
Garabet Ibrăileanu
Spiritul critic
în cultura românească

Spiritul critic în cultura românească

Garabet Ibrăileanu

Editura Bestseller

Imagine: Stokkete

bestseller

Carte electronică publicată cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe – Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni.

MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE
DEPARTAMENTUL POLITICI PENTRU RELAȚIA
CU ROMÂNII DE PRETUTINDENI

Prefață (la ediția I)

Cea mai mare parte a capitolelor ce alcătuiesc acest volum au fost tipărite mai întâi în revista Viața românească. Două au fost tipărite aiurea, iar două sunt inedite.

Dacă aș fi voit să dau lucrării de față un titlu care să fie în același timp și o definiție exactă a conținutului său, ar fi trebuit s-o intitulez Câteva considerații asupra evoluției spiritului critic în cultura românească, de la primele lui manifestări până la formarea definitivă a statului român modern. Dar ar fi fost prea lung!...

Conținutul acestui volum îl consider ca o introducere la alte studii. În adevăr, aci am vorbit de curentele critice care au prezidat la formarea limbii literare, a literaturii române moderne și la organizarea statului român modern. Cu alte cuvinte, am studiat evoluția ideilor relative la aceste fapte, fără să studiez și însăși evoluția faptelor, adică a limbii, a literaturii și a organizării politico-sociale.

Aceste studii rămân de făcut. Programul e cam vast... Dacă împrejurările îmi vor fi prielnice, poate voi realiza o mică parte din el.

G. I

Prefață (la ediția a II-a)

Studiul de față, scris în cea mai mare parte acum douăzeci de ani, tipărit mai târziu, aproape întreg, în Viața românească, a apărut în volum în anul 1909.

De atunci a trecut mult. Poate că unele aprecieri au suferit modificări, mai ales din cauza luminii orbitoare aruncată de război asupra întregii noastre istorii de la 1848 încoace. Poate, deci, entuziasmul pentru generația de la 1848 s-a mai temperat și comprehensiunea pentru atitudinea antiliberală s-a mai lărgit. Constatările însă și explicările mi se par valabile și astăzi.

Așadar, dacă ar fi ceva de retușat în acest studiu, ar fi numai în ce privește atitudinea subiectivă, și nu și constatarea obiectivă, în definitiv singura profitabilă pentru cititor. Dar voind să retipăresc aceeași carte, am crezut că trebuie să păstrez și tonul, pentru că și tonul face parte integrantă din operă. Am suprimat însă câteva pasaje în care se repetau, prea de prisos, lucruri spuse în altă parte a volumului și am făcut câteva schimbări de cuvinte și de fraze, pentru a ușura stilul, vreau să zic înțelegerea acestui studiu, cugetat multă vreme, dar, din pricini cu totul personale, scris foarte repede.

Trebuie să adaug că, cu privire la politica lui Caragiale, ar fi trebuit de remaniat și completat capitolul respectiv, pentru că, de la război încoace, mă conving din ce în ce mai mult că acest om a văzut mai bine decât oricine în realitatea noastră socială din veacul al XIX-lea. Dar acest lucru îl voi arăta altădată.

Cu toate că de când am tipărit acest studiu unii din scriitorii citați (după vechile ediții Socec) au apărut în ediții noi, mai accesibile publicului (e vorba de Negruzzi, Alecsandri, Odobescu, Maiorescu), iar operele altora, răspândite în publicații periodice, au apărut de atunci încoace în volum (Russo, întrucâtva Kogălniceanu), am lăsat totuși citațiile neschimbate, pentru că adaptarea lor la edițiile noi mi-ar fi dat o muncă disproporțională cu folosul cititorilor. Iar întru cât privește pe Russo, citarea de-a dreptul din revistele și ziarele în care și-a tipărit ori i s-au tipărit scrierile cred că prezintă chiar un avantaj. Cititorul află unde și când a apărut întâia oară opera acestui scriitor încă nu destul de recunoscut și chiar cunoscut și are posibilitatea să-și dea mai bine seamă de importanța ideilor lui situate, astfel, în timp și, se poate zice, în spațiu.

Un ultim cuvânt în privința unor termeni întrebuințați aici și al căror conținut, variind cu vremea, trebuie definit. Prin "revoluționarism" înțeleg ideologia Revoluției Franceze de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Prin "liberalism român" înțeleg aceeași ideologie transplantată la noi la mijlocul veacului trecut. Prin "naționalism" înțeleg trezirea conștiinței naționale, determinată, pe lângă alte cauze, de aceeași ideologie.

G. I.

Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea

Poporul român, atât de bine înzestrat, n-a avut norocul și onoarea să contribuie la formarea civilizației europene. Din cauze istorice binecunoscute, el a trebuit să piardă toate bunurile culturale aduse aici de coloniști și să trăiască, mai bine de o mie de ani, o viață de păstorie, în vreme ce popoarele apusene, moștenitoare ale culturii antice, au putut nu numai să păstreze moștenirea, dar să o și mărească. Și au pierdut amândouă părțile: și cultura europeană, și poporul român. A pierdut și cultura europeană, căci o coardă, care ar fi fost sonoră, n-a vibrat.

Dar dacă poporul român n-a luat parte direct la formarea civilizației europene, a luat parte însemnată indirect. El a fost una din stâncile de care s-au izbit aici, în Răsărit, pierzându-și energia, popoarele barbare care, dacă ar fi ajuns în Apus cu toată puterea mișcării inițiale, ar fi făcut imposibilă civilizația. După ce furtuna s-a mai liniștit -- de tot nu s-a liniștit niciodată, în stare latentă e și azi --, poporul român a început să se împărtășească și el din acea cultură acumulată în Apus, și nu a fost o pomană acea împărtășire, căci nu numai că a plătit-o și o plătește îndeajuns de scump, dar a avut și un drept asupra ei, căci, cum am spus, a contribuit indirect la formarea ei.

Nu e nici un popor care să nu fi împrumutat de la altele. Din chiar faptul că cultura europeană e creată de mai multe popoare rezultă că fiecare datorește ceva celorlalte. Popoarele germanice au împrumutat cultura romană, toate popoarele moderne n-au făcut decât să dezvolte cultura antică, Franța veacului al XVIII-lea a împrumutat de la englezi, Germania veacului al XVIII-lea, de la francezi, Franța de astăzi, în literatură, de la scandinavi și ruși, cutare școală literară dintr-o țară e fiica cutărei școli literare din alta; împrumuturi în științe etc., etc.

Românii, care n-au creat aproape nimic, au împrumutat tot. Toată istoria culturii românești, de la sfârșitul veacului de mijloc până azi, e istoria introducerii culturii străine în țările românești; și toată istoria culturii românești, din veacul al XVI-lea până azi, nu e decât istoria introducerii culturii apusene în țările române și a asimilării ei de către români -- cu mici împiedicări în vremea fanariotismului și a rusismului.

E o naivitate aerul mânios cu care conservatorii doctrinari privesc așa-numitele "forme noi" și "pervertirea" mentalității românești de către

cugetarea străină. Când se ridică numai împotriva generației de la 1848, nu sunt compleți, căci ar trebui să se ridice mai întâi împotriva influenței slavo-bulgare, care, ea cea dintâi, a adus forme noi, o mentalitate nouă, ba și o limbă oficială nouă. Ar trebui apoi să se ridice împotriva influenței husite, care în veacul al XV-lea a introdus la români o "noutate": traduceri de cărți bisericești. Împotriva influenței luterane, căreia îi datorim atâtea "noutăți", atâtea atentate la ceea ce apucaseră oamenii de la 1500 (adică la slavo-bulgarism): cărți; în limba română; tipărite. Ar trebui să se ridice, mai cu seamă, împotriva școalei istorice moldovenești, reprezentată prin Miron Costin, un "polonizat", și prin ceilalți, după cum cei de la 1848 au fost "franțuziți"; împotriva lui Șincai și Maior, care au încetățenit pe dea-ntregul o cultură străină în capetele românești, căci și autorul Catehismului luteran de la 1544, și Miron Costin, și Maior sunt -- istoricește și filozoficește -- predecesorii acelei generații de la 1848 -- Kogălniceanu, Brătianu, Bălcescu, Russo, Eliade Rădulescu, Rosetti, Ghica, Alecsandri --, de care vorbesc conservatorii doctrinari cu dispreț, căci toți au transplantat pe pământul românesc cultura străină.

Dacă această imigrare a culturii nu ar fi avut loc, România ar fi rămas cu totul în afară de sfera civilizației, căci, încă o dată, civilizația română se pierduse pe pământul Daciei. Dacă ar fi fost ca românii să ia de la început crearea civilizației, le-ar fi trebuit, spre a ajunge unde sunt astăzi, tot atâta vreme cât i-a trebuit omenirii, de la egipteni până azi, spre a se civiliza, căci civilizația de azi își are începutul mai înainte de cel dintâi rege egiptean. Civilizația este o acumulare, și dacă ea s-ar fi pierdut și în Apus, astăzi am fi fost mult mai puţin civilizați decât egiptenii în perioada tebană.

Cei care se ridică împotriva celor de la 1848, fără să se ridice împotriva tuturor influențelor străine de mai înainte, se fac, fără să vrea, apărătorii fanariotismului și ai rusismului, căci înainte de influența europeană de la începutul veacului al XIX-lea, țara era fanariotizată și o urâtă influență rusească se accentua. Influența europeană din veacul al XVII-lea fusese înăbușită. Dealtmintrelea, nici acea influență din veacul al XVII-lea nu i-ar fi mulțumit, căci, ca să vorbim numai de Moldova, era o influență apuseană: poloneză, și se vede că ceea ce îi sperie pe conservatorii noștri doctrinari sunt influențele europene, și nu influențele orientale, căci "vechiul regim", cel mai vechi, a fost înrâurirea slavo-bulgară, cel mai nou, cea turcobizantină.

*

Acest studiu are de scop să urmărească spiritul critic care a prezidat la adaptarea culturii în țările române. Cum acest spirit critic nu s-a manifestat decât la introducerea culturii europene, nu ne vom ocupa aici de influențele orientale; și cum acest spirit critic nu s-a manifestat decât în veacul al XIX-lea, în vremea ultimei influențe europene, cea sub forma franceză, nu ne vom ocupa în special decât de această epocă. Dar, fiindcă înțelegerea

acestei manifestări a spiritului critic e condiționată de cunoașterea influențelor apusene din veacurile trecute, vom face o scurtă ochire asupra acelor influențe.

Părerea curentă este că cultura europeană a venit întâiași dată în veacul al XIX-lea. Dar civilizația venită în veacul al XIX-lea e numai unul din momentele fenomenului, e momentul cel mai important, mai hotărâtor și ultimul, atâta tot.

Cultura europeană a început să vină mai de mult. A venit necontenit, dar se pot preciza câteva momente.

Primul moment e în veacul al XVI-lea. Acum Apusul începe să plătească, pentru întâia oară, și nu dezinteresat, din datorie. Sașii, dorind să convertească pe români la protestantism, le tipăresc cărți bisericești în românește. De data aceasta, românii primesc pasiv influența europeană. Așadar, în Transilvania, la periferia despre apus a românismului, acolo unde românismul s-a păstrat cu atâta tenacitate, de unde acum o sută de ani ne-a venit o idee mântuitoare, de unde și de acum înainte trebuie să ne vină -- și o să ne vină -- spiritul viguros românesc, acolo s-a întâmplat să înceapă cultura propriu-zis românească. Și să se observe că, orice ar zice conservatorii doctrinari, influența apuseană și creșterea culturii românești naționale sunt două fenomene concomitente.

Al doilea moment, a doua plată a datoriei, a doua influență salutară străină e în veacul al XVII-lea în Moldova. Polonii, popor de cultură europeană grație culturii lor latine, au, încă din veacul al XVl-lea, o mare înrâurire asupra Moldovei, înrâurire care-și dă efectul deplin în veacul al XVII-lea. Acum și începe adevărata influență a civilizației Apusului asupra românilor. Polonia devine pentru Moldova ceea ce azi e Franța pentru România, păstrând, bineînțeles, toate proporțiile. Luca Stroici, Ureche, Costineștii, Dosoftei -- și alții, pe care literatura nu-i cunoaște -- sunt mai mult sau mai puțin familiarizați cu cultura apuseană, știu limba poloneză, în care puteau citi mult, limba latină, în care puteau citi mai mult. În jurul lor, alții mai puțin cărturari învață și ei ceva de la dânșii, și un Ion Neculce, deși neștiutor de limbi străine, e și el un om "cultivat", pentru că deja fusese Ureche și Costineștii. Dacă adăugăm la aceștia și pe cosmopolitul D. Cantemir, care e un produs direct al culturii europene și multilaterale, vedem că avem a face cu o adevărată mișcare culturală, care ar fi avut un efect colosal, ar fi scurtat cu două veacuri drumul penibil până la completa lumină, dacă n-ar fi fost mai multe pricini împiedicătoare.

Prima. Lipsa de cultură, aproape totală, în păturile moldovenești. Cu alte cuvinte, lipsa unei mase de cunoștințe aperceptive, cum s-ar zice; așa încât, ca să luăm o pildă, ideea că românii se trag din romani nu numai că nu putea face nici o impresie -- căci pentru niște oameni care nu știu cine au fost romanii originea romană nu poate inspira mândrie --, dar nici nu putea forma o cunoștință istorică în capul contemporanilor lui Miron Costin:

Roma -- originea -- era un necunoscut. De aceea cronicile nici n-au fost tipărite, cum au fost cărțile bisericești, care corespundeau unei necesități.

A doua. Condițiile istorice, adică pe de o parte, decăderea Poloniei, iar pe de alta, invazia înăbușitoare a grecismului, cu alte cuvinte, întreruperea prea de timpuriu, abia după naștere, a acelui curent polonez nobil și salvator, căruia totuși îi datorim, mai întâi, ivirea unei mari și fecunde idei în conștiința câtorva români -- originea romană a poporului român și, ca corolar, ideea de unitate a tuturor românilor prin originea lor comună --, și apoi deprinderea cu reflectarea asupra vieții, prin faptul că cronicarii judecă și nu se mai mărginesc a înregistra faptele, ca mai înainte, în perioada slavo-bizantină. Efectele acestei mișcări culturale n-au să se piardă niciodată cu totul în Moldova. Această timpurie mișcare culturală din

Moldova ne va explica, cum vom vedea, o interesantă particularitate a culturii moldovenești din veacul al XIX-lea.

Muntenia e influențată mai simțitor de cultura apuseană abia în veacul al XVIII-lea. Numai în veacul al XVIII-lea, prin curentul grecesc, care conținea și câteva elemente apusene, și prin curentul vechi francez, Muntenia se influențează mai apreciabil de cultura apuseană. Așa că, pentru Muntenia, veacul al XVIII-lea, dacă e o perioadă de înjosire morală și națională și de mizerie materială, e, în schimb, o epocă de oarecare progres intelectual. În Moldova, din contra, cele două curente, curentul grecesc și curentul francez venit prin greci, nu înseamnă, ca pentru Muntenia, un progres, căci, față cu influența poloneză, ele sunt inferioare ca purtătoare de cultură. Și nu din punct de vedere cantitativ -- al sumei de cunoștințe și al sumei de știutori de carte --, ci din punct de vedere calitativ, ca superioritate, ca idealitate.

Influența poloneză, care alungase un curent oriental -- bizantino-slav --, e înlocuită, la rândul ei, de alt curent oriental: turco-fanariot.

Dar în acest veac Transilvania se pune deodată în fruntea culturii românești și pune începutul culturii românești moderne. Din pricina unirii unei părți dintre români cu biserica papală, se înființează școli românești -- cea mai însemnată e seminariul din Blaj -- și se naște pentru români putința de a-și trimite fiii distinși la învățătură la Viena și chiar la Roma, leagănul poporului român. Acolo aceștia se adapă, la izvor, la cultura latină -- și apuseană -- și ideea de latinitate se întărește în mintea lor până la puterea unei idei fixe. Curentul latinist, început în Moldova în veacul al XVII-lea, renaște acum în Transilvania, ajunge până unde poate să ajungă -- până la limită -- și devine, ceea ce e foarte important, o forță socială, un ferment de progres. Și e curios -- la prima vedere numai, căci vom vedea pricinile -- că acest curent nu poate prinde tocmai în Moldova, acolo unde a apărut întâiași dată.

Veacul al XIX-lea. Factorii culturii românești din acest veac

Veacul al XIX-lea în Transilvania nu prezintă nimic deosebit de interesant. Se continuă curentul latinist, fără să mai apară figuri, afară de a lui Timotei Cipariu. În același timp, civilizația apuseană, în forma germană, continuă să străbată mai departe, producând și un efect rău: stricarea limbii.

Muntenia, în acest veac -- vorbind până pe la 1880 --, se caracterizează prin lupta revoluționară împotriva vechiului regim și prin inferioritatea culturii. Muntenia reprezintă, s-ar putea zice, voința și sentimentul, pe când Moldova mai cu seamă inteligența. Muntenia face o operă mai utilitară; ea își cheltuiește energia în lupta pentru schimbarea ordinii sociale, caută să transplanteze din Apus formele noi. Moldova face o operă mai de lux: ea caută să adapteze cultura apuseană la sufletul românesc, caută să adapteze la noi formele cugetării apusene.

De aceea în Muntenia vom găsi o legiune de patruzecioptiști; în Moldova, o legiune de spirite critice și de literatori.

E drept că și Muntenia nu se lasă mai prejos, ba chiar stă mai sus, într-un gen, într-unul singur, în poezia lirică -- gen care apare la originile oricărei literaturi, căci nu presupune necesitatea unui grad sensibil de civilizație. Numai cât, din cauza lipsei de atmosferă culturală a Munteniei, talentele ei lirice n-au dat tot ceea ce ar fi putut da, ba unele, căzând cu totul pradă maniei franțuziste ori latiniste, și neavând nici o atingere cu poporul, s-au sinucis: Depărățeanu și alții.

Care să fie pricina acestei deosebiri dintre Muntenia și

Moldova? Pentru a ne lămuri, să vedem mai întâi care sunt elementele și factorii culturii românești din veacul al XIX-lea, să vedem dacă aceste elemente și acești factori nu diferă cumva de la Moldova la Muntenia.

Cultura noastră de azi e o sumă a vechii culturi românești, de care am vorbit, a culturii europene venite mai ales prin curentul francez, a ideilor Școlii ardelene (curentul latinist), toate acestea prelucrate și fasonate -- foarte puțin -- de curentul poporan.

Vechea cultură a fost mai puternică în Moldova decât în Muntenia, cum s-a văzut, din pricina curentului polonez.

La începutul veacului al XIX-lea, Moldova are deja o tradiție culturală. Acest lucru este de o importanță capitală.

Peste vechea cultură vine curentul latinist, prin cărți, gazete și oameni (G. Lazăr, Laurian, Ilarian, Barnuțiu etc.), și curentul francez. Curentul latinist a fost mai slab în Moldova decât în Muntenia, unde urmele lui și azi încă n-au murit cu totul, dovadă persistența ortografiei "academice" la oamenii culți din Muntenia, dovadă frazeologia naționalistă mai în floare în Muntenia. Și nu e mult de tot de când Bucureștiul ținea sus steagul latinismului (Revista contemporană) împotriva spiritului critic moldovenesc. Că acest curent a fost mai tare în Muntenia, o mărturisesc și contemporanii. Așa, M. Kogălniceanu, în al său Cuvânt introductiv la cursul de istorie națională, 1843, zice:

"În mine veți găsi un român, însă niciodată până acolo ca să contribuiez la sporirea romanomaniei, adecă mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia."

Și continuă stăruind asupra acestei manii sau patimi, pe care o ridiculizează.

De asemenea și A. Russo: "Reacția în contra apucăturii literaturii de astăzi trebuie să vie, de acum încă, lauda Moldovei e de a nu prea fi dat în asemenea rătăciri", lucruri scrise cel puțin în 1855, când apărea România literară, când adică și-a scris Cugetările.

Curentul francez, de asemenea, va avea o soartă deosebită în Moldova decât în Muntenia. În Moldova, el se va înfățișa mai ales ca un curent cultural, aproape literar, pe când în Muntenia, mai mult ca un curent social și politic.

Curentul poporan, adică cunoașterea literaturii populare și utilizarea ei ca îndreptar pentru literatura cultă, s-a născut în Moldova. Eliade, când recomandă lui C. Negruzzi procedeul de a-și forma limba literară, vorbește de unificarea dialectelor, de limba bisericească, dar de limba poeziei populare nu; și n-a vorbit nicăierea. Și foarte multă vreme acest curent n-a fost măcar cunoscut aiurea. Reprezentanții acestui curent sunt A. Hâjdău din Hotin, Asachi, dar mai ales -- cu stăruință și cu conștiință de valoarea lor -- A. Russo, V. Alecsandri, Kogălniceanu și C. Negruzzi.

Era natural ca acest curent să se nască în Moldova.

Acea tradiție culturală, de care am vorbit, se opune curentului falsificator latinist. E vorba atunci de apărat caracterul vechi tradițional al limbii și literaturii, împotriva latinismului și a franțuzismului. Atunci tradiția literară moldovenească își va găsi un aliat în literatura și limba populară. Alexandru Russo spune:

"Cercetez literatura și dau de o amestecătură indigestă de limbi neolatine, de o sumă de idei luate fără nici un sistem de la străini și prin urmare nu-i găsesc nici un caracter original. Unde este dar românismul? Unde să-l caut pentru ca să-mi fac o idee exactă de geniul român?

Din întâmplare mă primblu într-o zi printr-un iarmaroc și, deodată, mă cred în altă lume. Văd oameni și haine ce nu văzusem în orașe; aud o limbă

armonioasă, pitorească și cu totul străină de jargonul cărților. De unde eram la îndoială dacă românii sunt o nație sau o colonie cosmopolită modernă, un soi de Algerie franco-italiano-grecească, încep a întrevedea adevărul".

"Iată poezie! Iată adevărata literatură, de care se pot mândri românii." (E vorba de niște bucăți populare, pe care nu le-am mai transcris.) -- și alte zece locuri, în care se vede că în capul acestui deosebit român lucrul de care vorbesc -- poezia populară ca mijloc de originalizare a literaturii culte -- era clar. În Muntenia, unde interesul cultural și literar era lăsat în umbră de cel politic, n-a fost un curent poporan:

"Anton Pann -- zice Alecsandri într-o scrisoare din

1872 -- nu a fost până acum prețuit la adevărata lui valoare, ba, încă, în Valahia meritele sale sunt chiar disprețuite de majoritatea literaților moderni".

Acum posedăm factorii culturii românești din veacul al XIX-lea. Vedem că în Muntenia sunt: o tradiție culturală mai slabă, curentul latinist și curentul francez mai ales în ipostazul lor politic. În Moldova: o tradiție culturală mai puternică, curentul latinist slab, curentul francez în ipostazul mai ales literar, și curentul poporan.

Din această deosebire a factorilor rezultă și deosebirea dintre istoria culturii și a literaturii Moldovei și Munteniei din veacul al XIX-lea.

Caracteristica Munteniei, am spus-o, e lupta pentru realizarea unor idealuri sociale și naționale. Talentele ei, mai toate, sunt absorbite de această luptă. Un C.A. Rosetti, care în Ceasuri de mulțumire făgăduiește atât de mult și care ar fi fost un adevărat poet, nu mai face literatură poetică. Ion Ghica, acel mare talent de prozator, se dedă cu totul politicii. Dacă C.A. Rosetti și I. Ghica s-ar fi născut în Moldova, negăsind aici un mediu favorabil pentru a se dezvolta politicește, ci unul tocmai dimpotrivă -- mediul intelectual moldovenesc --, poate că azi istoria literaturii ar fi mai bogată cu un poet liric și cu un nuvelist.

Talentele poetice din Muntenia se resimt în cea mai mare parte de lipsa de cultură și de spirit critic a provinciei lor. Dovadă Bolintineanu, ale cărui defecte se reduc, mai toate, la lipsa lui de cultură; dovadă un Depărățeanu, victimă a franțuzismului datorit lipsei de spirit critic a culturii muntenești. Dar, încă o dată, Muntenia și-a plătit tributul către românism prin lupta ei pentru crearea României moderne, ceea ce constată, dar nu înțelege Alecsandri, când în scrisorile sale nu mai isprăvește cu sarcasmele la adresa politicii din Muntenia: "ăMunteniiî se agită ca niște umbre chineze pe o scenă politică imaginară... Nebunia lor naivă îi depărtează din ce în ce mai mult de domeniul literaturii... Meschinele patimi zise politice, care au devenit o tristă monomanie dincolo de Milcov..." "Politica, iată boala care seacă izvoarele imaginației și a bunului-simț în București"... "Capitala gheșefturilor"... "Așa-zisul centru intelectual al României (sau, mai sadea, București)"... "Bogata sărăcie de idei și de talente a Capitalei"... Într-un loc

spune că a întrebat, pe vremea lui Cuza, pe doctorul Meyer, dacă n-a constatat un grad de sminteală la bucureșteni și că acest doctor i-a răspuns că sminteala ajunsese la gradul al doilea.

Cum că din pricina acestei lupte cultura muntenească a fost mai în scădere, ne-o mărturisesc de la început scriitorii vremii. M. Kogălniceanu, în 1855, zice:

"În Moldova, care nu inspira aceleași îngrijiri revoluționare [subl. de Kogăln.], apăsarea spiritelor fu mai blândă. De aceea și inteligența au dat mai mult semn de viață..."

Și înșiră cărțile și publicațiile apărute în anii 1849-1854. În Muntenia, "cea mai mare parte din junime fiind silită a se desțăra, cu dânsa emigrase și toată viața intelectuală a Țării Românești".

Constantin Negruzzi ne spune același lucru -- numai că el nu face distingere între Moldova și Muntenia, ca Kogălniceanu: "Întâmplările anului 1848 au fost fatale literaturii române. Politica predominând, literatura amuți", lucru pe care îl spune și Alecsandri în Scrisori (p. 38), când numește pe literatori "cuci rătăcitori" în perioada de după 1848.

Acest lucru, cum se vede din istoria literaturii și cum îl vede și Kogălniceanu, nu e just decât pentru Muntenia, unde, zice Kogălniceanu, în acel interval de cinci ani, afară de Vestitorul românesc, nu cunoaște altă publicație. Pentru Moldova, însă, el citează: Letopisețele, Uricariul, Cronica lui Șincai, Baladele lui Alecsandri, Teatrul lui Alecsandri, Poezii de Sion, Istoria lui Laurian, Poezii de Bolintineanu tipărite la Iași, vreo trei publicații periodice etc.

Recunoașterea necesității criticii. Cauzele pentru care spiritul critic apare în Moldova

Influența unei culturi străine înseamnă influențarea în obiceiuri, în forme politice, în morală, în organizarea vieții, în literatură etc. a unui popor de către altul sau altele.

Poporul influențat poate asimila cultura ori în mod pasiv, adică la întâmplare, fără alegere, fără critică, ori criticând, cernând elementele culturii străine, pentru a-și însuși numai ceea ce-i trebuie și tocmai ceea ce-i trebuie pentru dezvoltarea propriilor sale bogății, energii, capacități și aplecări. O cultură străină împrumutată este ca un capital străin, menit să pună în utilitate, spre cel mai mare beneficiu, o bogăție națională, care altmintrelea ar rămâne neexploatată. În cursul acestui studiu vom avea ocazia să ilustrăm acest adevăr. Acum, anticipând, ne mulțumim să spunem, ca exemplu, că bogăția limbii populare și a spiritului popular au rămas un subsol neexploatat, câtă vreme cultura apuseană nu și-a îndeplinit rolul ei salutar.

Despre necesitatea influenței apusene în cultura românească am mai vorbit și vom mai vorbi. Discuție nu poate fi decât numai cu privire la ceea ce a fost și este potrivit, adaptabil nevoilor și sufletului poporului român, adică cu privire la problema asimilării elementelor culturii apusene necesare poporului român. Alegerea acestor elemente a fost opera școlii critice moldovenești din veacul al XIX-lea.

Când, în acest veac, cultura apuseană a început să pătrundă mai puternic în țările române, ea a găsit, la porțile Moldovei mai ales, păzitori care s-o examineze și să-și deie seamă de aceea ce ne trebuia. Că ei n-au greșit deloc nu se poate spune, căci nimic în lume nu poate fi perfect.

Era nu numai fatal, dar chiar necesar ca țările române să lepede haina turco-fanariotă și să se organizeze europenește; ca românii să-și îmbogățească limba cu cuvinte noi, corespunzătoare cu lucrurile și ideile noi introduse; ca în locul obiceiurilor fanariote să se introducă obiceiuri europene; ca românii să producă și ei o literatură cultă (căci aveau numai una populară). Dar întrebarea era: cum?

Pentru a răspunde bine la această întrebare, se cerea o mare putere de

analiză și un mare simț de răspundere, căci din rezolvarea greșită a acestei probleme putea să rezulte o organizare a țării nepotrivită cu nevoile acestui popor (și nu cu sufletul lui, căci organizările statelor se repetă la popoare deosebite ca suflet, dar asemănătoare în evoluția socială), o limbă schimonosită și neconformă cu geniul limbii românești, obiceiuri care să nu însemne un progres față cu morala fanariotă, o literatură care să nu fie conformă cu spiritul românesc și rezultat al acestui spirit.

Era deci, încă o dată, nevoie de un spirit critic, care să cerceteze elementele culturii apusene și să valideze numai pe acele care, ca să păstrăm comparația de mai sus, erau proprii pentru a pune în valoare energia și capacitățile românești.

"Civilizația, zice Kogălniceanu, nu izgonește nicidecum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și a omenirii în general"

Necesitatea și rolul divers al criticii au fost înțelese perfect de către cei dintâi reprezentanți ai școlii de care vorbim.

I. Ionescu, în 1855, însărcinat cu "cronica" generală a revistei școalei critice moldovenești, România literară, spune:

"Am vrea ca Hronica noastră să fie ca o zugrăvire în miniatură a măreților întâmplări ale timpului nostru. Cercul privirilor noastre este mărginit prin chiar hotarele orizontului politic de față. Tot ce se atinge de românimea Principatelor este al nostru de a cerne și de a cerceta în cât poate să fie spre binele ei material și moral".

A. Russo se exprimă printr-o figură, care aduce cu comparația ce o făceam odinioară: "Critica, zice el, e dreptul obștesc de a adeveri bunătatea marfei". "Este nevoie de a întemeia critica și de a cumpăni de acum înainte bunătățile scrierilor și tăria sistemelor."

"Critica e o faptă românească de nevoie", zice aiurea același scriitor, deși știe bine că "poate va vătăma iubirea de sine" a unora, căci românii nu înțeleg două lucruri mai cu seamă: "porneala limbii și noima criticii". Și la întrebarea: "De potopul latinirii ce și cine a scăpa limba?", el răspunde: critica. -- "Norocire că în Moldova se găsesc critici".

Iar în privința domeniului mai restrâns al criticii literare, Kogălniceanu se exprimă cu o claritate desăvârșită:

"Dar poate să mă întrebe cineva ce este critica și pentru ce avem trebuință de această damă? La întrebarea dintâi voi răspunde în numerele viitoare prin un articol înadins compus. Iar la acea a doua mă voi mărgini a zice că înainte de zece ani, când era rușine de a lua condeiul în mână spre a compune ceva românește, critica ar fi fost cu totul de prisos și nepriincioasă literaturii născânde. Astăzi s-au schimbat lucrurile; care n-are mania de a fi autor? Însuși țâncii de pe lavițele școalelor au pretenții a publica scrierile lor, pân' și tractaturi de filozofie. Ei bine, într-o asemine epohă, când se publică atâtea cărți, afară de bune, nu este de neapărată nevoie ca o critică

nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pre toate și ca într-un ciur să le vânture; lăudând cele bune și aruncând în noianul uitării pe cele rele; și una și alta după principiile sale și fără a lua seama la persoana și la starea autorilor?"

Iar în 1855, în articolul-program din primul număr al

Stelei Dunării, vorbind de "pacotila de versuri fără poezie, de romane traduse și de tratate anabaptisto-limbistice a celor mai mulți din scriitorii noștri de astăzi", declară că:

"Critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de față, când limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropșită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decât altele", și anunță că va "păși hotărâtor în contra tuturor semizeilor, pătrimilor și optimilor de zei, carii fără nici un titlu, fără nici o capacitate, din autoritatea lor privată, s-au constituat succesorii muzelor, năvălind Olimpul și Parnasul. De interesul public, de datoria noastră va fi de a-i combate și de a-i răsturna din pozițiile uzurpate."

Dl Maiorescu n-a spus nimic mai mult, și nici cu un gest mai frumos.

Iată dar că, chiar de la început, în Moldova se simte nevoia criticii; nevoia e conștientă, scopul bine hotărât: a importa numai ceea ce e necesar, a nimici sistemele lingvistice raționaliste, a feri limba și literatura de deznaționalizare, a arunca "în noianul uitării" pretențiile nejustificate... a prezida la introducerea culturii străine și la asimilarea ei.

Mai departe, conștiința de nevoia acestei critice a culturii străine la noi va fi reprezentată de societatea "Junimea" din Iași, întrupându-se mai ales în cel mai strălucit reprezentant al "Junimii", dl Maiorescu, a cărui activitate, până la 1880, nu e decât continuarea acestei critice a adaptării culturii străine.

"Din momentul în care se recunoaște că suntem în tranzițiune, din acel moment se recunoaște legitimitatea criticei și se osândește lenevirea, care așteaptă binele în viitor fără nici o luptă...".

"Cine însă fără critică poate păși cu siguranță? [...]

...Critica, fie și amară, numai să fie dreaptă, este un element neapărat al susținerii și propășirii noastre, și cu orce jertfe și în mijlocul a orcâtor ruine trebuie împlântat semnalul adevărului!"

Dacă Muntenia a făcut, cum am spus, operă de un interes mai urgent: asimilarea formelor politice, Moldovei îi revine meritul de a fi prezidat, în timp de patruzeci de ani, de la 1840 până la 1880, la asimilarea culturii în celelalte forme ale ei.

"România literară, Steaua Dunării și Zimbrul (zice

Gazeta de Transilvania, 1856) ...bornate de un provințialism filistic, ele socotesc că un milionaș de moldoveni sunt de ajuns ca singuri să împlinească misiunea ce destinul a împărțit-o românilor"; la care A. Russo răspunde că "milionașul de moldoveni, care de 80 de ani trăiește ideile

filozofice ale lumii civilizate", are acest drept. Și Russo, capul cel mai teoretic al acestei școli critice, adeverește de repețite ori constatarea, pe care am făcut-o, că Moldovei i se datorește cultura românească așa cum e astăzi:

"...literatura română -- zice el aiurea -- se împarte astăzi în două școli, una ce își are cuibul în București, unde se cultivă cu entuziasm toate sistemele, în orice țipet discordant se sfârșesc, în iune, io, înt etc.; al doilea, ce s-ar putea numi eclectică, are mai mulți partizani în Moldova; aceasta este școala celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru români și românește și a face o literatură numai din vițele noastre, iar nu din limba franțezilor, a italienilor și a jargonului neînțeles din Ardeal."

În adevăr: "Cei din rari și respectabili moldoveni, ce s-au încercat în nevinovate forme, au avut puțini imitatori" și au avut meritul numai că au dat un impuls mișcării literare prin poezie și istorie, continuă Russo, gândinduse, probabil, mai ales la Asachi, care în realitate n-a făcut parte nici dintr-o școală, balotat între spiritul cel vechi și cel nou. Din pricina acestei atitudini critice, a acestui spirit "electic", moldovenii erau taxați, de școala adversă din Blaj și București, de "reacționari, aristocrați, slavoni, rusolatri". Dar Russo, în numele moldovenilor, se roagă de ardeleni să-i lase să lucreze în voie "limbușoara asta turcită, grecită, ungurită, slavonită și ce-a mai fi". "Noi moldovenii, dimpotrivă, simțim că mare avuție, inspirație și limbistică este în cântecele desprețuite în Ardeal, și cu ele, și voia criticului, vom urma înainte cercetările retrospective."

În capitolul precedent, voind să precizez factorii culturii românești din Moldova, în deosebire de Muntenia, am arătat că curentul latinist, ca și cel politic francez, a fost mai slab în Moldova și am arătat, în treacăt, pricinile.

Să ne oprim acum asupra acestor fapte, care sunt de o importanță deosebită și care ne vor explica apariția spiritului critic în Moldova.

În Moldova a lipsit o clasă mijlocie națională, cu instincte revoluționare. Existența unei asemenea clase în Muntenia a format un mediu favorabil răspândirii ideilor revoluționare, a făcut să se prindă ușor toate "noutățile" și toate "exagerările", clasa burgheză dând un corp revoluției muntene. În Moldova, lipsa unei asemenea clase a făcut ca mișcarea "de la '48" să fie mult mai palidă. Curentul francez, ca curent politic, a fost mai slab. Curentul latinist, care prin originea și conținutul său era un curent revoluționar, deși în aparență era unul lingvist și istoric, n-a putut prinde în Moldova, căci, neexistând aici o clasă cu instincte revoluționare, el n-avea unde să se dezvolte, nu era cerut, nu putea să aibă trecere. "Iașul, zice A. Russo, la 1839, ca și astăzi, nu se deosebea prin vreun entuziasm strașnic pentru nici o individualitate sau pentru vreo pricină."

Apoi Muntenia, din cauza situației geografice, avea mult mai multe legături cu Ardealul decât Moldova. De sute de ani relațiile dintre Muntenia și Ardeal au fost mai strânse decât între acesta și Moldova. Boierii munteni fugeau în Ardeal, negustorii munteni se duceau în sau prin Ardeal. La

începutul veacului al XIX-lea, negustorii munteni se întâlnesc cu românii din Ardeal, aduc idei, aduc și cărți.

Influența ideii latiniste e mai timpurie în Muntenia.

Încă în prefața gramaticei lui Enache Văcărescu, din 1787, se vorbește de romani, de Traian, de colonizarea Daciei etc., ceea ce presupune familiarizarea cu ideile Școlii ardelene, atunci abia născânde. Să se mai adauge la aceasta și o înfloritoare literatură în sudul Transilvaniei (Barac etc.).

Grație acestei legături mai mari, Gh. Lazăr trece în Muntenia, și nu în Moldova.

Și, cu aceasta, ajungem la a treia pricină a deosebirii dintre curentul latinist din Moldova și Muntenia. George Lazăr a fost o puternică personalitate, un mare apostol. Dacă e greșită teoria care nu dă nici o importanță individualităților în mișcările sociale, punând totul pe socoteala maselor, desigur că e greșită teoria care explică mișcările sociale prin inițiativa individualităților. O personalitate, oricât ar fi de puternică, nu poate avea înrâurire decât în niște împrejurări favorabile. Iar un curent popular, o tendință socială nu poate ajunge la realizare decât întrupată în individualități puternice. Dacă Gh. Lazăr ar fi venit în Moldova, curentul latinist ar fi fost mai puternic aici, dar nu atât de puternic ca în Muntenia, pentru că în Moldova împrejurările în care avea să se dezvolte erau mai slabe. O importantă împrejurare am văzut-o: o clasă mijlocie națională. Și are un înțeles deosebit faptul relatat de P. Poenaru că la școala lui Gh. Lazăr alergau elevi din toate clasele sociale și anume și prăvăliași. Iată dar că clasa mijlocie a auzit cuvântul apostolului și, desigur, l-a răspândit mai departe. Trebuie să ne închipuim cum erau înțelese cuvintele patriotice și revoluționare ale lui Lazăr de acești prăvăliași și cum ar fi fost înțelese de fiii de boieri din Moldova. Începem să înțelegem pentru ce în Muntenia s-a format o falangă de propagandiști ai ideii latiniste și naționaliste -- și nu și în Moldova.

În Moldova, în deosebire de Muntenia, scriitorii de seamă și, în același timp, reprezentanții școlii critice au fost toți fii de boieri, și anume, din clasa boierilor mai mici. Aceasta este a patra cauză pentru care în Moldova s-a născut școala critică, adică -- ceea ce este același lucru -- pentru care exagerările n-au prins. Au fost și în Moldova câțiva reprezentanți ai exagerărilor: aceia s-au recrutat din clasele mai de jos și din oameni mai puțini talentați, vorbim de școala lui Barnuțiu, "fracțiunea liberă și independentă", ai cărei corifei au fost Tacu, Lateș, Gheorghiu etc..

Acești fii de boieri au avut parte de mai multă învățătură. Părinții lor au avut marele merit de a-și trimite fiii la școli străine, uneori foarte serioase. Kogălniceanu, A. Russo au făcut studii solide, care nu vor fi fără efect în apariția spiritului critic în Moldova. Acești fii de boieri au putut să aibă mai mult răgaz pentru studiu decât alții. Și, lucru mai important, din pricina

clasei din care făceau parte ei moșteniseră un temperament mai conservator, deci mai refractar la "noutăți". Punând laolaltă acest conservatism cu lipsa unei clase revoluționare, vom înțelege și mai bine cauzele sociale ale fenomenului care ne interesează.

La acestea va trebui să adăugăm elementul cel mai important al sufletului acestor fii de boieri, tradiția culturală moldovenească, mai puternică decât în Muntenia, tradiție care se păstrase, firește, mai vie la clasa boierească și care poate e factorul cel mai important al apariției atitudinii critice, în orice caz tot atât de important ca și primul: lipsa unei clase revoluționare.

"Multă știință au fost odată semănată în ogorul românesc -- zice Russo -- ...Multă carte, multă știință istorică, politică financiară se ivesc ici-cole, dar plutind de abie în răsâpele aduse de veacul al XVIII-lea".

Aceasta este tradiția culturală. A. Russo exagerează în rândurile acestea, dar e adevărat că vechea cultură moldovenească din veacul al XVII-lea nu s-a pierdut cu totul, ci a ajuns până la veacul al XIX-lea "plutind pe răsâpele aduse de veacul al XVIII-lea".

Ce înseamnă această tradiție culturală? Mai întâi, o rafinare cerebrală, trecută prin ereditate de la o generație la alta până la bonjuriștii de la 1840. Nu e lucru fără însemnătate subțiarea creierului în mai multe generații. Apoi, o deprindere cu îndeletnicirile culturii, trecută prin educație, o generație moștenind de la alta deprinderea de a citi, oarecare cunoștințe mai deosebite, în specie: o bibliotecă de cărți vechi românești religioase, poate manuscrise de cronicari, cărți profane tipărite și adesea cărți străine; și contactul cu niște părinți mai mult sau mai puțin cunoscători de literatură. Un C. Negruzzi, copil, are la îndemână o bibliotecă bogată de cărți vechi românești a tatălui său.

În al doilea rând, o literatură mai bogată și cu un caracter superior, cum era cea din Moldova, care a făcut cu putință această rafinare și deprindere culturală ce aveau să fie moștenite. Cea dintâi întrebuințare literară a limbii românești se face probabil în Maramureș, în veacul al XV-lea. Prin influența husită, se traduc câteva cărți bisericești în românește. Dar Maramureșul e aproape de Moldova, mai ales de Bucovina, inima Moldovei de atunci, care avea cu Maramureșul multe legături, multe familii locuind jumătate în Moldova, jumătate în Maramureș. Prin urmare, aceste traduceri vor fi trecut de timpuriu în Moldova și vor fi răspândit, cât de puțin, cultura religioasă. Și e sigur că au trecut, căci copiile de pe aceste manuscrise s-au găsit în Moldova.

Dar adevărata cultură, în vremile de la început, trebuie s-o căutăm în slavonește. Cultura sub forma slavonă a fost mai serioasă în Moldova. "De la Teoctist (pe la jumătatea veacului al XV-lea) pornește un șir neîntrerupt de cărturari de slavonește, pe un timp când în Țara Românească necontenitele lupte pentru domnie opreau orice silinți spre lumină, spre artă." În acest veac, avântul de cultură e mare, în Moldova, ocrotit de Ștefan

cel Mare, pe când în Muntenia "împrejurările au fost și mai puțin prielnice... și rodul învățăturii a răsărit și mai slab". În Moldova, în acest veac, apare și istoriografia, bineînțeles în slavonește. Existența unor scrieri istorice, oricât de rudimentare, e un mare pas spre cultură. În toată vremea, cultura slavonă a fost mai serioasă în Moldova. În acest veac al XVI-lea, ne spune dl Iorga, chiar caligrafia e mai frumoasă în Moldova, pe când în Muntenia, unde decadența era mai mare, piserii erau mult inferiori. În Moldova nu există acte domnești de danie sau de judecată scrise în românește, până în al doilea deceniu al veacului al XVIIlea, în deosebire de Muntenia, "mai puțin așezată și cultă".

Când vine Varlaam în scaunul mitropolitan, în veacul al XVII-lea, găsește o mulțime de manuscrise traduse gata pentru tipar, mai multe decât în Muntenia, scrise într-o "limbă mult mai puternică, mai sunătoare și mai plină de viață -- însușiri care vor rămânea până acum vreo douăzeci-treizeci de ani caracteristice pentru lucrările literare moldovene", zice dl Iorga, ceea ce înseamnă (tocmai ceea ce ne încercăm să dovedim) importanța tradiției în Moldova. Și dacă acest lucru a încetat "acum douăzecitreizeci de ani", aceasta se datorește faptului că de douăzeci-treizeci de ani nu mai e Moldova, ori Muntenia, ci România: nu mai poate fi Iașul-moldovan ori Bucureștiulmuntean, ci Bucureștiul-român. Să mai adăugăm, tot după dl Iorga, că în veacul al XVII-lea, mulțumită școlii de la Trei-Ierarhi, existau în Moldova mulți diaci, care întrebuințau cu pricepere limba slavonă, nu ca în Muntenia, unde cărturarii, mult mai slabi și nepregătiți, se foloseau de formulare și dicționare.

Așadar, prin traducerile făcute sub influența husită, prin cultura slavonă, prin istoriografia slavonă, exista în Moldova o mai mare deprindere culturală, se acumulase un mai mare fond pentru viitoarea tradiție, care ne interesează. De la traducerile maramureșene începe cultura care va forma tradiția moștenită de veacul al XIX-lea.

Dar ceea ce e fără măsură de important și deosebește

Moldova de celelalte provincii, ridicând-o mult mai presus, e influența poloneză din veacul al XVI-lea și mai ales al XVII-lea.

Influența poloneză a fost o influență apuseană, înalt culturală și -- mai ales -- un capital străin menit să valorifice sufletul și talentul românesc. Ei îi datorim pe cronicarii cugetători ai veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea (afară de Cantemir, care, cum am spus, e un produs al spiritului multilateral european). Acum vom avea scriitori care scriu în românește, care cugetă, discută, care dezgroapă trecutul descălecatului întâi și al celui de al doilea, care aduc idei noi, care provoacă o mișcare în spirite, care încearcă și alte genuri, noi, fie măcar spre a arăta că limba română e capabilă de ele (Introducerea lui M. Costin la Viața lumii).

Efectele culturii anterioare, slavone, mai puternică în

Moldova, și această cultură nouă a veacului al XVII-lea nu se vor pierde

cu totul în veacul al XVIII-lea. Va veni ceva și până în veacul al XIX-lea, "plutind de abie în răsâpele aduse de veacul al XVIII-lea", cum zice Russo. Ceea ce a venit "plutind" a creat acea deprindere și rafinare de care am vorbit mai sus. Scriitorii, a căror tendință voim s-o explicăm prin aceste urme rămase din vechea cultură -- adică prin tradiție --, au fost, și ei, conștienți de lucrul acesta. A. Russo ne spune că: "În Moldova clerul avea mare nume de învățătură și de evlavie", iar aiurea, dându-și seamă totodată și de influența salutară a Apusului și parcă voind să afirme că progresul românismului e concomitent cu influența apuseană, zice:

"De la Costinești, crescuți în țeara leșească, și până la noi, tot drumurile Apusului sunt bătute de pruncii români", ceea ce e o justificare a celor spuse de noi, că influențele salutare au venit din Apus și că Costineștii și ceilalți sunt -- istoricește și filozoficește -- premergătorii generației de la 1848. O spune, cum se vede, un patruzecioptist.

Dar când această literatură (care lăsase o urmă în spiritul moldovenesc: rafinarea, deprinderea cu îndeletnicirile culturii și chiar o cultură de fapt) este dezgropată, dată la iveală; când moldovenii culți nu se mai satură de dânsa (Russo o citește cu lăcomie, mândrindu-se cu ea, Kogălniceanu o dă la lumină și o analizează, Negruzzi "șterge colbul de pe cronice bătrâne", Asachi, chiar, o recomandă ca limbă literară, deși face, în alte privințe, greșeli mari; ziarele, cum e Gazeta de Moldova, o analizează, o ridică în naltul cerului); când, cu un cuvânt, moldovenii culți sunt captivați și plini de literatură veche, atunci la urma, de care vorbeam mai sus, de care vorbește și Russo, adăugându-se influența actuală a paginilor pline de "limbă veche și-nțeleaptă", adăugându-se și cei "optzeci de ani" de când moldovenii trăiesc "de ideile filozofice ale lumii", adică mai intensa cultură apuseană a Moldovei de la începutul veacului al XIX-lea -- e fatal să se afirme un spirit critic.

Nu e fără interes a insista asupra acestei chestii și a vedea cum A. Russo, acest spirit pătrunzător, n-a lăsat nimic neobservat și a spus tot ce se poate spune asupra acestei particularități a culturii moldovenești, care explică apariția spiritului critic în Moldova, și nu aiurea. "Școalele limbistice, zice el, au cuibul lor în București și în Ardeal". Pe ardeleni nu-i scuzează, căci au tradiție, pe munteni îi scuzează, pentru că ei nu au tradiție: "Seama Ardealului în istoria nouă a limbii e mai grea. Ardealul, ce are tradiția...". Și cei ce nesocotesc tradiția și "care toate înlătureaz și pomenirea chiar a tradiției, sunt ca oamenii cei noi ce își tăgăduiesc părinții". Cărțile vechi, zice el, și limba cronicarilor trebuie să fie modele pentru limba românească, nu cum fac "învățații" ce "leapădă tradiția ascunzând-o sub pretext de baștină latină".

Și, în sfârșit, sintetizând și trăgând concluzii, Russo zice:

"...între români, moldovenii și între moldoveni, colaboratorii României literare sunt singurii ce nu au împus românilor nici gramatice, nici altă

scriere după iscodirile închipuirii lor; singură Moldova, ca și în lupta nașterii, a sprijinit tradiția scrisă și tradiția orală. Este iertat dar Moldovei a cerceta titlurile necontestate vechi și a cumpăni temeiurile nouă; este iertat Moldovei, care au pus mai multe pietre la zidirea veche a naționalității, a se convinge dacă limbele nouă fac cât limba veche, cât de frumoase și armonioase sunt ele, dacă substituția lor este putincioasă, de nevoie, și conformă cu țălul la care sunt chemate limbele de a fi un organ de înțelegere nu a unor oameni, dar a oamenilor, și a se încredința că latinirea, sau franțuzirea, sau talienirea României vrednicește truzile ce am putea întrebuința în cercetări și lucruri mai serioase".

Și aiurea: "Moldova e țară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală; nici teoriile italiene și romantice a vestitului revoluționar ăEliadeî, nici sistemele ardelene nu au prins rădăcină", ceea ce e foarte adevărat, numai cât din tonul frazei lui Russo pare că pricina ar fi o "răceală" inerentă sufletului moldovenesc. Noi credem că acea răceală se explică tocmai prin acea tradiție culturală, cât e vorba mai ales de răceală față cu entuziasmul literar", și prin lipsa unei clase revoluționare, cât e vorba, mai ales, de răceala față cu "entuziasmul politic".

Și, fiindcă a venit vorba de o deosebire sufletească, am putea spune ipotetic că poate fi vorba și de un element pur psihic. Poate că moldovenii sunt mai sceptici. (În Scrisori, Alecsandri numește pe munteni gasconi: "gasconi sau, pe românește, munteni". Dar e ușor de înțeles că un popor, un oraș, Bucureștiul, care e în fierbere politică, trebuia să facă impresie de gasconerie unui sceptic rafinat cum a fost Alecsandri.) În sprijinul acestui "scepticism" ar veni și unele mărturii vechi. Așa, de pildă, se știe impresia făcută lui Paul de Aleppo de moldoveni și impresia făcută de munteni. De nepăsarea religioasă a moldovenilor s-a speriat călătorul străin, pe când pentru credința și smerenia muntenilor n-are destule cuvinte de laudă. Această deosebire sufletească, dacă e, s-ar putea explica poate și prin deosebirea elementelor etnice care au luat parte la formarea muntenilor și a moldovenilor. (Alecsandri, întotdeauna gata de invectivă, zice că muntenii sunt româno-bulgari, ceea ce e fals.) Dar, în sfârșit, acestea sunt ipoteze și elementul etnic-ereditar e greu de calculat.

În rezumat. În Moldova există o tradiție pe care o respectă moldovenii. De aceea, depozitară a tradiției, îi este iertat să-și ia rolul de a prezida la închegarea culturii române moderne, invalidând ceea ce nu ar fi menit să valorifice energia și talentul românesc.

Și, în adevăr, Moldova nu s-a mărginit să respingă curentele false, nu s-a mulțumit să le distrugă la ea acasă. Ea a căutat să le distrugă și în afară, acolo unde erau pe cale de a izbuti:

"După pilda lui Galilei, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanții vremii de pe atunci: "Pururea mișcă!", voi striga din Moldova, ca să se audă peste Molna, peste Milcov, peste Carpați: "Limba domnilor E... I... P... și

altora nu e limba românească, și literatura de astăzi nu e literatura românească", lucruri scrise cel mult în 1855, când Russo și-a scris Cugetările.

Așadar, Moldova a dat românismului cultura sau, mai propriu, posibilitatea de cultură, prin acel spirit critic de care am vorbit. Istoria culturii moldovenești din veacul al XIX-lea e, mai ales, istoria acelui spirit critic aplicat la introducerea culturii străine, adică la procesul de regenerare a spiritului românesc. E, ceea ce e același lucru, istoria luptelor împotriva tendințelor false, necumpătate, din Muntenia și Transilvania.

Amestec de curente contradictorii: G. Asachi

Înainte de a studia evoluția spiritului critic, este interesant a ne opri asupra unui personaj care reprezintă trecerea de la lumea veche la cea nouă și în care, deci, s-au întâlnit și ciocnit tot felul de curente contradictorii. Este vorba de G. Asachi, una dintre marile figuri ale culturii românești.

Vom vedea că atitudinea sa este nehotărâtă și contradictorie: aci ne apare ca om vechi, aci ca novator și, în această din urmă atitudine chiar, când ca un novator lipsit de orice spirit critic, când cu oarecare preocupări critice, dar contrazicându-se adesea asupra aceluiași lucru.

În politică Asachi este un om vechi, un "conservator".

Cel mai însemnat eveniment politic, acela în care se concentrează toate aspirațiile oamenilor noi din epoca sa, acela care ne dă măsura, din acest punct de vedere, a tuturor oamenilor care au trăit pe atunci, este revoluția de la 1848: Asachi n-a sprijinit-o, mai mult, el a fost împotriva ei. În Albina românească el nu se mărginește să ignoreze revoluția -- ceea ce-i impunea cenzura rusească, desigur --, dar își manifestă toată aversiunea pentru acea mișcare.

Pentru dânsul, revoluționarii din Muntenia sunt niște tineri care, "pilduindu-se de cugetări vrednice de osândă, s-au fost abătut de la datoria ce au către ocârmuire"; și tot așa și revoluționarii din Iași, care au tulburat "liniștea de care, zice el, capitala noastră neîntrerupt se bucurase de la întronarea Prea Înaltului Domn Mihail C. Sturdza..." Iar față cu publicarea unui oarecare "ofis" al lui Mihail Sturdza, partizanul intereselor politice rusești, Asachi scrie: "Rusia a luat toate măsurile să nu răzbată anarhia în... provințiile otomane", adică în principate!

Dar acest om vechi în politică a fost unul din cei mai de seamă reprezentanți ai introducerii culturii apusene la noi, prin ziare, calendare (calendarele pe acea vreme erau un fel de reviste anuale), prin reviste, traducând, imitând, compilând din scriitori străini de toate felurile; prin școala sa de inginerie; prin rolul său oficial în organizarea școlilor în vremea lui Mihail Sturdza; prin cărți didactice etc., etc.

G. Asachi a fost un om foarte învățat. Trecuse prin școli serioase, nu era autodidact, ca majoritatea contemporanilor săi, era în curent cu toate lucrurile din Apus, până și cu spiritismul, despre care scrie foiletoane.

În 1839, se pune în fruntea unui comitet, pentru a traduce un lexicon din nemțește, arătând câtă nevoie au românii de cultură. Chiar în primul număr al Albinei românești (1829, 1 iunie), în articolul-program, el declară că poporul român trebuie să se împărtășească de cultura Apusului înaintat, ba încă repede, căci a întârziat:

"În zilele de acum, oricare îmbunătățire și aflare a vreunei nații trece în posesia tuturor spre folosul oamenilor [...] Se cuvine cu îndoite pasuri și sârguințe a ni porni spre câștigare în parte a celor întârziate".

Și dacă din acest program ar rezulta că Asachi e un novator exagerat, că vrea să introducă cât mai multă cultură apuseană cu putință, fără nici un discernământ, apoi de aiurea se poate vedea că el, și în această privință, are timidități, care nu prea rimează cu cele ce și-a impus în programul activității sale culturale:

"Cultura și fericirea unui popor nu stă în schimbarea portului, în mania de a se lepăda de învechime și de a lua orice lucru străin și nou, ci în respectul aducerii-aminte a strămoșilor".

Acestea le spune cu ocazia constatării faptului că unii își schimbau numele, adăugând la sfârșit un escu, iu, adi, ici... În aceste rânduri, Asachi apare într-un fel de atitudine critică, dar mai mult ca reacționar, căci acum definește cultura numai ca un cult al strămoșilor.

Dealtmintrelea, atitudinea sa față de reprezentanții curentului critic (ca și a acestora față de dânsul) este binevoitoare: când, în 1840, apare Dacia literară a lui Kogălniceanu, Asachi salută această apariție, nu-i vorbă, fără mult entuziasm, probabil pentru că această revistă reprezintă un curent pe care el nu-l prea înțelegea; probabil și pentru că, deși Dacia literară îl lăuda în unele privințe, îl și ataca: direct, pentru caracterul prea exclusiv moldovenesc al Albinei, indirect, prin învinuirea adusă publicațiilor românești în genere (deci și Albinei, care o merită cu prisos) că se mulțumesc numai cu traduceri din limbi străine, fără nici un interes pentru români -- învinuire pe care Kogălniceanu o reeditează și în Propășirea din 1844.

Tot bine primește Asachi și apariția Repertoriului dramatic al lui Alecsandri, un alt reprezentant al curentului critic și al cărui acest Repertoriu chiar era o manifestare de critică aproape a tuturor curentelor sociale ale vremii. Ba, cu această ocazie, Asachi, accentuând din nou asupra necesității culturii apusene, ne arată și înrâurirea ei asupra dezvoltării spiritului național, cât și asupra dezvoltării literaturii originale românești:

"Înrâurirea secolului au deșteptat un spirit amorțit, cu sentimentul naționalității s-au dezvoltat la noi și elementele literaturii", de unde se vede că acest om care, cum s-a văzut, recomanda respectul memoriei strămoșilor ca adevărata cultură, nu se poate împiedica să nu recunoască că influență apuseană și naționalism românesc sunt fenomene concomitente -- ceea ce, am văzut, o spune și A. Russo, ceea ce voim să dovedim și noi.

Așadar, până aici, vedem pe Asachi ca om vechi când e vorba de mișcarea politică din vremea sa, iar când e vorba de "cultură" în general, îl vedem când novator exagerat, când om vechi, și rar în acea atitudine mijlocie, care e cea critică.

Prin urmare, constatăm, chiar de pe acum, că el n-a avut un punct de vedere sigur, o concepție unitară asupra vieții. De aceea, cum încă vom mai vedea, nu-l putem clasifica în nici o școală; și de aceea el este un izolat, afară decât dacă am considera ca "școala" sa pe oameni ca Gusti, Săulescu... Dar acești scriitori au fost cu totul neînsemnați, fără personalitate, și-i vom considera ca purtători ai cuvântului lui Asachi.

Dacă Asachi n-a știut bine ce vrea în privința culturii în general, cu atâta mai puțin va avea o atitudine hotărâtă față cu diferitele probleme ale culturii în special, și mai ales cu cele două probleme principale, ce se puneau în acea vreme: limba literară și literatura națională. În privința limbii, într-un vechi număr din Albina românească, Asachi spune: "Sfezile și controversele asupra formelor limbii sunt intempestive și însorb timpul prețios"... Sunt unii "care se par îndatorați a aduce pe românie străine idiotisme și construcții" ăse referă mai ales la traducătoriî... "Fondosul limbii noastre, ce pe aiurea se caută, este în Sfânta Scriptură", către care, "adaugă-se îmbunătățirile cerute după un metod simplu și care s-ar cuveni a se legiui de către un giudeț Amfiction, ce se poate închega din gramaticii români a Transilvaniei, a Țării Românești și a Moldovei".

În altă parte se spune că "stropiarea" limbii, căreia i se siluiește geniul, seamănă cu o fată mare de la țară, naivă, adusă la oraș, sulemenită, înmănușată, "trasă în toate părțile de nemți, greci, francezi". Așadar, aci, opoziția împotriva acelor sisteme lingvistice care voiau să "stropieze" limba, recomandarea cărților bisericești ca bază a limbii literare, prin urmare o atitudine cuminte, aproape ca și a școlii critice moldovenești; dar, totodată, propunerea raționalistă ca un "tribunal" de lingviști să decreteze "îmbunătățirile" limbii. Această contradicție între tendințe nu se va rezolva niciodată în spiritul lui Asachi.

Într-un loc Asachi declară că scopul literaților este de "a nimeri formele și stilul limbii" și, pentru aceasta, trebuie respectată limba cărților bisericești, ca să nu avem o limbă bisericească, înțeleasă de toți, și trei limbi provinciale. În 18472, într-un fel de manifest lingvistic, Asachi spune că foile (ziarele) au menirea de a forma limba, și foile "se-mpart la noi, zice el, în sisteme de conservativi, de radicali și de cumpenitori sau de juste milieu" -- și declară, ca și C. Negruzzi cu trei ani înainte, că "părtinește acestei din urmă sisteme". Asachi face, tot aici, și propuneri detailate: e de părere să se reînvie cuvinte din cărțile bisericești, din manuscrise, și să se ia cuvinte din limba populară. Așadar, parcă ne-ar vorbi Russo; nu lipsește nici poporanismul. Dar imediat cere alungarea cuvintelor străine, "deși vechi în limbă", căci... abuzul vechi e tot abuz. Ba, încă, recomandă modul cum s-a

format limba literară grecească modernă, care, zice el, va produce "capodopere". (Se știe ce "capodopere" a produs!) Și iată-l, deci, vorbind ca Laurian, după ce, în același articol, vorbise ca Russo.

Dar Asachi face propuneri care îl fac și un predecesor al lui Arune Pumnul. Tot în acest articol din 1847 (ca și în unul din 1842, 16), el recomandă, pe lângă alte izvoare de formare a cuvintelor necesare limbii, și compunerea de cuvinte noi din rădăcini românești, pe baza principiului analogiei, ridicându-se, ca și Pumnul mai târziu, împotriva "latinismului, italienismului, galicismului"...

Și dacă aici se ridică împotriva latinismului, cum se ridică aiurea în Albina și colaboratorul său D. Gusti, apoi în alt număr (61) al Albinei din același an, e lăudat Eliade pentru că, în Curentul românesc, curăță limba de cuvinte "străine" și pune în loc "romane". Iar aiurea vorbește despre "astă frumoasă a noastră limbă romană, pe care câțiva farisei literari voiesc a o arăta chiar dacă..." (comparați cu iubirea lui A. Russo pentru dacismul românilor). Iar puțin după aceea, Asachi, care vorbea, cum s-a văzut mai sus, de respectarea limbii bisericești, acum cântă marele merit al lui Eliade, pentru că acesta vrea să schimbe limba, s-o readucă la limba "vorbită de oamenii lui Traian".

Nu mai citez și alte locuri, ca prefața de la Poeziile sale din 1836 etc..., unde vom găsi și alte propuneri care se contrazic, și între sine, și cu cele citate până aici.

Așadar, Asachi a îmbrățișat, în același timp, toate curentele și nici unul. Cel mult constatăm că două lucruri -- deși combătute prin altele -- revin mai des sub pana lui Asachi: limba bisericească și analogia (pumnismul), ca izvoare ale limbii literare.

În practică însă, în limba scrisă de el, n-a respectat, cum și era de așteptat, nici un principiu, căci s-a ținut de mai multe, desi nu de toate principiile pe care le-a susținut teoreticește, ceea ce ar fi fost imposibil.

Nu am de gând să analizez aici limba lui Asachi și nici nu poate intra aceasta în cadrul studiului nostru. Dar oricine a citit ceva din acest scriitor știe că el are o limbă a sa, caracteristică, care seamănă cu a multor scriitori, fără să samene cu a vreunuia în așa chip, ca să-l putem clasifica într-o categorie. El nu scrie nici vechea limbă literară bisericească, ca Veniamin Costachi, nici limba boierească a vremii sale, ca Vasile Drăghici, traducătorul lui Robinson Crusoe, nici limba boierească, dar literarizată a lui Conachi, nici jargonul latinist al lui Laurian, nici acel italienist al lui Eliade, nici limba nouă literară, cea care a triumfat, pe care o scriem azi, a lui C. Negruzzi.

El întrebuințează unele expresii și de la unii și de la alții, plus arhaisme reînviate de el, ori de școlarii săi, însă, în orice caz, prin limba sa, trebuie să-l caracterizăm ca pe un om vechi, căci această limbă, dacă e vorba s-o punem cu aproximație într-o categorie, e mai degrabă limba boierească a

vremii sale, foarte deosebită de limba nouă -- și fără viitor, căci era artificială -- a unui Eliade; foarte deosebită de limba nouă -- cu viitor, căci era alcătuită așa cum a fost firesc să fie alcătuită -- a unui C. Negruzzi. E, am zice, atât de rămas în urma altora, încât, când e vorba să ortografieze ceva cu litere latine, dibuiește, în deosebire de alții, scriind, cum observă Kogălniceanu, sutenul ce, de pildă, "când cu tch (Tchetate Albă -- Cetatea Albă), când cu tz (Scaritzica -Scăricica), când cu cz (Czeribouco -- Ceribucul) când cu c (Ș e, sau Ș i: Bistriceora -- Bistricioara), în vreme ce numai această de pe urmă transcripție este bună "...

Și, dacă din toate aceste manifestări, Asachi apare ca o colecție de tendințe contradictorii, apoi vom vedea că și în literatură tendințele sale sunt tot așa.

Dar aici trebuie să deosebim pe propagandistul literaturii de autorul de literatură, căci el a fost și una și alta, și poet și "îndrumător"...

Să-l vedem în primul ipostaz. "Această plecare către versuire se înseamnă și între români, zice el, mai ales de când raza culturei au început a ni lumina ". Căci "omul literat" trebuie să fie, după el, cunoscător de toate și inspirat de pretutindene, ceea ce ne arată că, în această privință, Asachi era mai nou și mai luminat decât unii contemporani de ai noștri, care, sub pretext de a feri geniul național de pervertire și "înstrăinare", au recomandat scriitorilor români să se ferească de cunoștința literaturilor străine! Iar când e vorba ce anume literatură străină să servească scriitorilor români ca model, Asachi, care învățase la Roma și scrisese și în italienește, o recomandă pe cea italiană și se declară împotriva celei franceze.

Deși spune, cum s-a văzut mai sus, că una din binefacerile culturii străine este și dezvoltarea spiritului de naționalitate, care face să se dezvolte literatura națională; deși laudă pe Alecsandri pentru colecția de poezii populare al căreia folos îl pricepe (se știe că și el, în tinerețe, a cules poezii populare, dar mai apoi nu s-a mai ocupat cu acest lucru, nesimțindu-i toată importanța); deși, deci, s-ar părea că ar poseda premisele din care să tragă aceleași concluzii ca și școala critică moldovenească, Asachi totuși se face, pe dreptul, vinovat de învinuirea ce i-o aduce Kogălniceanu că traduce numai lucruri ce nu interesează pe români, învinuire pe care i-o face și un cititor (din Roman) al ziarului său, care găsește că Albina n-are foiletoane originale... Și mai e de observat că, în "cronicile teatrale" ale Albinei, după învinuirile lui Kogălniceanu, în vremea propagandei școlii critice în favoarea naționalizării literaturii -- în acele cronici, zicem, nu se atacă deloc multele piese inferioare străine care se jucau în Iași și nu se arată dorința unei literaturi dramatice originale.

Iar din alt punct de vedere, al simțului critic față de valoarea unei opere de artă, Asachi dovedește că are puțin simț și, se pare, ține seamă de inferioritatea versurilor din Albina și de calitatea acelora care le făceau, că Asachi, ca și Eliade, era de principiul: "Băieți, scrieți, numai scrieți!"... Ca

și în privința traducerilor, tot așa și în privința literaturii naționale, Asachi e prea nou; el e un reprezentant a ceea ce s-a numit "epoca eroică", cuvânt impropriu, căci am avut un curent eroic, și nu o epocă, deoarece, cum se va vedea imediat, curentul critic s-a născut odată cu cel eroic.

Dar dacă în activitatea sa de propagare a culturii literare Asachi e prea nou -- "eroic" --, în literatura pe care o creează însuși, vedem iar acel amestec de curente pe care l-am găsit până aici în activitatea sa.

Nu vom vorbi despre operele literare ale lui Asachi, căci acest lucru nu intră în cadrul studiului de față. Ne vom mărgini să amintim că G. Asachi e contemporan cu două faze ale literaturii române din veacul al XIX-lea: cu prima fază a acestei literaturi, s-o numim fază Conachi, și cu a doua, s-o numim faza Alecsandri. Ambele faze sunt condiționate de influențe străine și se definesc și prin aceste influențe. Prima fază, a lui Conachi, e datorită influenței literaturii clasice decadente franceze și influenței literaturii neogrecești, care seamănă cu prima: e vremea sentimentalității fals-exagerate, a abstracțiunilor personificate, a mitologismului, a subiectelor fară legătură cu viața contemporană, a inspirației sarbede din trecutul antic etc. A doua fază e datorită influenței literaturii romantice franceze -- Hugo, Lamartine --, nouă pe atunci: sentimentalism puternic, culoare vie, dezgroparea trecutului național, deci medieval etc.

Și cine a citit pe Asachi știe că el are puncte de contact și cu Conachi (influența literaturii clasice a veacului XVIII, sentimentalism fals-exagerat, mitologism, manierism, versificația etc.) sau cu I. Văcărescu (aceleași lucruri, plus un fel de latinism poetic: Traian, Dochia, la Asachi) și, pe de altă parte, cu Alecsandri, Bolintineanu (dezgroparea trecutului național, în nuvele și poezii, patriotismul în literatură, influența lui Hugo și Lamartine: "balade", legende" etc).

Numai limba în care scrie e, cum am spus mai sus, mai veche decât a romanticilor, mai înspre limba lui Conachi.

Așadar, Asachi e un om vechi în politică; un om nou ca introducător al culturii, deși nehotărât, teoreticește, în privința rolului ei la noi; un om absolut nehotărât în privința curentelor lingvistice; un novator lipsit de spirit critic, ca propagator al literaturii europene; un poet care face parte din două faze deosebite și contrare și care, în limba operei sale, e mai degrabă vechi.

Și încă un cuvânt. Asachi a fost comparat întotdeauna cu Eliade Rădulescu. E justă comparația?

E justă întru cât îl privim numai ca introducător al culturii europene: ziare, reviste, traduceri, teatru etc. Din acest punct de vedere -- numai -- Asachi acopere, pe lângă activitatea lui Eliade, și o parte din activitatea lui Gh. Lazăr: ca și acesta, el înființează prima școală românească specială, acea de inginerie, dar numai de inginerie, nu și de patriotism, cum era școala lui Lazăr. Eliade, în vremea de care vorbim, a fost un revoluționar în

politică, un italienist în lingvistică. Dacă mai târziu devine reacționar, apoi aceasta e tot o "noutate", căci reacționarismul său e tot o transplantare din Apus: în reacționarismul său, el pleacă de la teorii apusene, nu de la considerații concrete asupra țării sale. Cine, azi, ar fi, de pildă, pentru introducerea majoratului la țărani, cum a propus dl P. Carp, deși ar fi reacționar, în el n-ar vorbi glasul tradiției românești, acela n-ar fi un om "vechi" și cu atât mai puțin un spirit "critic", în înțelesul ce-l dăm aci acestui cuvânt, adică un om care, în introducerea culturii străine, ține seamă de starea de fapt a Țării sale, căci în tradiția, obiceiul și psihologia țăranului român este, mai degrabă, minoratul!...

Dacă ceea ce a fost nou în Asachi i-ar fi slujit să facă selecție în ceea ce a fost vechi în el, și aceasta după o normă ce ar fi izvorât într-o concepție unitară teoretică asupra vieții, el ar fi putut fi începătorul școlii critice moldovenești. Dar acest rol revine altora, dintre care, unii, ca A. Russo și M. Kogălniceanu, au avut o concepție absolut unitară asupra vieții; alții, ca C. Negruzzi, dl Maiorescu și chiar și Alecsandri, mai puțin unitară, contradicția nemanifestându-se însă la aceștia în același domeniu, ci de la domeniu la domeniu, și anume de la politică la cultură. (Alecsandri însă se contrazice și în același domeniu, al politicii, dar afară de rare cazuri, nu în aceeași vreme, ci de la o epocă la alta a vieții sale.) Dar despre acestea vom vorbi pe larg în cele ce urmează.

Evoluția spiritului critic - Locul "Junimii" în această evoluție

Spiritul critic, despre care vorbim în acest studiu, ține de la 1840 până la 1880, adică tocmai cât ține perioada de formare a României moderne, cu alte cuvinte, vremea când s-a introdus în țările române cultura apuseană modernă și cănd a fost mai urgentă și mai la ordinea zilei problema asimilării culturii străine. După 1880, începe procesul de organizare internă mai serioasă, pe baza și cu elementele civilizației introduse. La 1880, se poate spune, s-a isprăvit și "unirea" celor două principate române -- de atunci nu mai există Moldova și Muntenia, ca țări deosebite, de atunci nu mai poate fi vorba de o cultură deosebită moldovenească și, prin urmare, de atunci încetează și existența școalei critice moldovenești. Vom vedea, totuși, că încă o sumă de ani, până după 1890, în Moldova mai apar manifestări critice special moldovenești, mai mult sau mai puțin efecte ale culturii moldovenești, mai mult sau mai puțin consecvențe ale vechii critici moldovenești. Acestea vor fi junimismul politic, radicalismul și socialismul, cu revistele sale, în special Contemporanul.

S-a înțeles de la sine că "critica", de care vorbim în acest studiu, e critica culturii, a societății și a literaturii în genere, și nu critica literară cum o înțelegem acum, adică critica scriitorilor. Ultima manifestare a acestui spirit critic e articolul dlui Maiorescu -- ultimul reprezentant al școalei critice moldovenești -- În contra neologismelor, scris în 1881, care, dacă nu ni se ia în nume de rău acest pedantism, e data când, cu proclamarea regatului, România modernă era creată. Ceea ce a scris după aceea dl Maiorescu e critică literară. Activitatea critică a lui dl Maiorescu se împarte în două perioade bine distinse. Prima perioadă de critică a culturii, a introducerii și asimilării culturii europene, cu Scrierea limbei române (1866), Poezia română (1867), Contra școalei Barnuțiu (1868), Limba română în ziarele din Austria (1868), În contra direcției de astăzi în cultura română (1868), Observări polemice (1869), Direcția nouă (1872), Beția de cuvinte (1873), Răspunsurile "Revistei contimporane" (1873), În contra neologismelor (1881). Celelalte articole, de după 1881, Caragiale, Eminescu, Poeți și critici, În lături!, Contraziceri etc. sunt articole de critică literară. Încât, încă de la 1881, "Maurul" a crezut de cuviință că-și "făcuse datoria". O spune însuși dl Maiorescu:

"În proporția creșterii acestei mișcări ăliterare și științificeî, scade trebuința unei critici generale. Din momentul în care se face mai bine, acest fapt însuși este sprijinul cel mai puternic al direcției adevărate. [...]

Sinteza generală în atac, izbirea unui întreg curent periculos o credem acum ștearsă de la ordinea zilei pentru părțile esențiale în literatura proprie și în știința teoretică. Rămâne încă la ordinea zilei în politică, dar de aceasta nu ne ocupăm aici".

Aceeași conștiință de încetarea datoriei critice se vede și la Alecsandri, care, de la 1880, nu mai vorbește nici măcar în scrisorile sale de primejdia stricătorilor de limbă. Dacă la 1880 era vremea ca Maurul să creadă că și-a făcut toată datoria, dacă, adică, după aceea și chiar azi, n-a mai fost și nu mai este nevoie de acea critică, în care se cuprinde și necesara "critică judecătorească" -- aceasta ar forma subiectul unui capitol special al acestui studiu.

Critica dlui Maiorescu de după 1881, ca și a dlui Gherea, nu intră în cadrul acestui studiu, care vrea să fie numai cercetarea spiritului critic aplicat la formarea culturii românești moderne din vremea când, în celălalt domeniu, politic, și mai ales în Muntenia, oamenii de pe primul plan al scenei lucrau pentru organizarea statului român modern.

Dealtmintrelea, critica literară nici nu se putea naște pe vremea aceea, căci n-avea pentru ce.

Nu există o literatură care să merite, mai bine: care să comporte ceea ce se cheamă "critică literară". Ni se pare că însuși dl Maiorescu spune acest lucru undeva în scrierile sale.

A face critică literară este a face anatomia, fiziologia și etiologia unei opere de artă, sau, ceea ce este același lucru, a spiritului unui scriitor. Acești termeni, împrumutați de la științele naturale, nu vor să fie decât niște metafore clarificatoare și nimic mai mult.

Când diseci opera de artă sau spiritul scriitorului -când faci anatomia operei sau a spiritului scriitorului -pentru a-i descoperi însușirile; când descoperi legătura dintre acele însușiri și condiționarea lor reciprocă -- când faci fiziologia operei sau a spiritului; când descoperi legătura cauzală dintre opera sau spiritul scriitorului și condițiile cosmice, morale, intelectuale, sociale în care s-a produs acea operă sau s-a format acel spirit -- când faci etiologia operei de artă: atunci faci critică științifică, cât poate fi "științifică" critica literară, adică întru cât i se pot aplica ei metodele științelor exacte ale naturii.

Dar nu se analizează decât realitatea, numai ea merită această trudă și onoare. Iar literatura de până la Eminescu, afară de oarecare mici excepții, nefiind zugrăvirea serioasă a vieții, nu comportă o adevărată critică literară. Când au venit Eminescu și Caragiale, atunci și dl Maiorescu și-a schimbat rolul, a trecut la a doua perioadă a activității sale, la critica literară. Cu alte cuvinte, când, formându-se o cultură românească, Eminescu și Caragiale au

fost posibili, și critica, din jandarm al culturii, ca mai înainte, devine analistă, literară.

Și dacă critica dlui Maiorescu nu e așa de literară, dacă, vreau să zic, ea este mai mult afirmare de principii teoretice decât disecare de opere, pe lângă alte pricini pe care le-o fi având dl Maiorescu, desigur că principalele sunt teoriile sale estetice, care, orice s-ar zice, sunt o piedică pentru considerarea unei opere de artă ca o manifestare de viață pur și simplu, și nimic alta. Acest defect s-a exagerat apoi la epigonii săi.

Așadar, dl Maiorescu cel de până la 1881 a avut marele rol de a fi unul -- și ultimul -- dintre acei care au prezidat la formarea culturii române, în unele privințe, cum vom vedea, inferior, în unele mai unilateral, în altele, superior.

Curentul acesta critic începe cu M. Kogălniceanu, se continuă cu C. Negruzzi, A. Russo, Alecsandri și se sfârșește cu dl Maiorescu -- ca să nu citez decât pe corifei, pe cele câteva personaje reprezentative care l-au întrupat. El are ca organe de luptă Dacia literară, Propășirea, România literară, Steaua Dunării și Convorbiri literare cât au apărut în Iași (adică cât a fost o cultură "moldovenească" deosebită; sau în vremea formării culturii românești, care coincide cu formarea statului român, cu alte cuvinte, până când se desăvârșește cu adevărat Unirea), revistă care a fost "sora României literare", cum o numește Alecsandri și pe care acesta știa unde s-o așeze -- chiar în biblioteca sa! --, "alături de România literară". Alecsandri, constatând această înrudire de gradul întâi între Convorbiri și România literară -- "surori" -- și recunoscând Convorbirilor "calitățile necesare unei foi ce țintește a dezvolta gustul frumosului și distrage spiritele din rătăcirea politică" (ca și Dacia literară, Propășirea, România literară, adăugăm noi; vezi "introducerile" acestor reviste), e "gata" a le "da mâna cu toată inima".

Nu e adevărat, dar, că "direcția nouă" începe de la 1860 cu V. Alecsandri, cum zice undeva dl Maiorescu, și cu atât mai puțin adevărat că "singura revistă critică ce a avut-o România" au fost Convorbirile literare, cum zice aiurea tot dl Maiorescu și că: "...pentru întâia oară s-a arătat în Convorbiri o direcțiune critică în contra limbei obicinuite pe atunci în multe scrieri ale literaturii române.

Critica voia, pe de o parte, să combată construcțiunile arbitrare ale filologilor, care, sub cuvânt de "purificare" întocmeau un vocabular de termeni necunoscuți românului și depărtau vorbirea claselor culte de la izvorul de viață al limbii populare".

...Ceea ce este absolut greșit, cum s-a văzut până aici și mai ales cum se va vedea în cele ce urmează, căci A. Russo a scris mult mai mult, mai pe larg și cu argumente mai variate decât dl Maiorescu în contra stricătorilor de limbă, așa de mult încât "cere iertare pentru nevoia în care s-a aflat de a spune de trei și patru ori tot acele lucruri și acele idei...".

Că Moldova luptase mult pentru ferirea limbii de construcțiunile arbitrare

ale filologilor" era așa de cunoscut moldovenilor, încât Alecsandri, în 18682, constată că: "Tot Moldova, sărmana, păstrează simțul bun și gustul estetic în privința literaturii"... Tot Moldova, ca mai înainte.

E curios cum dl Maiorescu trece peste aceste locuri, când Alecsandri, în "scrisorile" sale către dl I. Negruzzi, chiar de la apariția Convorbirilor, pomenește necontenit de România literară, ceea ce va fi făcut și prin viu grai. Desigur că conducătorii "Junimii" cunoșteau pe "sora" mai mare a revistei lor și vor fi citit și pe A. Russo, în care se găsește tot atâta critică cât în toți ceilalți critici la un loc și în mai multe direcții decât la toți. E cu neputință ca "Junimea", care a făcut procesul literaturii și culturii române, care a vorbit, cu tonul cunoștinței de cauză, de vechea direcție, să nu fi cunoscut literatura și direcția "veche". Stăruința cu care Alecsandri vorbea în scrisorile sale către junimiști de România literară trebuie să-i fi făcut să citească acea revistă, dacă nu vor fi citit-o chiar când ea apărea, căci întemeietorii "Junimii" erau adolescenți cultivați când apărea România literară, iar această revistă, la care colaborau scriitorii români de pretutindene, avea o mare răspândire și un mare răsunet. În Săptămâna (Amintiri de la "Junimea") dl Panu, care e dintr-o generație mai tânără, vorbește adesea de revistele mai vechi moldovenești.

Că tendința și spiritul Convorbirilor nu au fost o noutate, o mărturisește dealtmintrelea și dl Maiorescu, când zice, cum am văzut, că direcția nouă începe cu Alecsandri, de la 1860. Era imposibil să nu vorbească despre "criticul" Alecsandri, căci acesta era în "Junimea". Ba dl Maiorescu mărturisește chiar și influența vechii școli critice asupra "Junimii"; mai mult, mărturisește că "Junimea" este o continuare a acelei școli, când ne spune că:

"V. Alecsandri, prin scrieri și sfătuiri orale, ne-a întărit în tendința de a ne emancipa limba din pedantismul filologilor și de a o primi așa cum iese ca un izvor limpede din mintea poporului".

Despre felul acelor sfaturi, ne putem face o idee din sfaturile pe care V. Alecsandri le da, în scrisori particulare, directorului Convorbirilor, dlui I. Negruzzi. Odată îl sfătuiește să lovească "în ceata chiloasă a pedanților" prin Cǐpiile după natură (anul 1869); altădată (același an) prevede că Convorbirile vor ajunge o Academie a bunului-gust. Dar încă mai înainte, în 1868, îl sfătuiește pe dl Negruzzi să nu cadă, împreună cu dl Maiorescu și "Junimea", în "aberăciuni" și "elucubrăciuni", căci i se părea că "Junimea" nu se ferește destul de pedantism. Dorința lui V. Alecsandri -- directorul României literare și colaboratorul lui A. Russo -- este "ca reușita victorioasă a Convorbirilor să fie cel mai bun răspuns atât la atacurile ardelenilor, cât și la tăcerea bucureșteană".

Așadar, după mărturisirea dlui Maiorescu, după scrisorile lui Alecsandri, "Junimea" a fost sfătuită de Alecsandri. Dar Alecsandri nu era decât unul dintre reprezentanții spiritului critic moldovenesc. Și, dacă studiem cu

atenție mișcarea culturală de la 1840 încoace, vedem că inițiatorul acestui curent critic e M. Kogălniceanu, iar teoreticianul e A. Russo. V. Alecsandri a fost fără îndoială influențat de aceștia și în teoriile lingvistice, poate mai mult decât în privința literaturii populare, a fost influențat, doctrinizat de către primul teoretician al teoriei fenomenaliste a limbii la români, de dușmanul sistematic al "aberăciunilor și elucubrăciunilor", de A. Russo. Și când Alecsandri da sfaturi, în realitate sfaturile erau date de vechea școală critică, al cărui teoretician a fost A. Russo.

Chiar dacă n-am fi surprins această filiațiune, tot eram îndreptățiți s-o bănuim, căci ar fi fost curios să se nască în Iași, distanțate numai prin doisprezece ani, două reviste critice, România literară și Convorbirile, cu aceleași tendințe, fără ca cea din urmă să fie o continuare firească a celei dintâi.

O revistă e sprijinită, gustată de un public, are nevoie de o atmosferă priincioasă -- publicul; e susținută de un cerc; în cazul special, cercul a fost societatea "Junimea". Dar cine pregătise acest public, din care ieșise acest cerc, dacă nu vechea critică, vechea cultură moldovenească?" Așadar, prin atmosfera intelectuală, prin sfaturile lui Alecsandri, prin -- desigur -- lectura vechilor reviste și desigur, și prin cultura serioasă a conducătorilor "Junimii", se explică apariția acestei societăți și a revistei Convorbiri literare, care va continua -- mai liniștit, mai multă vreme și mai ușor, din pricina condițiilor mai prielnice din țară -- opera criticilor și a revistelor din trecut, în unele privințe mai cu succes, în unele mai cu îngustime, mai fără comprehensiune, dar adăugând și puncte noi de privire, părăsind însă, din nefericire, unele puncte de privire foarte importante din cele ale vechii critici moldovenești, deosebiri care rezultă și din deosebirea dintre vremea de la 1840--1860 și cea următoare, și din deosebirea de temperamente dintre critici.

Evoluția spiritului critic - Deosebirile dintre vechea școală critică moldovenească și "Junimea"

Epoca în care se dezvoltă școala critică de dinainte de "Junimea" și care ține de la 1840 până după 1860 se deosebește cu totul de acea a "Junimii".

După 1821, deși continuă stăpânirea turcească, țările române cad din ce în ce sub influența rusească, care începuse mai de demult. Apăsarea [...] se accentuează necontenit și de la convenția de Akkerman, făcând încă în pas, ajunge la impunerea Regulamentului organic, care, din punct de vedere politic, nu este decât organizarea țărilor române în așa chip, încât să fie scoase de sub stăpânirea turcească spre a trece sub cea rusească. Țările române devin miza în jocul dintre turci și ruși [...] 1

Din această situație rezultă mai întâi o stare de umilire națională care devine sângerătoare pentru cei care cugetă și simt. Consulul rus e mai presus de domn. El îi poruncește și-i indică măsuri în contra protestatarilor, pentru care, adesea, în forul său interior, domnul are toată simpatia. Cei care mai păstrează o scânteie de sentiment național și de demnitate trebuie să sufere în tăcere. Kogălniceanu ne spune că a văzut în vremea ocupației rusești pe redactorul Gazetei de Moldavia (Asachi) plângând că trebuia să înjure pe bărbații filoromâni din Europa. Iar cei care aveau curajul să-și manifeste iubirea de țară erau trimiși în surgun. Inutil să mai aducem nume de scriitori și patrioți închiși în mânăstiri. [...]

Despre gradul de umilire națională ne putem face o idee, gândindu-ne la faptul relatat de Dionisie Eclesiarhul, care spune că un căpitan-pașa, venind în București cu oamenii lui, și-a permis să poruncească boierilor să le aducă jupânesele la o orgie, rușine de care n-au scăpat boierii -- dar numai anatomicește --, decât înșelând pe turci, aducându-le femei de pe "poduri" și crâșmărese, și dându-le drept soțiile lor... Iar A. Russo scrie că haiducul Grozea spunea la judecată: "Voi faceți temenele la muscali și le mulțumiți că petrec cu fetele și nevestele voastre".

Situația cea grea a țării o simțeau mai ales țăranii, care trebuiau să îndestuleze nevoile armatelor rusești -și turcești -- ce se perindau pe aici.

Iar boierii, clasa conducătoare a nației, căreia îi revenea rolul să se opună, pe cât se putea, acestei umiliri, nu-și făceau datoria, bineînțeles ca clasă,

căci au fost și excepții fericite.

Acești boieri, zice Kogălniceanu, se prăpădeau după străini. Unul a declarat că, "dacă ar ști că are vreo picătură de sânge de român, și-ar tăia brațul și ar scăpa de ea..." Iar C. Negruzzi ne spune că damelor le era rușine să știe bine românește și, ca să dovedească neștiința limbii române, pronunțau: "mozicule", "nu stiu", "zos"... A. Russo ne spune că clasa înaltă din Iași ducea o viață turcească, orientală, ura ce e românesc și era ignorantă... Chiar C. Negruzzi, care a fost un conservator, primul junimist, cum vom vedea, și deci nu un antiboier "revoluționar", ne spune că sub fanarioți boierii vorbeau grecește, n-aveau demnitate și erau unealtă străinilor... Iar G. Sion ne arată cum, după 1800, boierii își vindeau țara agenților ruși. Și iarăși, tot C. Negruzzi ne spune că aristocrația veche a fost "o iarbă, care mușcă când poporul, când pe ocârmuitori" -- vorbe care se potrivesc încă și mai bine (cum se vede din istorie) pentru boierii de după 1821, care, cum arată pe larg și A. Russo, au cerut să plece fanarioții, ca să ia ei domnia, și care, la 1821, au fugit în Bucovina și au început să atace pe Ioniță Sandu Sturdza că s-a unit cu "cărbunarii" (boierii mici) și să-l pârască la turci, pentru că acest domn nu voia să-i scutească de toate dările, rămânând să plătească numai țăranii, nu voia să le pună la discreție toate celelalte clase. [...]

Și în adevăr, rușii, pentru a-și ajunge scopul [...], câștigă pe boieri în partea lor, lăsându-le în schimb țările la discreție. Regulamentul organic este legiferarea exploatării claselor de jos de către boieri, căci exploatarea seculară ajunge acum aproape de culmea ei. Toată străduința boierilor, încă de la începutul veacului, se cheltuise în direcția aceasta. Toate proiectele de constituție pe care le ignorează dl Rădulescu-Motru (vezi cartea d-sale: Cultura română și politicianismul), și acea de la 1802 și cele de la 1821, concepute în Bucovina de boierii fugari, toate sunt legiferarea exploatării desăvârșite a claselor de jos -- în ultimă analiză, a țărănimii. Constituția de la 1834 e, în sfârșit, realizarea aproape completă a dorințelor boierilor, care capătă de la ruși ceea ce Ioniță Sandu Sturdza, deși el însuși de neam mare, dar "boierinaș", nu voise să le dea la început deloc, iar mai târziu, silit de rușii întețiți de boieri, le dăduse numai în parte.

Istoria ne arată chinurile la care erau supuși țăranii și sub fanarioți și, după aceea, sub Regulamentul organic. Dionisie Eclesiarhul ne arată caznele pe care le îndurau țăranii sub domnii greci. Constantin Radovici din Golești ne zugrăvește cu durere starea țărănimii din vremea sa (1826), exploatarea ei de către boieri. Constantin Radovici din Golești mărturisește că și el a făcut ca alții și spune că, după ce și-a deschis ochii, în urma călătoriei în Apus, l-a apucat mustrarea de cuget, fericind pe cei care n-au făcut ca dânsul, care n-au stors poporul! V. Alecsandri, în articolul despre C. Negruzzi, ne vorbește de mizeria țărănimii, de deposedarea cu sila a răzeșilor, de umilirea breslașilor și de robia țiganilor din vremea domniei

Regulamentului organic, a acelei constituții oligarhice, făcută de boieri și impusă țării. [...] Adevăratele clase românești: țărănimea, breslele și boierinașii sunt date în stăpânirea și exploatarea boierilor înstrăinați și slugarnici față de străini, în stăpânirea acelei clase care, cum am văzut, se rușina să fie românească și care, cum ne spune și Alecsandri, în articolul citat mai sus, și A. Russo, în Iașii și locuitorii săi în 1840, uitase și noțiunea și cuvântul de onoare.

Ar fi ușor să dau toată culoarea neagră a tabloului, dacă n-aș cita decât faptele din volumele V și VI ale Istoriei românilor a dlui Xenopol. Dar cred că și le poate reaminti oricine le-a citit. Am ținut numai să fac o schiță, folosindu-mă de câteva citații mai ales din scriitorii despre care e vorba în acest articol, pentru a-i caracteriza și cu acest prilej.

Așadar, la vremea când a apărut vechea școală critică moldovenească, țara era umilită [...]; boierii, disprețuitori ai românismului, apăsau de moarte clasele de jos și mai ales pe țărani, dați plată lor de ruși, în schimbul îngenuncherii țării. Am spus că încă de la 1802 boierii proiectează o constituție oligarhică. La 1821 boierii fugiți în Bucovina proiectează constituții peste constituții, care de care mai oligarhice și mai apăsătoare pentru țărani. Scopul lor este să reducă puterea domnilor, să-i facă unelte în mâna lor de exploatatori. Ioniță Sandu Sturdza se opune: apoi, cum am spus, le cedează, silit de ruși, după convenția de la Akkerman. Iar Regulamentul organic este încoronarea succesului lor.

Dar la dorințele boierilor fugiți în 1821 se opune clasa boierinașilor, care, neglijată, departe de putere, devenise o clasă revoluționară. Această clasă, din cauza intereselor sale, ia o atitudine democratică și devine, ca orice clasă revoluționară, reprezentanta tuturor claselor dezmoștenite. Ionică Tăutu este reprezentantul teoretic al acestei clase și al acestor tendințe. El opune proiectelor de constituții oligarhice ale marilor boieri un proiect de constituție liberală, în care cere reforme dictate de interesele claselor apăsate. Ionică Tăutu, pe care A. Russo îl compară cu P. L. Courier, era, ne spune A. Russo, versat în literatura politică europeană: boierinașii îndurerați se dedau doctrinelor filozofice. Atât boierii mari, cât și boierinașii (prin I. Tăutu) își teoretizează interesele cu ajutorul literaturii politice europene.

Așadar, în luptă sunt interese reale și "europenismul" ("străinismul") servește numai spre a găsi formule pentru aceste interese. Întreb pe dl Rădulescu-Motru: este acesta raționalism, slăbiciune intelectuală, șarlatanism? La astfel de învinuiri a răspuns de mult, cu anticipație, unul din acei "raționaliști șarlatani", A. Russo:

"Va veni vremea, dacă n-au și sosit, în care și noi, tinerii de pe la 1835, tinerii și bonjuriștii suri de astăzi, vom fi chemați bătrâni; vom fi giudecați nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce mințile strechiete or socoti că au trebuit să facem; vom fi osândiți nu după greutatea luptei și a vremei de atunce, ci după patima partizilor și după placul opiniei mulțimei...".

Luptele din prima jumătate a veacului al XIX-lea sunt lupte între categoriile sociale, lupte de interese sociale, din care, în vremea Regulamentului, ies învingătoare cele ale clasei boierești, cum, după 1848, vor ieși învingătoare, cel puțin în parte, interesele altor clase.

Până la convenția de Akkermann, din 1826, ascendentul îl au, până la un punct, dorințele boierinașilor. După aceea, revendicările de castă ale boierilor se realizează tot mai mult, până ce capătă realizarea aproape deplină sub Regulamentul organic.

Dar boierinașii înfrânți nu se lasă și, reprezentând și pe celelalte clase, duc lupta împotriva constituției oligarhice impusă de ruși și în favoarea unei constituții favorabile claselor de jos, în favoarea constituției liberale. Aceasta este, până la un punct, lupta generației de la 18482.

În Muntenia, pe lângă boierinași se alipește, conștient, și clasa mijlocie, care în Moldova aproape nu există, și de aceea "revoluția" munteană este mai serioasă și are alt caracter.

Așa stau faptele istoricește. Acei care atacă pe cei de la 1848 ca pe niște șarlatani raționaliști ignorează istoria românilor.

Criticii de care vorbim în acest studiu fac parte din clasa boierinașilor, sunt reprezentanții acestei clase și, prin simpatie, ai tuturor claselor apăsate. A. Russo nu uită nici pe evrei, ca și Kogălniceanu, care, în cerințele sale de la 1848, reclamă drepturi pentru acest neam: întotdeauna o clasă apăsată, când își revendică drepturile, se face, până ce le câștigă, apărătoarea tuturor celorlalte grupuri nemulțumite.

Năzuințele acestor oameni au căpătat formula teoretică de la ideologia Apusului.

În starea țărilor române, așa cum am schițat-o, și ca reprezentanți ai clasei boierinașilor, care luptau de mult cu boierii, acești critici n-au putut fi decât "revoluționari", urmași ai lui Ionică Tăutu de la 1821. Cauzele adânci sociale explică atitudinea lor politică, și nu simplul contact cu Apusul. Contactul cu Apusul putea numai să-i întărească în atitudinea lor de nemulțumiți, și prin puterea contrastului, și prin cunoașterea teoriilor, adică prin conștientizarea instinctelor lor. Constantin Radovici din Golești, întors din străinătate, la 1828, când plânge, comparând cu Apusul înapoierea și nefericirea țării sale, nu inventează înapoierea, nefericirile, jafurile și umilirea din țară.

Așadar, acești critici sunt constituționaliști liberali, din pricina împrejurărilor din țara și din epoca în care ei trăiesc și luptă.

O altă cauză, care a contribuit la schimbările sociale din veacul trecut, a fost și fatala presiune a Apusului asupra țărilor române, care, cum s-a zis, sunt ca niște provincii ale Europei, în imposibilitate de a rămâne în afară de mișcările sociale ale continentului.

Apoi, să nu se uite că în mișcările sociale joacă rol și idealismul, adică dorința de a lucra pentru adevăr, pentru bine și pentru frumos. În accentele

lui Constantin Radovici din Golești nu e vorba, desigur, de interesul de clasă, ci de tristețea unui suflet care compară adevărul, binele și frumosul din Apus cu înjosirea și mizeria din patria sa -- comparație din care se naște dorința dezinteresată de bine, ce dă naștere sacrificiului pentru o cauză: idealismul. Și -- lucrurile omenești sunt foarte complicate -- desigur că și la cei din clasele interesate a avut rol și idealismul, căci sufletul omenesc, spre onoarea lui, se revarsă întotdeauna peste marginile interesului individual, dovadă chiar îmbrățișarea sinceră, de către clasa care luptă pentru schimbare, a intereselor celorlalte clase apăsate.

La Alecsandri mai surprindem o cauză de nemulțumire, deci încă o cauză a atitudinii sale. Alecsandri, cum vom vedea aiurea, a fost un patruzecioptist junimistizant. (Am spus că C. Negruzzi a fost un junimist, primul, mai bine, a fost un "junimist" care a luat parte la mișcarea de la 1848.)

Într-o scrisoare din 184... zice corespondentul său: "Crescuți amândoi în Franța din copilăria noastră, neam despărțit de un an, lung cât un secol; tu ai mai rămas la Paris, o ! fericitule între fericiți!, iar eu m-am întors la Iași"... pe care (în Iașii în 18441) îl descrie cu dispreț ca pe un oraș "semi-oriental", fără arhitectură, fără splendoare, incult și plin de glod, în care meritul bonjuriștilor nu e recunoscut și unde, cum zice aiurea:

"Noi [bonjuriștii] nu mai avem lege, suntem eretici, provocăm boierii la duel, mâncăm oamenii, criticăm abuzurile" etc... și, ceva mai departe:

"Ce zici, amice, de elementul în care suntem chemați a trăi noi, elevii academiilor din Franța și Germania? [...] noi, care avem aspirări către orizonturi necunoscute sub cerul țării?" -- sentimente ce lipsesc la A. Russo și M. Kogălniceanu, care au fost adevărați liberali, sentimente care ni-l arată ca pe un "occidentalizat" fin, rău impresionat esteticește de societatea ieșeană, și din care vedem la Alecsandri, pe lângă, desigur, o sinceră nemulțumire de mizeriile țării, și ceva din ceea ce se cheamă dandysm ori snobism. Dar vom vorbi pe larg despre Alecsandri aiurea.

Așadar, umilirea națională, interesele de clasă ale boierinașilor -- și ale negustorilor în Muntenia --, presiunea europeană, idealismul, snobismul sunt cauzele mișcării liberale de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Criticii de la mijlocul veacului al XIX-lea nu au putut fi, prin urmare, decât constituționaliști liberali.

După 18664 dorințele cele mari se îndepliniseră și fericirea nu venise nici atât de mare cât se sperase, nici egală pentru toți.

Numai un singur lucru era clar: umilirea națională nu mai era așa de strigătoare.

Constituția liberală nu putea fi privită cu ochi buni de boierii cei mari, căci prin constituție ei trebuiau să împartă puterea cu alții. Nu-i vorbă, constituția a fost așa alcătuită, încât să nu-i lovească mult în interesele economice. Iar egalitatea în fața legii, în fața autorităților, care i-ar fi putut

jigni, deși înscrisă în Constituție, n-a existat și nu există încă. Dar, oricum, acest atentat -- constituția liberală -- la atotputernicia boierilor i-a făcut să nu aibă simpatie pentru dânsa.

Pe boierinași, această constituție, odată câștigată, n-a putut să-i mai entuziasmeze, pentru că, legile economice lucrând, boierinașii au început -- mai bine, au continuat -- să decadă, stârnindu-li-se acum ca concurent o clasă nouă, burghezia.

Numai burghezia, creată în parte de stat, ajutată de el a se întări, a fost mulțumită.

Profesiunile liberale și funcționarii au fost și ei mulțumiți, căci erau o clasă creată de noua stare de lucruri, și cu atât mai mulțumiți, cu cât pe atunci, nefiind concurență mare la locuri, erau prețuiți și bine plătiți. Mai târziu numai, de pe la 1880, o parte din această clasă începe să fie nemulțumită -- unii suspinând după vremurile vechi (Delavrancea în Odinioară și aiurea, și mai ales Eminescu), alții visând un viitor fericit (socialiștii), toți însă plecând, conștient sau inconștient, de la durerea simțită pentru dispariția vechilor clase, boierinași, bresle, din care făceau parte și ei, și -- un sentiment mai intelectual și mai altruist -- de la durerea produsă în ei de mizeria țărănimii. Unii căutau refugiul în trecut, alții în viitor. Toți erau nemulțumiți de starea nouă de lucruri; de aici, în mare parte, pesimismul generației eminesciene.

Negustorii mici și meseriașii români au fost distruși în noua organizare a țării mai ales în Moldova. Ei trebuiau să fie împotriva acestei stări noi, căci dacă politicește deveniseră cetățeni liberi, economicește, cu introducerea vieții și nevoilor complicate apusene, ei erau meniți pieirii.

Țărănimea..., dar țărănimea a suferit de la sfârșitul epocii eroice până azi. Este drept că noua stare de lucruri i-ar fi îngăduit să-și cucerească o viață mai bună, dacă ea ar fi știut să se folosească de legiuirile noi.

Așadar, mai toate cauzele, care făcuse pe A. Russo și pe ceilalți să fie constituționaliști liberali, acum nu mai erau. Nu mai era nici umilirea națională de altădată, nici interesul de clasă, nici idealismul. Nu mai era nici snobismul, căci acum orașele noastre deveniseră mai "civilizate" și tinerii nu mai au cuvânt să se simtă ca în pădure. Ba, încă, cei care încep să devină mai reacționari, deși la 1840 nu puteau suferi "semibarbaria", acum suspină după acea semibarbarie (Alecsandri, în unele piese și unele "scrisori").

În "Junimea" au fost multe feluri de oameni. Ne mărginim la dl Maiorescu. Asupra d-sale nelucrând acele cauze care au lucrat asupra lui A. Russo și, pe de altă parte, el nețiinând în seamă fatalitatea faptelor istorice și scăpându-i considerația că binele ar putea veni tocmai prin ducerea cât mai departe a constituționalismului liberal, adică prin stoarcerea a tot ceea ce poate da el, dl Maiorescu, a fost împotriva constituționalismului liberal, cu toate că nu tocmai consecvent, cum vom vedea, a fost, cu un cuvânt, împotriva formelor noi -- vestita sa luptă împotriva formei goale, deși dl

Philippide arată că și activitatea dlui Maiorescu a fost crearea și încurajarea formei goale, numai cât a formei copiate "întocmai" după forma științii moderne".

Aceasta este deosebirea esențială dintre vechea critică, reprezentată prin A. Russo, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri până la un punct (și nu și C. Negruzzi, care a fost exact ca dl Maiorescu) -- și dl Maiorescu.

Acum să vedem celelalte deosebiri. În privința limbii și a literaturii, deosebirea stă în faptul că pe când vechea școală a luptat mai mult împotriva stricătorilor de limbă și a influențelor străine în literatură, dl Maiorescu a luptat mai mult împotriva prostului gust literar, sau în contra lui "Scrieți, băieți, numai scrieți!"...

Din cauza apăsării și umilirii românilor de către turci, ruși, unguri, fanarioți, se naște tendința de a dovedi cu orice preț romanitatea poporului român și latinitatea limbii. Începe curentul latinist -- de necesitatea căruia își dă seama și un antilatinist din vremea aceea, V. Alecsandri, dar acest curent, tot purificând limba, tindea la desființarea ei. Pe de altă parte, contactul cu civilizația franceză pricinuind o puternică invazie de elemente franceze, pe lângă cele necesare -- neologismele -- se îmbulzesc o mulțime de cuvinte de prisos, barbarismele. Primejdia desființării limbii românești a fost mai ales în vremea vechii critici moldovenești: pe vremea când Laurian, Pumnul, Eliade și alții căutau că schimbe limba. Acel care, teoreticește, a reprezentat spiritul de conservare a fost A. Russo, care a adus toate argumentele cu putință și care a scris, în scurta-i carieră, mai mult decât toți ceilalți teoreticieni din vremea lui și de după el la un loc, și care, ca întotdeauna, și-a dat seamă de cele ce se petreceau în fața sa:

"Moderna ură politică a moscalilor, de care poate frații de peste munți, ca mai depărtați, nu erau și nu sunt pătrunși ca noi, ne-au aruncat în italienism, în franțuzism și în alte isme, ce nu erau și nu sunt românism, însă primejdiile politice, în cât privește robirea sufletului român, au trecut, adevăratul românism trebuie a-și ridica capul".

A. Russo a scris mai mult, a adus mai multe argumente împotriva stricătorilor de limbă decât Maiorescu.

În privința literaturii, chestia trebuie privită din două puncte de vedere: al caracterului specific românesc -originalitatea; și al calităților artistice -- valoarea estetică.

Din primul punct de vedere, școala veche critică, iarăși, a luptat mai mult, aducând argumente mai numeroase și mai complete. La începutul influenței franceze, românii imitează servil pe străini; A. Russo zice că, într-o bucată românească vezi imediat că cutare pasaj e luat din Hugo, cutare din Lamartine, cutare din Byron etc. Ca și în privința limbii, cu care din acest punct de vedere are mare înrudire, literatura e în primejdie a nu mai fi românească. Și, ca și în privința limbii, primejdia cea mare e în vremea vechii școli critice.

A. Russo a scris mai mult, a adus mai multe argumente împotriva imitației servile decât dl Maiorescu.

Din al doilea punct de vedere, al calităților artistice, dl Maiorescu a luptat mai mult, a scris mai mult și a adus mai multe argumente. În adevăr, acum primejdia "stricării originalității", cum ziceau cei vechi, în literatură, ca și în limbă, era încă -- este și azi --, dar nu mai era așa de mare. Prin lupta vechii școli critice, prin influența câtorva opere bune (Alecsandri, Alexandrescu etc.), prin accentuarea, cu alte cuvinte, a procesului de asimilare a culturii străine, primejdia stricării originalității limbii și a literaturii nu mai este mare: dl Maiorescu, deci, va lupta mai puțin în direcțiile acestea, prea puțin chiar. Dl Maiorescu a fost mai mult împotriva constituției, care era necesară, decât împotriva spiritului străin în literatură, care nu era necesar, căci un spirit și o literatură românească existau -- în popor. Acum însă, din cauza răspândirii culturii, din cauza creșterii încrederii în sine, după realizarea atâtor visuri mari, țara toată începe a scrie; maculatura literară ia proporții îngrijorătoare, bunul-gust e în primejdie, cum nu fusese mai înainte. De aceea, dl Maiorescu va lupta mai ales împotriva stricătorilor gustului estetic al publicului.

Trebuie să mai adăugăm aici o altă direcție în care a luptat dl Maiorescu mult mai mult decât vechea critică, în vremea căreia nu erau încă destule motive de luptă. E vorba de lupta împotriva falsificării adevărului în știință, deși, cum arată dl Philippide, dl Maiorescu a confundat știința cu perfecțiunea formei științei. În procesul de adaptare a culturii străine, desigur că slăbiciunea trebuia să se manifeste mai ales în domeniul științific; chiar azi, în această privință, suntem încă în perioada de tranziție. Am arătat aiurea că Convorbirile literare au primit bine revista Contemporanul, pentru că această din urmă revistă aducea în literatură, prin accentuarea necesității unei limbi curat românești, un sprijin tendințelor Convorbirilor literare. Spuneam că primirea bună se mai datorește și altor motive. Câteva din acele altele sunt următoarele: doctrinele științifice, mai ales darwinismul: dl Maiorescu a fost întotdeauna darwinist; ateismul: dl Maiorescu, cum arată și dl Panu, a trecut întotdeauna drept ateu; transplantarea, în general, a științei pozitive în țara noastră; introducerea și asimilarea ei; lupta împotriva pseudoștiinței; lupta împotriva plagiatului.

Și fiindcă pe vremea dlui Maiorescu, ca și pe urmă, primejdia cea mai mare era stricarea bunului-gust și lipsa de seriozitate științifică, vădită dlui Maiorescu mai cu seamă ca lipsă de seriozitate a formei științei, în mintea publicului s-a făcut convingerea, alimentată și de "Junimea" că dl Maiorescu și "Junimea" au fost cea întâi mișcare critică în țara românească. La această convingere a contribuit și faptul că cei vechi au fost uitați, mai ales pentru că "Junimea" nu i-a amintit. A mai contribuit și atitudinea curat negativă a dlui Maiorescu, îmbrăcată într-o logică impecabilă, precum și faptul foarte important că dl Maiorescu n-a atacat numai curente și

principii, ca cei vechi, ci și -- și mai ales -- persoane și reviste, că a concretizat ținta atacului, a făcut interesantă priveliștea luptei, dându-i acel element gladiatoric, care farmecă și atrage publicul. Și, în sfârșit -- cum se formează toate legendele --, faptul că norodul pune întotdeauna pe socoteala celui mai cunoscut tot ce au făcut alții: pentru moldoveni, toate bisericile vechi sunt făcute de Ștefan cel Mare...

Prevăd o obiecțiune, anume că reprezentanții vechii școli critice, chiar dacă au spus ceea ce trebuia de spus și chiar dacă au scris mult, au avut o activitate scurtă și o răspândire restrânsă a scrierilor lor. Dar nu e așa: România literară -- ca să nu mai vorbesc de Dacia literară, de Propășirea, de Steaua Dunării și de alte publicații -- apărea în 500 exemplare, ceea ce e mult pentru acea vreme. Apoi, să nu se uite, acești oameni, în vreme de douăzeci de ani, în Iași, care era "Moldova", au exercitat o mare înrâurire prin personalitatea lor, înrâurire căreia se datorește mediul găsit de "Junimea". Pun mai mult preț pe aceasta -într-o țară ca Moldova, mică, cu un public intelectual restrâns, cum era mai ales pe atunci și care trăia aproape numai în Iași --, decât pe articolele publicate. Am văzut cum vorbește dl Maiorescu de "sfaturile" lui Alecsandri.

Și sunt convins -- ceea ce reiese și din Amintirile dlui Panu -- că și influența dlui Maiorescu se datorește mai mult personalității sale, influenței sale directe, decât articolelor sale.

Din cele spuse, se mai explică și o altă deosebire dintre vechea școală critică și dl Maiorescu: deosebirea în privința curentului poporan și a celui istoric. Vechea școală este poporanistă și istorică, pentru că criticii vechi au fost romantici și apărători ai originalității limbii și spiritului românesc. Fiind romantici s-au adresat la literatura populară, care conține elemente romantice, și la trecut, ca toți romanticii; de aceea și romanticul Eminescu, în această privință seamănă cu vechea școală critică. Fiind democrați, era natural să se îndrepteze către "popor". Iar ca apărători ai originalității limbii și literaturii, tot la popor (la limba, spiritul și viața lui) și la istorie (la viața trecută și la limba cronicarilor) trebuiau să se adreseze. Eminescu seamănă și în această privință cu vechea școală critică. Și, din "Junimea", mai seamănă și Lambrior, care, în deosebire de dl Maiorescu și de toți ceilalți, voia o limbă încă și mai românească. Iar dl Maiorescu n-a fost nici romantic, nici democrat, nici n-a luptat așa de mult, cum am văzut, pentru păstrarea originalității în limbă și literatură: dl Maiorescu n-a stăruit, deci, asupra curentului poporan și a tratat cu oarecare dispreț, în orice caz cu nepăsare, curentul istoric.

Așadar -- din cauza deosebirii de epocă --, pe când vechea școală critică, reprezentată mai ales de A. Russo, va fi cu precauțiune, constituționalistă liberală, va lupta mai mult pentru păstrarea originalității limbii și spiritului românesc, insistând asupra curentului poporan și istoric, și va lupta mai puțin pentru triumful bunului-gust literar și respectarea adevărului în știință

sau formei științei --, dl Maiorescu va avea dispreț și neîncredere față de constituționalismul liberal, va lupta mai puțin pentru păstrarea originalității limbii și a spiritului românesc, va insista foarte puțin asupra curentului poporan și aproape deloc asupra celui istoric, va lupta mai mult pentru triumful bunului-gust în literatură și a respectării adevărului în știință, sau a formei științei.

Aceste deosebiri se explică și prin mentalitatea acestor critici, prin deosebirea de temperamente și de cultură.

Analiza temperamentelor și a culturii lor ne va explica și ea ceea ce ne-a explicat analiza împrejurărilor istorice și sociale. Vom vedea că criticii aceștia au avut întocmai temperamentul și cultura necesară rolului lor. Această "coincidență" nu este una "stranie". S-a zis de atâtea ori că fiecare epocă, fiecare mișcare socială, literară etc. își găsește omul său. Aceasta înseamnă că un om devine reprezentativ numai când are un temperament și o cultură potrivite cu epoca sa, cu mișcările sociale etc. ale epocii sale. Fără Revoluția Franceză, Mirabeau ar fi rămas poate un necunoscut, și dacă în vremea Revoluției Franceze va fi fost un om de temperamentul lui Metternich acela a rămas în umbră.

În epoca dinainte de 1848, în Moldova critică, numai un om ca A. Russo, cu cultura lui franceză și liberală dinainte de 1848 și de după "1830, anul ce se numește în istorie anul slavei", cu temperamentul lui entuziast, visător, generos, cu mintea lui largă și înțelegătoare, cu firea lui blândă, unduioasă, dezmierdătoare, bogată, izvorâtoare de gândiri și de simțiri, a putut deveni reprezentativ. În mișcarea de la 1848 din Muntenia revoluționară numai oameni ca I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, cu cultura lor franceză din acea vreme, cu temperamentul lor de foc, au putut deveni reprezentativi. În mișcarea politică cumpătată din Moldova, de la 1840 până la 1860, numai un om ca Kogălniceanu, cu cultura lui franceză și germană dinainte de 18481, cu caracterul lui energic, casant, cu mintea lui clară, cu voința lui de fier, a putut deveni reprezentativ dându-ne pe acel om de Stat care a pus bazele României moderne. În epoca de decepție și reacție, numai un om ca dl Maiorescu cu cultura germană de după 1848, cu temperamentul său rece, cu frica sa de entusiasm -- parcă sentimentul ar fi o slăbiciune --, cu mintea sa cumpănitoare, cu inteligența sa remarcabilă, cu cultura sa întinsă și variată, cu firea sa sterilă de concepții și de simțiri -de unde atitudinea sa disprețuitoare și negativă --, numai un astfel de om putea deveni reprezentativ.

N-am vorbit anume aci de C. Negruzzi și V. Alecsandri, pentru că unul, C. Negruzzi, deși a trăit în prima epocă, a fost junimist, iar celălalt, V. Alecsandri, n-a avut o atitudine bine hotărâtă, ceea ce, neputând fi arătat în treacăt, necesită un studiu special.

Primul junimist: Costache Negruzii

Costache Negruzzi a fost primul junimist. Mă voi încerca să dovedesc acest lucru.

Junimismul a avut pretenția, cum am arătat aiurea, că asistă, ca conștiință, la fenomenele politice, sociale și culturale și că le definește din punct de vedere obiectiv, al adevărului pur. Am arătat atunci că pretenția de conștiință-oglindă este nefundată fiindcă junimiștii au reprezentat și ei un ideal, au fost luptători, au fost un fenomen, că atitudinea lor a fost dictată de subiectivitatea lor, că n-au fost, cu un cuvânt, conștiințe-oglinde. Am arătat că în chestii de ideal, cum sunt chestiile sociale, nici nu poate fi vorba de oglindirea realității, logica luptătorului e condiționată de scopul pe care-l urmărește, mintea sa este "advocatus diaboli". Și am arătat că, dacă în ideologia patruzecioptistă vorbește instinctul revoluționar, dorința de renovare, în ideologia junimistă vorbește instinctul reacționar, tendința de rezistență la inovațiuni.

Și, în adevăr, junimistul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită. "Junimiștii" nu sunt toți acei care au făcut patre din societatea literară din Iași sau din partidul politic cu acest nume; și, dimpotrivă, mulți care n-au făcut parte din gruparea literară sau cea politică sunt în realitate "junimiști".

Junimismul este, mai înainte de toate, recomandarea de a ne feri de importarea civilizației sau, mai degrabă, recomandarea unei precauțiuni exagerate când e vorba de a importa această civilizație. Este nerecunoașterea utilității de a transforma România într-o țară cu caracter curat european, după asemănarea celor din Apus și mai ales după asemănarea Franței, care a zguduit din temelie toate așezările politice și sociale din Europa -- atitudine hrănită la primii corifei ai junimismului și de cultura lor germană ("germanismul" junimist).

Dar junimiștii n-au fost cu totul împotriva introducerii formelor noi de viață în țara noastră. Ce să ne introducă, cum, în ce măsură -- aceste lucruri n-au fost lămurite de junimiști niciodată. Dl Maiorescu a vorbit, în general, împotriva formelor goale, a formei fără fond, adică a civilizației, cum se putea transplanta, dar acest spirit eminamente negativ n-a spus, pe cât știm, nicăierea, ce, cât și cum trebuia de importat. N-a spus-o nici dl Rădulescu-Motru, care (în Cultura română și politicianismul) are pretenția de a fi un spirit critico-creator. Un lucru este sigur: junimiștii n-au fost împotriva

transplantării civilizației apusene pentru toată lumea. Ei, pentru dânșii, au fost pentru transplantarea în mare; au fost împotriva acestei transplantări pentru majoritatea țării. Junimiștii n-au fost niște "ruginiți". În viața lor personală au adus pe malurile Bahluiului și ale Dâmboviței felul de trai din marile capitale ale Europei și chiar limba acelor capitale. N-au renunțat, pentru dânșii, la nici una din achizițiile civilizației europene, în domeniul politic n-ar fi renunțat, desigur, la nici o libertate, la nici una din binefacerile aduse omenirii de marea Revoluție Franceză (acea "epidemie morală" a dlui Maiorescu). În lupta lui contra "Școalei Bărnuțiu", în care "Junimea" întâmpină o serioasă rezistență, dl Maiorescu face apel la principiile de "umanitare și liberalism", principiile marii Revoluții Franceze. Junimiștilor nu le-a plăcut (acesta este cuvântul, căci teoretic n-au susținut-o; abia dacă dl Rădulescu-Motru e ceva mai clar) ca de aceste achiziții să se folosească masa cea mare a poporului român. Din această cauză -- civilizația numai pentru ei -- doctrina aceasta a fost egoistă și a repugnat întotdeauna spiritelor generoase.

În această atitudine se pot deosebi două lucruri: lupta împotriva înnoirilor lingvistice, în care ei continuă vechea școală critică și în care au avut dreptate -- dovadă evoluția ulterioară a limbii și literaturii române --, și lupta împotriva înnoirilor sociale și politice, care este o noutate față cu vechea școală critică și în care n-au avut dreptate, dovadă, iarăși, evoluția ulterioară a societății române.

Costache Negruzzi, în germene, bineînțeles, și fără un plan sistematic, reprezintă cele două atitudini ale "Junimii". Costache Negruzzi are exact atitudinea dlui Maiorescu, vreau să zic că nu e nimic la dl Maiorescu care să nu fi fost simțit și spus de C. Negruzzi. Cele câteva puncte de vedere în plus la C. Negruzzi -- oarecare accentuare a curentului poporan și mai ales a celui istoric -- se datoresc presiunii împrejurărilor de pe vremea sa: am arătat în capitolul precedent că pe vremea lui C. Negruzzi primejdia înstrăinării în limbă și literatură era mai mare decât pe vremea dlui Maiorescu.

Mai întâi, C. Negruzzi nu e un "ruginit", e un om nou, civilizat, un om de cultură europeană. Pe vremea sa, un reacționar era un om care regretă ișlicul. Junimismul, pe atunci, încă nu era reacționarism, era moderantism. Vom vedea mai jos că C. Negruzzi se declară "moderat". Mai târziu, după introducerea constituției liberale, moderantismul acesta va fi reacționarism: acum constituția liberală nu mai e de câștigat, e câștigată.

Nu e "ruginit", apreciază toate bunurile lumii civilizate, se-mbracă nemțește, gustă teatrul și opera franceză și italiană, citește pe Victor Hugo, călătorește pe la stațiunile balneare din Europa, e duelgiu, e, în sfârșit, "european". Dar e împotriva "civilizației" pentru masa cea mare a poporului român. Unui țăran care îl întreabă dacă n-ar fi bine să-și dea copiii pe la învățături, îi răspunde:

"Să-i dați la dascălul din sat să-i învețe limba lor, ca să poată ceti cărțile cele bune care-i învață cum să cinstească pre Dumnezeu, pre părinți și pre mai marii lor ăastea le spunea la 1849!...î, cum să-și împlinească datoriile către cârmuirea care se îngrijește pentru binele lor ăidem !î, cum să se ferească de lene și de beție, și prin urmare cum să se facă buni gospodari", așadar, în germene, tot programul junimist: îmbunătățirea vieții materiale a păturilor de jos și oprirea lor de la o viață conștientă, care ar putea să le dezvolte spiritul de cercetare și de critică și deci să le dea acces la trebile statului. Deși om nou, civilizat, "european" fin și sceptic, e plin de iubire pentru boierul de modă veche, cu toate că acesta duce altă viață și are alte idei și alte idealuri decât dânsul -- pentru că acest boier este simbolul și garanția dăinuirii formei sociale împortiva căreia luptau patruzecioptiștii. Și când vorbește despre Villara (în 1852), care a jucat în Muntenia rolul știut, e plin de respect și considerațiune.

Și atunci, este firesc ca, dintre toți oamenii de talent și cultură ai Daciei literare și ai României literare, C. Negruzzi să fie singurul care s-a împotrivit mișcării revoluționare de la 1848. În această abstențiune a lui C. Negruzzi față cu marile frământări, la care iau parte toți prietenii și tovarășii săi, ni se lămurește nouă primul junimist român. Despre această revoluție, pe care nu îndrăznește s-o atace de-a dreptul, nu amintește decât de două ori, pe cât știm, când spune că... "anul 1848 a fost fatal literaturii"...

Nicăieri vreo notă mai generoasă, ceva spontan și necalculat, ceva ieșit din prisosul sufletului, ceva revărsat peste marginile interesului individual și de clasă, în sfârșit, vreo abatere de la "cumințenie", și doar a trăit în vremea și în mijlocul marilor "nebunii"... (Să ne gândim la A. Russo ori la Bălcescu !) Peste tot, o uscăciune morală și o răceală, care au constituit cunoscuta finețe a junimiștior, peste tot lipsă de iluzionare și avânt. Această răceală a dat naștere "zeflemismului" (și nu spiritului critic, cum voiesc să ne asigure unii: dovadă A. Russo, din care nu putea lua naștere zeflemismul). De aici, în spiritul publicului, identificarea junimismului cu zeflemismul și invers.

Dacă C. Negruzzi e împotriva luptătorilor de la 1848, apoi aceștia îi plătesc cu vârf și îndesat. În ziarul Bucovina, care după 1848 ajunge tribuna revoluționarilor din principate și mai ales din Moldova, C. Negruzzi e acuzat că la 1848 a tăcut pentru că i s-au dat "ciolane în gură, și împrejurările anului 1848, pe lângă titlul de director al vistieriei, îl mai îmbrăcară cu remunerație, cu titlul de epitrop al școalelor publice..." etc..

C. Negruzzi fiind un "critic" și, pe de altă parte, potrivnic liberalismului de la 1848, ar fi de ajuns atât pentru a justifica caracterizarea lui ca "primul junimist". Dar ne vom încerca să arătăm că, și în privința limbii și a literaturii, între el și A. Russo sunt deosebiri, și anume, deosebiri de acele care formează tocmai asemănări cu dl Maiorescu, deosebiri care se explică prin tendințele sale sociale, deosebite de ale lui Russo și asemănătoare cu ale dlui Maiorescu.

Costache Negruzzi și-a expus părerile în multe articole, adunate, cea mai mare parte, în vol. I al Scrierilor sale sub numele de Scrisori. Din aceste scrisori putem cunoaște ideile lui despre limbă și literatură. În Scrisoarea a XXXII-a ne spune că limba, sub domniile străine, se corupsese și ea:

"Nu mai era acum limba lui Dositeu și a lui Cantemir, nici a cărților bisericești; era un gerg hibrid, amestecat cu ziceri turco-grece etc."...

Dar, zice el mai departe, după ce "lipsiră zicerile turco-greco-slave, se introduseră cele latino-franco-italiene". Iar în Scrisoarea a XXV-a își bate joc cu mult spirit de mania latinistă și franțuzistă, când pune în gura unui țăran, care voia să-și dea copilul la școală, următoarele vorbe pline de înțeles:

"...Pre unul am să-l dau în școală la Iași, ca să învețe nemțește, franțuzește și latinește. -- Dar românește nu ? -- Ba și românește; dar, vezi d-ta, că dacă n-a învăța franțuzește și latinește nu înțelege româneasca de astăzi.

Acum trebuie să știm multe limbi, ca să înțelegem pre a noastră".

Și aceeași atitudine de critic o are și față de literatura vremii. El preferă pe Dosoftei maculaturii literare din timpul său (Scrisorile XVII și XXXII).

Întreaga sa critică, lingvistică, literară și socială a concentrat-o în Muza de la Burdujăni. "Muza" aceasta e cucoana Caliopi Busuioc, o fată bătrână care face versuri ca acestea:

Azi cu petițiune
M-adresăi către Amor
Și-l rugăi cu-ncordăciune,
Să astâmpere-al meu dor
De-a mea tristă pusăciune
Te îndură, zeu de foc!
De nu vrei protestăciune
Să întind în orice loc...,

-- femeie "romanțioasă", care răspunde baronului Flaimuc, falsului pretendent, când acesta îi spune că dorește o femeie "care să facă la mine poezii zo vi der Șiller vi der Ghete":

"-- Ghete! Șiller!, ce nume înalte ai rostit, baron !
Feblele mele talente cum vor răspunde la așteptarea dumitale ?"

-- femeie care strică limba, influențată de toate maniile lingvistice ale vremii (pusăciune, conprinzi, neînvingibilă, atășăciune etc.) -- femeie modernă, care recomandă bătrânului ei amorez:

"...să te îmbraci după modă. În locul nădragilor acelor roși, să pui un pantalon elegant, botine de glanţ, un bonjur făcut după jurnal ca toată lumea bine educată, ș-atunci aș putea suferi viderea dumitale, dar în halul acesta, o, ceriule! mă sparii!", în sfârșit, cum o caracterizează Drăgănescu, eroul piesei:

"O alcătuire de toate ridiculele trecute, prezente și viitoare, o fată bătrână

și nebună, care-și închipuiește că nebunește pe toţi bărbaţii și socoate că nu-i poţi zice bunădimineaţa fără să-i faci o declaraţie de amor. Când rea și nesuferită, când simtimentală și cochetă, s-aprinde și se alintă ca o copilă brudnică, și deodată o vezi că se aruncă în disertaţii metafizice și în dispute literare, de n-o mai înțălege nici dracu. Toată dorinţa ei e s-audă vorbind de dânsa. Închipuiești-ţi că se socoate poetă și muzicantă, încât bietul târgușorul nostru geme de versurile și de sonatele ei; de aceea noi toţi o numim Muza de la Burdujăni."

Scopul pentru care a scris C. Negruzzi această farsă, căci această bucată e nu numai tendenţioasă, ci curat tezistă -- cum dealtmintrelea vom vedea --, așa e întreaga operă a lui Alecsandri, am putea spune a întregii literaturi mai vechi românești, scopul ni-l spune autorul însuși într-o "notă" de la sfârșitul piesei:

"...Noi am fost zis -- nu ne mai aducem aminte unde -- că sunt mulți care schingiuiesc și sfâșie frumoasa noastră limbă și în loc de creatori se fac croitori și croitori răi.

Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie crezând că facem un bine arătând ridicolul unor asemine neologiști".

Nu-i vorbă, farsa aceasta e peste măsură de slabă. Chiar alegerea locului, Burdujănii, e o copilărie, căci la Burdujăni nu putea exista o asemenea "muză". Scriitorii dinainte de

1870 aveau spiritul prea facil și procedeul lor era copilăros. Dacă-i vorba de ridiculizat, de caricaturizat, apoi ei vor pune pe Caliopi Busuioc la Burdujăni, pe Iorgu Damian la universitatea din... Sadagura, poetul va purta numele de Acrostichescu, escrocul pe acela de Pungescu etc. Dar, cu toată lipsa de valoare estetică, literatura aceasta are pentru noi o mare însemnătate.

Muza de la Burdujăni conţine nu numai ridiculizarea maniei lingvistice, ci și satirizarea ridicolului izvorât din amestecul fanariotismului pământean cu civilizaţia apuseană neasimilată. Caliopi Busuioc, ca și cucoana Chiriţa ori Gahiţa Rosmarinovici ale lui Alecsandri, sunt "Ziţele" epocii de la 1848. Atunci civilizaţia apuseană străbătuse numai în clasele de sus și acolo, neasimilată nici în formă, dădea naștere la ridicol, și acest ridicol, Negruzzi și Alecsandri, Caragiale ai vremii lor, l-au observat și l-au redat în opere dramatice. L-au redat fără artă, pentru că nu aveau talent deosebit și pentru că ei erau deșțelinătorii ogorului literar și aveau de luptat cu toate greutăţile, neavând nimica moștenit. Cu vremea, civilizaţia s-a prins bine, cel puţin din punctul de vedere al formei, în clasele superioare, și ridicolul superficial a dispărut: azi în clasele de sus nu mai poate fi o cucoană Chiriţă. Dar civilizaţia a pătruns cu încetul, ca apa în păturile pământului, tot mai jos, până ce a ajuns în mahala, și azi, mai ales pe vremea când a fost scrisă O noapte furtunoasă, combinaţia ridicolă de orientalism și civilizaţie europeană e în mahala. Acest ridicol nou și-a găsit zugravul într-un om de

un talent extraordinar, Caragiale, care pentru mahala și pentru "Zița" e ceea ce a fost Alecsandri pentru Gahița Rosmarinovici și C. Negruzzi pentru Caliopi Busuioc. Iar faptul că literatura caragialiană (a lui Caragiale și a imitatorilor săi) a apărut în Muntenia e caracteristic: în Muntenia există mahala românească, mică burghezie românească; în Moldova nu există; un Caragiale moldovan ar fi fost imposibil... Și în curând civilizația va străbate la țară (a și început: o parte din Humulești e "despărțirea III a urbei T. Neamț !") și, fatal, va da naștere unui ridicol, care-și va găsi și el zugravul, pe Caragiale al său. Acțiunea se va petrece poate la Humuleștii lui Creangă.

Dar pentru ce scriitorii vechi au zugrăvit cu atâta predilecție pe femei, când au voit să ridiculizeze mania civilizației ? C. Negruzzi, cum spune singur, a voit să ridiculizeze pe "croitorii" limbii: a ales pe o femeie. Alecsandri, pe Gahița Rosmarinovici, cucoana Chirița etc. O fi și frivolitatea feminină, dar cauza principală ni se pare alta.

Ion Ghica, în O călătorie la Iași, zice că femeile au făcut mult pentru ideile noi. Ele au fost mai accesibile civilizației apusene. Alecsandri zice același lucru. O femeie, Elena Negri, se știe că a avut un rol însemnat în lupta dată pentru a atrage atenția clasei boierești asupra literaturii populare culeasă de Alecsandri. Pe când bărbații purtau ișlice și vorbeau grecește, femeile se civilizase, vorbeau franțuzește, cântau din clavir și... flirtau cu bonjuriștii. Așadar, femeile s-au civilizat întâi, și cum procesul de civilizare nu se face, la începuturile lui, fără oarecare ridicol, între ele s-or fi găsind mai multe "prețioase" și de aceea autorii vremii, poate fără să-și dea seamă, au întrupat atât de des în femei ridicolul semicivilizației.

În Muza de la Burdujăni C. Negruzzi, ca și Alecsandri în "teatrul" său, se arată critic, șarjând însă ca și Alecsandri (care a fost puntea de trecere între școala veche critică și junimism), pentru că Negruzzi nu înțelegea fatalitatea fenomenului pe care îl zugrăvea, pentru că nu avea încredere în efectele civilizației introduse pe pământul românesc -- pentru că era junimist.

Acest critic în toată puterea cuvântului, acest fenomenalist în privința limbii, care nu admite îndreptări ori creațiuni de cuvinte după voința conștientă a cărturarilor, își caracterizează singur pozițiunea sa în mijlocul diferitelor curente din vremea lui în Scrisoarea a XVIII-a:

"Când neamurile barbare au inundat România ca un răpide șiroi, găsind pânza limbei urzită, luau suveica și prin dreptul celui mai tare aruncau unde și unde câte un fir de bătătură de a lor groasă și nodoroasă. Astfel se țesu limba noastră. Pentru a scoate acum acele lătunoioase fire, trebuie a destrăma pânza și, prin urmare, a crea o limbă mai frumoasă, poate, mai nobilă și mai învățată, căreia nimic nu i-ar lipsi alta decât de a fi românească.

Aici încep necurmatele dispute între învățații pandemoniului nostru literar cării se silesc:

Spirar nobil' sensi a' rozzi petti, și pe care noi îi împărțim în trei clase.

Liberalii zic (după Iorgovici și după Molnar) că trebuie a goni toate zicerile slavoane și ungro-turco-grece, deși aceste din urmă sunt foarte puține și noi, primite numai de niște capete bolnave și stricate. Moderații, că trebuie a le subția, a le înnobila și a le români, și eu mărturisesc că m-aș învoi cu părerea domniilor-sale. Vin, în sfârșit, conservatorii ăaceștia erau ișlicariiî, astă veche rugină, care strigă cu glas de Stentor că se strică limba, plângând-o și bocind-o în gura mare".

Aplicarea aceasta a terminologiei politice la clasificarea curentelor lingvistice o mai găsim și aiurea. Cei de la România literară sunt învinuiți de "reacționarism" de către latiniști (adică de către "liberali"). G. Asachi, cum am văzut, trei ani după C. Negruzzi, împarte și el sistemele lingvistice în "sistem de conservativi, de radicali și cumpenitori sau de juste milieu".

Așadar, C. Negruzzi e un "moderat", cum se declară singur -- A. Russo ar fi zis "eclectic" --, și termenii aceștia politici, atât de frecvent aplicați la sistemele lingvistice, nu-s figurați, ei au înțeles mai adânc. În adevăr, omul e dintr-o bucată, ideile nu stau în capul lui în compartimente separate și, mai ales, cum spuneam la începutul capitolului, ideile când sunt în slujba unui ideal sunt condiționate de acel ideal. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, românii sunt luptători: în fața lor se pun probleme mari și grave și toate chestiile se pun în legătură cu nevoile sociale (arta, de pildă, e curat tezistă, armă de propagandă; o recunosc toți, Kogălniceanu, în Dacia literară, Alecsandri, în prefața Teatrului său etc.), așa încât teoriile lingvistice devin un reflex al luptelor naționale și sociale.

Și de aceea "liberalii" în politică au fost și "liberali", cum zice C. Negruzzi, sau "radicali", cum zice Asachi și Eliade, în limbă: latiniști, franțuziți: "Dacă-i vorba pe schimbare, pe înnoire, să schimbăm, să înnoim, să ștergem trecutul rușinos!...", "Moderații", ca C. Negruzzi, au fost cumpăniți în toate, au fost deci împotriva "liberalilor": a latiniștilor, a franțuziților. (Mai târziu, după ce "liberalii" au triumfat, "moderații" de ieri, fără să-și schimbe ideile, se pomenesc în situație de "conservatori": junimiști...). Iar socialiștii, ca să mai dăm un exemplu de cum omul e dintr-o bucată, au fost realiști, ateiști, fonetiști -- în sfârșit, împotriva tuturor atitudinilor și doctrinelor burgheze. Numai oamenii bine echilibrați, sufletele bogate, comprehensive și, în adevăr, cumpănite, spiritele cu adevărat critice, reflexive, ajutate și de o cultură adecuată, pot scăpa de uniformitatea aceasta. Așa au fost Kogălniceanu și A. Russo, și mai ales A. Russo, acest om complet, acest spirit liber, spiritul cel mai liber pe care l-au avut românii. Și totuși, C. Negruzzi nu e atât de fenomenalist în privința limbii ca A. Russo. E o deosebire în atitudinea lui C. Negruzzi. El nu dă atât de mare importanță la ceea ce se numește "deprindere", uz. Să nu se vorbească de deprindere, zice el: "N-am schimbat papucii?" (Scrisoarea XIV-a) Și are mai cu seamă antipatie pentru "slavonisme", declarându-se partizan al înlăturării lor. Să se compare această atitudine cu aceea a lui A.

Russo, care zice că o limbă se naște "pe decompoziția altor limbi", că cuvintele, de orice origine, se împământenesc și că gramaticii trebuie să constate, nu să inventeze --, și care se roagă:

"Lăsați-ne să lucrăm în voia sa limbușoara asta turcită, grecită, ungurită, slavonită și ce a mai fi..., limba acea care le-au făcut românilor veacurile, pentru care i-au hulit, necăjit, chinuit ungurii și slavonii".

Această pietare a lui Russo pentru limba "asta turcită, grecită, slavonită", așa cum e ea, pentru limba vie, cum e în popor, vine desigur și din priceperea lui, dar și din marea lui iubire pentru poporul de la țară, pentru țărănime, care, singură, o vorbea așa, vine din adâncul lui poporanism. C. Negruzzi a vorbit și el de literatura populară o dată în Dacia literară și altă dată în Scrisori, unde a colectat o sumă de proverbe (în care, nu-i vorbă, pune în gura poporului cuvinte ca: intrigi, caracter etc.), dar aceasta la dânsul e întâmplător și el n-a fost conștient de marea importanță a curentului poporan, cum n-a fost nici maestrul său Eliade, pentru că n-a fost poporanist, el, primul junimist. Românismul său se reduce mai mult la cărțile bicericești și la "trecut", decât la literatura populară, decât la țăranul român viu, cu sufletul și nevoile lui. Și astăzi românismul, când e expresia reacționarismului, se sprijină mai mult pe "trecut", iar pe țăran numai întru cât acesta e un simbol al trecutului.

C. Negruzzi a fost mai raționalist în privința limbii, pentru că a fost mult mai puțin poporanist decât A. Russo. Această lipsă de poporanism este încă o notă care apropie pe C. Nerguzzi de dl Maiorescu.

Această înclinare raționalistă a lui C. Nerguzzi se manifestă și în sistemul său ortografic, ceea ce dealtmintrelea e firesc, căci la noi chestia ortografică a fost strâns legată de chestia lingvistică (după cum aceasta a fost strâns legată de tendințele sociale și politice), a fost o față a ei: latiniștii au fost etimologiști, fenomenaliștii au fost fonetiști.

C. Negruzzi n-a fost curat fonetist, a fost pentru scrierea "care păzește etimologia cuvântului", ca și dl Maiorescu.

Aș ieși din genul acestui studiu, dacă aș analiza mai amănunțit temperamentul acestui scriitor, pentru a arăta că tonul său, când atacă curentele adverse, mai ales literatura care nu-i place, e perfect acel ton "junimist", rece, sarcastic, că umorul său n-are notă simpatică, altruistă, bună, ca de pildă al lui A. Russo. Repet: zeflemismul a putut să iasă dintr-un umor ca al lui C. Negruzzi, și nu din unul ca al lui A. Russo.

Am voit să arăt în acest capitol că C. Negruzzi, pe lângă atitudinea critică față de limbă și literatură, care-l pune în rândul vechilor critici moldoveni, a avut, față de transplantarea civilizației apusene la noi, o atitudine deosebită de a tovarășilor săi, asemănătoare cu a junimiștilor de mai târziu, atitudine care explică și deosebirile dintre el și tovarășii săi în privința problemei lingvistice, deosebiri care formează asemănări cu dl Maiorescu.

În cursul acestui studiu se vor lămuri mai bine cele spuse aici cu

anticipație, care trebuiau spuse acum, pentru a fixa locul lui C. Negruzzi în evoluția spiritului critic român.

Un junimist patruzecioptist: Vasile Alecsandri

Am spus altădată, ținându-mă de clasificația curentă, că Alecsandri a fost un patruzecioptist rătăcit la "Junimea". Nu este tocmai așa. Vom vedea în cursul acestui capitol că Alecsandri n-a avut o concepție unitară asupra vieții. Studiind cu atenție opera sa și mai ales cea mai semnificativă pentru problema noastră, cea dramatică, în comparație cu viața sa publică și cu unele afirmări directe ale sale, se vede clar că acest om n-a fost ceea ce se cheamă un "patruzecioptist" sau, încă și mai bine, se vede că în el s-au luptat întotdeauna două tendințe: tendința de înnoire, de reformare, și tendința de conservare, care au rămas alăturea, antagonice. De aici o mulțime de contradicții între deosebitele sale manifestări, mulțime de contradicții în însăși opera sa, o nesiguranță și o lipsă de persistență în atitudinea sa față cu diferitele întâmplări sociale la care a asistat ori a luat parte. De aici apoi, în parte, superficialitatea criticii sale sociale chiar acolo unde este justă. Și tot de aici și unele neajunsuri, din punct de vedere artistic, ale operei sale dramatice în care, cum declară singur (prefața Teatrului său), a căutat să biciuiască apucăturile rele, adică să critice manifestările vieții sociale, morale și intelectuale ale vremii, căci literatura română de la începutul veacului al XIX-lea a fost tezistă, a fost transformată, conștient, în armă de propagandă. Și, s-o spunem în treacăt, bine au făcut scriitorii, deși, din punctul de vedere al artei, aceasta a fost un rău. Dar inter arma muzele ori tac, ori iau parte la luptă.

Critica lui Alecsandri este mai mult practică, adică este consemnată mai mult în operele sale beletristice. În articole de teorie el a exprimat-o foarte rar, și atunci tot ca artist, prin ridiculizare.

El își începe critica prin comedia Iorgu de la Sadagura (1844), despre care C. Negruzzi zice că a avut un mare succes, pentru că combătea xenomania. Așadar, el își începe critica tocmai la începutul perioadei de tranziție, tocmai la începutul procesului de asimilare a culturii străine. Iorgu Damian, nepotul lui Enache Damian, boier de vremea veche, a fost trimis la învățătură în străinătate, la Sadagura, nu la Paris, ori Berlin, pentru că Alecsandri, când se pune pe caricaturizare, nu se-ncurcă. Am spus, vorbind de Muza de la Burdujăni, că scriitorii vechi au umorul facil și procedeul copilăros. Iorgu se întoarce acasă și scandalizează pe toți invitații lui

Enache prin manierele sale, prin dispreţul său şi prin franţuzismul său contractat la Sadagura. Găseşte o singură fiinţă care-l "pricepe", pe Gahiţa Rosmarinovici, o văduvă bătrână, pretenţioasă, franţuzită, o "précieuse ridicule", în genul Muzei de la Burdujăni. Tânărul Iorgu declară un amor ridicol de înfocat Gahiţei, care, fireşte, i-l primeşte la moment.

Dar să stăruim puţin asupra personajelor şi scenelor. Pitarul Enache Damian, "de 55 ani; poartă haine largi: antereu, brâu şi căciulă brumărie", trăieşte la moşia sa din Moldova. Pitarul Enache Damian e un produs nealterat, ori foarte puţin alterat al solului românesc. E un boiernaş de modă veche, care-şi îngrijeşte de moşie, e, la urma urmei, un ţăran, stăpân însă şi bogat, departe de influenţa fanariotă a capitalei. Viaţa lui, în adevăr, e patriarhală.

Toată plăcerea lui stă în ospeţele cu prietenii de primprejur şi, presupun, în vânat şi citirea psaltirii şi a Vieţii sfinţilor. El îşi bate joc din toată inima de "noutăţi", fără însă a lupta împotriva lor:

"... mă pot giura pe cei patruzeci de sfinţi părinţi de pricep ceva din toate cimiliturile câte le înşiraţi d-voastră, işti de vremea nouă, care vă ziceţi... cum, Doamne, iartă-mă ?... civirasalisiţi... Ha ! civirasalisiţi; d-voastră, ipochimene alese, cărora vă este ruşine a trăi şi a grăi ca părinţii voştri; d-voastră, oameni procopsiţi şi mai ales pricopsiţi, care vă faceţi momiţele altora, împrumutând de la străini numai cele rele, numaiputând trăi decât cu bonjur, cu blamange şi cu parle, marle cheschevu..." etc., sau, când Gahiţa îi vorbeşte de "invitaţie", ori îi spune că-i "ariéré":

" -- Ce sunt? ...rierel? Mări, ce vorbe sunt aestea?

Ha, ha, ha... Auzi înghitaţie, rierel, bonjur? Auzi parascovenii pocite?... Nu cumva, soro dragă, s-o mutat ţara Moldovii din loc?... Nu cumva suntem franţuji, nemţi, jidovi ?... şi noi, ca nişte proşti, ne credem tot moldoveni?... Ha, ha, ha, rierel, înghitaţie!"

Enache Damian îşi iubeşte ţara: " -- ...Ţara Moldovei îi binecuvântată de Dumnezeu!

Şi cine nu ştie s-o iubească şi s-o preţuiască nu-i vrednic să-i mănânce pâinea şi sarea", nu-i vorbă, Enache Damian, ca om al vremii, are un curios mod de a pricepe mâncarea "pâinii şi sării" Moldovei, căci atunci când visează la soarta nepotului său Iorgu, care are să se întoarcă de la Sadagura, doreşte, între altele, şi:

"Să deie Domnul, fătul meu, să mi te înalţi ca ciocârlia şi cu tine să-ţi înalţi şi neamul!... Să deie Domnul s-ajungi ispravnic, pentru ca să faci stare mare!..."

Să-ţi înalţi neamul, făcându-te ispravnic, pentru a face stare mare!... se cunoaşte şi azi lucrul.

Alecsandri ridiculizează pe Iorgu, punându-i în gură vorbe ca:

" -- Ha... acum mă suvenarisesc..." " -- Mon cher oncle, cetirea necontenită a uvrajelor mi-au cam slăbit puterea razelor vizuale..."

" -- Pardon, mon cher oncle, n-am vreme acu, că prezentez omajurile mele sexului frumos..."

" -- Apoi, să-ți spun, mon cher oncle? Când au trăit cineva într-un târg civilizat ca Sadagura și când este silit în urmă a veni într-o țară ticăloasă ca a noastră, contrastul..." etc.

Iată și Gahița Rosmarinovici: "I o r g u . ...Ah ! nici o băutură nu poate vindeca patimile sufletești și intelectuale.

G a h i ț a (oftând): Te înțăleg! I o r g u (apropiindu-se de ea și luând-o de mână): Mă înțelegi?... A! Slavă Domnului că am găsit, în sfârșit, un suflet botezat care să mă înțeleagă!

. . . .

Ga h i ț a Ah! quel bonheur! mă iubește! (tare) Piudoarea sexului meu nu mă iartă ca să răspund îndată dorințelor d-tale..."

Așadar, pe de o parte, omul simpatic Enache Damian; pe de alta, Iorgu și Gahița, tipurile ridicole.

Vom arăta că Alecsandri se ridiculizează și se caricaturizează pe sine, generația sa, năzuințele sale; că aci, în Iorgu de la Sadagura, junimistul Alecsandri persiflează pe patruzecioptistul Alecsandri.

Cum s-a văzut, Iorgu de la Sadagura vorbește cu amărăciune pentru că e condamnat, el, care a trăit întrun oraș civilizat ca Sadagura, să stea acum într-o țară ticăloasă ca a noastră. Dar iată că și Alecsandri zice același lucru în scrisoarea din 184... către un prieten, citată deja:

"Crescuți amândoi în Franța din copilăria noastră, neam despărțit de un an, lung cât un secol; tu ai mai rămas la Paris, o ! fericitul între fericiți ! iar eu m-am întors la Iași", în acel Iași "semioriental", fără arhitectură, fără nici o splendoare, incult și plin de glod, unde meritul bonjuriștilor nu e recunoscut (zice el în articolul Iașii în 1844 -- tot în 1844, ca și Iorgu de la Sadagura), în acel Iași unde, cum zice în alt loc, citat mai înainte:

"Noi ăbonjuriștiiî nu mai avem lege, suntem eretici, provocăm boierii la duel, mâncăm oameni, criticăm abuzurile..." și ceva mai departe:

"Ce zici, amice, de elementul în care suntem chemați a trăi noi, elevii academiilor din Franța și Germania?... noi, care avem aspirări și orizonturi necunoscute sub cerul țării?"

Gahița Rosmarinovici, numai ea "înțelege" pe Iorgu, de aceea se înamorează de el. Cu câtă răutate îi ridiculizează Alecsandri! Dar, iată ce zice el însuși (în articolul despre C. Negruzzi): "În adevăr, începutul civilizației îl datorim sexului frumos...", după care urmează cuvintele de laudă pentru femei, apoi arată că bărbații lor erau în stare "a răspunde la aspirațiile lor sufletești" și continuă:

"Dispărțeniile, ajunse astfel la un grad de necesitate socială, se înmulțeau și au mers tot înmulțindu-se, mai cu seamă după întoarcerea în țară a tinerilor crescuți în străinătate. Sub o aparență de imoralitate, societatea își lua nivelul său moral, căci inteligențele dezvoltate prin o educație egală și

inimile deopotrivă simțitoare se apropi au și pe ruinele căsătoriilor silite formau nouă, libere și trainice legături".

Și atunci e clar că "junimistul" Alecsandri, ridiculizând în Iorgu de la Sadagura pe "bonjurist", pe "duelgiu", ridiculizează pe patruzecioptistul Alecsandri, pe bonjuristul, pe duelgiul Alecsandri, iar în Gahița ridiculizează pe femeia de la 1840 accesibilă civilizației.

Iar în accepția "Sadagura" ridiculizează străinătatea, obiceiul de a trimite pe fii în străinătate. Dar, iată ce zice tot el:

"Negreșit ea ătinerimeaî ar fi rămas pierdută în hăugașul trecutului, dacă unii din părinții noștri nu ar fi avut ideea de a-și trimite copiii la universitățile din Francia și Germania", și, în articolul despre Bălcescu:

"Tinerimea Moldovei, întoarsă de la universitățile Germaniei și Franciei, adusese cu dânsa în societate o comoară prețioasă de idei nouă și de simțiri patriotice"... (Să se observe ceea ce am mai spus că: "străinismul" a creat patriotismul.)

Dar ceea ce e mai curios e că Alecsandri pune gura ridicolului Iorgu teorii de ale sale, teorii scumpe:

"I o r g u : Am cercat de toate fără a da de mulțămire!...

Mi-am zdruncinat șelile prin droșce pe paveaua noastră... cea vândută carâtașilor!... făr a câștiga altă plăcere, decât o durere în șolduri [...] Am alergat ca un iepure pe câmpul Copoiului, făr a căpăta altăceva decât o ocă de colb în piept și deplină încredințare că locuitorii Iașului au fost și sunt oamenii cei mai colbăiți din toată lumea... Am fost la balurile măscărite... vreu să zic măscuite... și m-am întors acasă cu ideea că cei mai mulți care-și pun masca o fac pentru că li-i rușine de obrazele lor !... În sfârșit, m-am dus la opera nemțească, la vodevilul francez și la bietul Teatru Național !, sărmanul !... când moare, când învie... de-i mai mult răposat..."

Dar iată și mai clar cum Alecsandri vorbește prin gura lui Iorgu, ori cum Alecsandri, fără să vrea, face din Iorgu nu o secătură și o caricatură, ci un adevărat bonjurist:

"I o r g u : Dac-ar giudeca toți ca d-ta, domnule, apoi teatrul național nu s-ar putea întemeia niciodată în țară: dar slavă Domnului !, sunt persoane care știu să prețuiască greutățile unei scene începătoare ca a noastră, care nu se rușinează de a merge să vadă piese naționale... Acele persoane sunt vrednice de toată lauda..." etc., vorbe pe care le spune Iorgu, tipul ridicol, pentru că Kiulafoglu a vorbit cu dispreț despre teatrul românesc și pentru că Alecsandri a găsit ocazia să facă o tiradă cu privire la o chestie de care îi ardea inima.

Aceste contraziceri, care slăbesc și valoarea literară, se repetă adesea la Alecsandri. Așa, după ce Iorgu se pocăiește, zice, cu asentimentul lui Alecsandri, că trăiește într-o "epocă... unde oamenii civilizați sunt socotiți de nebuni". Dar între cei care-i socotesc așa e și Enache Damian, omul pe care, totuși, Alecsandri îl idealizează. Și ce e mai curios e că această frază

citată mai sus Alecsandri o pune și în gura lui Iorgu cel de la-nceput, stricat, ridicol, și în gura Gahiței, și o pune acum și în gura lui Iorgu cel cuminţit, pocăit și serios.

Aceste contraziceri se datoresc celor două tendințe ale lui Alecsandri. Și așa se face că, chiar atunci când el ridiculizează pe Iorgu, în unele momente se identifică cu Iorgu și-i pune în gură, tot atunci, idei de ale sale proprii, ideile personalității sale "bonjuriste".

Să urmărim mai departe atitudinea lui Alecsandri.

Enache Damian, la 1842, râde, se miră, se crucește de bonjurism, dar nu-l combate. Ce ar fi simțit el oare după 1848, după 1859, după "revoluție", după Unire? După triumful bonjurismului? O știm. Alecsandri ni-l arată în 1862, numai cât sub alt nume: Sandu Napoilă, Ultra-retrogradul. Sandu Napoilă e Enache Damian, din Iorgu de la Sadagura, după triumful liberalismului. Și dacă Enache Damian i-a fost simpatic lui Alecsandri în 1844, trebuia să-i fie simpatic și acum, după 1859, căci nu e nimic mai firesc, mai logic decât ca Enache Damian de atunci să fie Sandu Napoilă de acum. Dar tendința patruzecioptistă din Alecsandri vrea să se manifeste persiflând pe Napoilă, pe "Ultra-retrogradul", vrea să ridiculizeze atitudinea exagerată, condamnabilă, rea și nejustificată a lui Sandu, dar nu reușește. Îl poreclește "Napoilă", îl califică, peiorativ, "Ultra-retrogradul", dar la urma urmei ni-l înfățișează, fără să vrea, ca pe un om serios, de bun-simț. Mai mult: Alecsandri, după obiceiul său, vorbește el prin gura acestui "ultra-retrograd":

"Cică-s patrioți, liberali, progresiști, naționali, demagogi... dracu-i mai știe!, că deodată au răsărit în țară pozderie" etc.

Conștient, se pune să scrie o bucată contra reacționarismului. Instinctiv, izbutește să facă o bucată antiliberală, o caricaturizare, nu a "ultra-retrogradismului", cum voia, ci a liberalismului.

Acum, când bonjuriștii și duelgiii, în sfârșit, triumfă

(să ne aducem aminte cum Alecsandri se indigna pe la 1840 că ei n-au trecere în Moldova), Alecsandri, nemulțumit, îi caricaturizează, le ridiculizează lupta și triumful. Acum se vede clar că tendința, să-i zicem, "junimistă" (în înțelesul ce am dat cuvântului când am vorbit de C. Negruzzi), e mai puternică în el decât tendința cealaltă. Și cu cât trece vremea, cu cât Alecsandri îmbătrânește și cu cât dorințele patruzecioptiștilor se îndeplinesc, creând o societate în care Alecsandri nu se mai simte ca-n pădure și în care meritele-i sunt recunoscute (pe la 1840 se plângea, cum am văzut, că bonjuriștii sunt aruncați aci, în barbaria orientală și că meritele lor nu sunt recunoscute), cu atât tendința junimistă din el crește în dauna celeilalte: acum, societatea românească îi acordase lui și clasei sale tot ce dorise; era vorba să se acorde și mulțimii, și atunci el începe să ridiculizeze pe partizanii drepturilor mulțimii: junimismul este, cum am mai spus, pentru ținerea mulțimii departe de viața publică,

împotriva participării ei la trebile statului.

Și de aceea Alecsandri reușește atât de bine să ridiculizeze, când scrie pe Clevetici, Ultra-demagogul (compus în aceeași vreme cu Sandu Napoilă, Ultra-retrogradul). Dacă voind să ridiculizeze pe Sandu, a reușit să-l idealizeze, caricaturizând tot liberalismul, apoi, aci în Clevetici, scopul și rezultatul sunt identice. Clevetici este un "liberal ultra, jurnalist constituționalist", un "mare patriot", el vrea "consacrarea aptului de la 5 la 24 ghenar", "respectul convențiunii cu condițiune de a fi schimbată în totul" (am subliniat fraza aceasta, pentru că e strămoașa celebrei fraze a lui Farfuride: "Să se revizuiască ăconștiințaî, dar să nu se schimbe" etc.), "sufragiul universal", "libertatea absolută", "egalitatea perfectă", "împărțirea moșiilor proprietarilor", "libertatea cea mai nemărginită a presei", "republica democratică și socială", în sfârșit zice Clevetici: "Vreu să imitez în țara mea toate frazele Revoluțiunii Franceze [...] Sunt novator, am idei mari, idei revoluționare, vreu să răstorn" etc., dar, dealtmintrelea, e fricos (ca și Conu Leonida). El se sperie când, în mijlocul discursului său incendiar, aude afară tobe: "Aoleo! Ce să fie?... Am crezut că-s ei!"

Acest Clevetici, în 1862, e liberalul de pe vremea aceea.

În Clevetici, Alecsandri a voit să caricaturizeze pe liberalul de nuanță C.A. Rosetti. "Republica socială" și celelalte nu mai lasă nici o îndoială. Încă de la 1848, între oamenii noi există două curente, moderații, cu Eliade în frunte, și revoluționarii adevărați, între care cei mai înaintați sunt Rosetti și Brătianu. După 1848, și mai ales după 1859, deosebirea crește, se face o prăpastie și se diferențiază cu încetul cele două curente: conservator, din care face parte și Alecsandri (un fel de centru drept), și liberal. Adevăratul liberalism e reprezentat de Brătianu și Rosetti, pe care Alecsandri îi terfelește adesea, deși aceștia au luptat mai ales pentru "reformele sociale", pentru "redeșteptarea simțului de demnitate", "între 1840 și 1859", luptă de care Alecsandri vorbește cu admirație aiurea (deci altă neconsecvență!). I. Ghica deja merge spre dreapta și, în

Scrisorile sale, vorbește adesea despre liberali ca de niște palavragii, care se laudă că ei au făcut totul, cum se laudă Clevetici, când zice: "Vreu mai întâi consacrarea aptului de la 5 și 24 ghenar, ca unul ce este făcut de mine, și numai de mine".

Această invectivă la adresa liberalilor revine adesea, în I. Ghica, atunci când el merge spre dreapta. Nu mai vorbesc de Eliade Rădulescu, acest om care a predicat multă vreme "echilibrul între antiteze" și care mai întotdeauna l-a pierdut. În al său Issachar sau Equilibru între antithezi, liberalii revoluționari de la 1848 sunt tratați întocmai cum Alecsandri tratează pe Clevetici "Ultrademagogul". Liberalii revoluționari au fost pentru Alecsandri ceea ce au fost și pentru Eliade. Deosebirea e că Eliade îi ataca pe față, pe când Alecsandri se face că atacă pe "ultra-demagogi"... Dar, mai întotdeauna când un scriitor își bate joc cu persistență de

"demagogism", el vrea să atace democratismul. El utilizează demagogismul pentru a caricaturiza democratismul. El are speranța intimă de a compromite prin ridiculizarea demagogismului însuși democratismul. Caragiale n-a făcut altăceva în admirabilele sale comedii. Alecsandri a făcut același lucru în Clevetici, ca și în Rusaliile.

În Rusaliile, democratismul e ridiculizat în două tipuri: Răzvrătescu și Galuscus. Subprefectul Răzvrătescu (acțiunea, zice autorul, se petrece la 1860) propagă la țară, în plasa sa, teoriile lui Clevetici. El spune țăranilor adunați:

"Oameni buni! [...] Ați fost lipsiți de toate, și de libertate, și de egalitate, și de fraternitate, și de legalitate, și de inviolabilitate [...], și de drepturi cetățenești, și de drepturi comunale, și de drepturi municipale, și de drepturi civile, și de drepturi politice, și de sufragiul universal.

V e v e r i ț ă (lui Gheorghe): Ce-i sufragiu cela, mă Gheorghi?

C h e o r g h e : Sofragiu, cumătri, ca la boieri ăca și Nae Ipingescu în "O noapte furtunoasă"î.

R ă z v r ă t e s c u (cetind): Dar, în fine, a unsprezecea oră a sunat pentru voi! Cel proletar va scăpa de proletariat! Cel mic se va face mare și viceversa, cel mare se va face mic! Cel slab va fi putinte și cel putinte neputinte! [...] De-acum fiecare locuitor debue ăAlecsandri nu uită să pună nici în gura ultra-liberalului Răzvrătescu limba cea nouă a filologilorî a fi proprietar de patru fălci de pământ, căci acel pământ e a lui Dumnezeu [...] Să aveți fiecare partea voastră, câte patru fălci, și să nu mai faceți boieresc?..."

Să se noteze că Răzvrătescu e subprefect și el poate că reprezintă în mintea lui Alecsandri instituțiile noi introduse în Moldova după Convenția de la Paris.

Oricât ar zice Alecsandri că nu "biciuiește principiile, ci ridiculul", e clar că un democrat, care ar fi luptat în 1860 pentru apropiata împroprietărire, n-ar fi pus în gura unui tip ridicol propaganda pentru împroprietărirea țărănească. Această persistență în a combate ridicolele unei atitudini dovedește o pornire chiar împotriva atitudinii, a

"principiilor". E drept că Alecsandri, cum am văzut și până aici, a tergiversat cu aceste principii, n-a fost conștient și cu hotărâre împotriva lor, ceea ce îl face să nu fie un adevărat junimist, dar Alecsandri n-a iubit liberalismul; n-a priceput că liberalismul, introdus într-o țară feudală -- și nu se putea să nu fie introdus --, trebuia să apară forțamente ca o exagerație și să dea naștere și la multe ridicole, inerente unei epoci de tranziție, cum n-a priceput "Junimea" de mai târziu.

În Ianus Galuscus, alt tip din Rusaliile, Alecsandri a ridiculizat pe democratul în alt ipostaz, în ipostazul de ardelean democrat și latinist. Se pare că Alecsandri a avut intenția să ridiculizeze în Galuscus numai mania

latinistă. Când Răzvrătescu își expune programul citat mai sus, Galuscus exclamă: "Domnule, am ascultat toate aberăciunile câte le-ai debitat fraților români și fac aici declărăciune că ești un perturbator!" etc., dar Galuscus, ca ardelean latinist, nu putea să nu fie și el democrat "perturbator". Ardelenii latiniști trebuiau să fie democrați. Mai întâi, în Ardeal n-a rămas o clasă boierească română; clasa de sus s-a maghiarizat. Tinerii cu învățătură erau toți fii ai poporului și, ceea ce e mai însemnat, dușmani ai claselor de sus, care erau și apăsătoare, și de alt neam, și de altă lege. La aceste motive de democratism, se adăugau și altele, izvorâte din "latinism": poporul român, strănepot al celui roman, a rămas neatins la țară, în țărănime; mai departe: latiniștii visau republica romană și, în capul lor, republica era forțamente democrație. Să ne gândim la doctrina socială a lui Barnuțiu. Să adăugăm la aceasta ura latinistului împotriva fanariotismului, care era semnul distinctiv al claselor de sus și încă pornirea omului care vrea inovații de a merge în toate sensurile pe calea inovațiilor. Și, ca dovadă că Galuscus e democrat și că Alecsandri se înșală când îl face "apărător al ordinei" e că Galuscus citește proza lui Clevetici (a "Ultra-demagogului") și e un admirator al acestuia:

"G a l u s c u s (Deschide jurnalul și se adâncește în cetire): Ce stil! Ce expresiuni energice! Ce logică invincibile! Admirabil ziar! Admirabil redaptor! Cine-i subsemnat? (caută la sfârșitul foaiei) Clevetici! îl gâcisem de la început. (Cetește din ziar, apoi:) [...] Sublim! Iaca accente patriotice!..."

Iată pe Galuscus democrat -- "Ultra-demagog" -- ca și

Răzvrătescu. Galuscus, Răzvrătescu, Clevetici au aceeași atitudine din punct de vedere politic și social. Și atunci e curios ca Galuscus să zică despre Răzvrătescu că e "perturbator" și "anarhist"... ori nu-i sincer Galuscus. Alecsandri se contrazice și, fără să-și dea seamă, e realist în dauna concepției piesei sale, căci ardeleanul latinist trebuia să fie și democrat, "ultra-demagog". Dar Alecsandri combate și mania latinistă, nu numai în vorbire, ci și în concepție. Iată ce zice Toader, vornicul satului, despre Galuscus (și Alecsandri face mare haz):

"De când ăGaluscusî le vorbește sătenilor tot din carte și le spune că-s strănepoți de împărați, că se trag din Troian, țăranii au luat-o de bună... Dacă-i îndemni la lucru, îți răspund râzând că împărații nu lucrează"...

Această șarjă o face Alecsandri în 1860, uitând, se vede, că în 1848, în o cuvântare la Paris, el însuși zice că, dacă întrebi pe țăranul român ce este el, țăranul răspunde: "Eu sunt român. Împăratul Traian a venit în vechime cu multă putere de a învins pe daci"... ceea ce, dealtmintrelea, nu zice țăranul, dovadă că Alecsandri, în tinerețe, și într-un moment de "patruzecioptism", când putea să se aprindă pentru ideile noi, putea să cadă și el în exagerare, în fatala exagerare. Acum, în 1860, când tendința cealaltă din el a nimicit aproape pe cea patruzecioptistă, Alecsandri, desigur, n-ar mai fi căzut în

"ridicol", ca la 1848.

Latinistul Galuscus, pe care l-am văzut admirând pe

Clevetici, face și el "ultra-demagogism" cu țăranii. Când Toader îi zice "cucoane", el îi răspunde:

"Iar cucoane? V-am mai spus la toți aice [...] să nu-mi mai ziceți cucoane, pentru că astăzi nu mai esist boierii, nu mai sunt boieri. Zi-mi frate Galuscus, fiindcă toți românii sunt frați."

Până aici am analizat atitudinea lui Alecsandri față cu întâmplările sociale și am văzut că atitudinea sa e nesigură. El nu e nici ca C. A. Rosetti, nici ca C. Negruzzi.

Trebuie să explicăm aceste două tendințe contradictorii. Alecsandri, pe lângă un boierinaș -- interesul de clasă --, a fost și un nemulțumit de soarta unui bonjurist sub domnia lui Mihai Sturdza, a avut o cauză personală pentru atitudinea liberală -- interesul personal. A fost afectat displăcut, cum s-a văzut, de orientalismul vieții, în care el, parizianul fin, era silit să trăiască -- "parizianismul". Alecsandri apoi a trăit în vremea Regulamentului, când țara era într-o stare de adâncă umilire -- naționalismul. Și Alecsandri a fost și un om care a vibrat, măcar cât de puțin, de mizeriile mulțimii -- idealismul.

Așadar, din interes de clasă și personal, din "parizianism", din naționalism și din idealism rezultă tendința sa patruzecioptistă.

Dar același Alecsandri a fost o fire conservatoare, un patriarhalist -- am arătat suspinul său după vremea veche și aș mai putea da dovezi --, a fost un boier epicureu, un disprețuitor al ideilor născute din frământările, nevoile, năzuințele populare și îndrăznețe. A fost un junimist. Aceasta este tendința cealaltă. Când, mai târziu, fiind și apreciat, împăcându-se apoi și cu "semiorientalismul", care nu mai era bătător la ochi, încetând și umilirea țării, și temperându-i-se cu vârsta și idealismul, când toate motivele "liberalismului" său dispar, atunci rămâne aproape numai tendința junimistă, care, necombătută de cealaltă, se accentuează din ce în ce. Rar acest om va mai scoate accentele de altădată: în Ginta latină, în Ostașii noștri, unde zice: "Am văzut visul cu ochii", adică visul de patruzecioptist.

*

În celelalte privințe -- limbă, literatură --, Alecsandri este critic ca toți ceilalți, dar tot practic, în opere beletristice.

În tipurile în care el a ridiculizat tendințele sociale, a ridiculizat totodată și pe stricătorii de limbă. Și nici nu se putea altmintrelea, pentru că, încă o dată, felul vorbirii, admiterea unui jargon artificial ori împestrițarea cu străinisme sunt strâns legate cu mentalitatea omului, cu apucăturile sale, cu modul său de a se comporta cu împrejurările.

Acel care disprețuia starea din acea vreme și voia să reformeze totul trebuia să reformeze și limba. Franțuzitul trebuia să fie democrat și democratul franțuzit. Latinistul trebuia să fie democrat și democratul

latinist. Apărătorul vechiului regim trebuia să vorbească vechea limbă a clasei boierești, iar femeile, primele primitoare de civilizație, o românească franțuzită. Am văzut pe Iorgu, pe Clevetici, pe Răzvrătescu, pe Galuscus, pe Gahița, pe Enache Damian. Și cine nu știe pe Cucoana Chirița?

Alecsandri nu uită niciodată să biciuiască pe făuritorii de vorbiri artificiale. Chiar și în Istoria unui galbân, din 1844, el nu uită să-i atace, și anume pe Eliade, care începuse de curând să plănuiască o limbă nouă. Când galbânul vorbește de Eliade, îl numește, în râs, "marele amiratoare della prestidigitazione", la care paraoa răspunde:

"(boldind ochii): Ce cuvinte sunt aceste? G a l b â n u l : Aceste sunt câteva dintr-o limbă nouă românească ce se descopere acum la București.

. . . .

Ga l b â n u l : Dar ian întreabă pe croitorii lor ăacelor cuvinteî dacă înțeleg cuvintele teșmecherii și haram și să vezi că ți-ar răspunde: nu te capisc, sau: nu te cumprind".

Și, în adevăr, când limbile românești nu se croiau peste munți, se croiau în București -- am văzut pentru ce; și erau combătute în Moldova, unde spiritul critic s-a trezit de la începutul culturii din veacul al XIX-lea. Alecsandri a combătut franțuzismul, ridiculizându-l în diferite tipuri, ca Iorgu de la Sadagura, Cucoana Chirița, Gahița Rozmarinovici etc. Desigur că franțuziții nu vorbeau chiar așa cum îi pune Alecsandri să vorbească, dar exagerarea este un drept al scriitorului satiric. Poate că Alecsandri a fost chiar prea pornit, nedrept sau puțin comprehensiv, căci, odată cu importarea lucrurilor și ideilor nouă, era fatal să se importe și cuvintele corespunzătoare și era de asemenea fatal ca acele cuvinte să fie trântite în limbă fără a li se da, deocamdată, un contur mai românesc. Se știe cu câtă greutate cuvintele franțuzești au fost puse pe calupul limbii românești; așa, pentru verbul publier a fost ezitare între publicarisesc, publicuiesc, publicăluiesc, publiez, publicez, public... Și desigur că, pe lângă mania de a întrebuința cuvinte franțuzești a celor care voiau să se arate învățați, mai era și o întrebuințare exagerată, nevinovată: invadarea cuvintelor netrebuitoare pe lângă cele trebuitoare, intrarea și fără bilet de legitimație, grație îmbulzelii. Oricum, Alecsandri a avut meritul de a face prin opera sa critică un mare serviciu limbii românești.

Dar antipatia lui este mai mare față de latiniști, pe care îi zugrăvește cu mai mult umor. Acestui boier fin, care nu s-a putut niciodată disciplina, care, cum mărturisește însuși, n-a putut studia nici o ramură a științei, i se părea, îmi închipuiesc, că are în față o ființă cu totul de altă specie când se uită la un latinist, a cărui îndeletnicire sistematică și laborioasă era să cerceteze fiecare cuvânt românesc pentru a-l valida ori invalida, și, apoi, cuvintelor validate să le dea o formă conform cu o sumedenie de legi fonetice. Alecsandri s-a răzbunat, cum am văzut, în Ianus Galuscus. Citiți declarația de iubire a acestuia către o țărancă, în jargonul lui Laurian, sau

care vrea să fie al lui Laurian.
Antipatia lui pentru latiniști nu slăbește un moment.
În Scrisorile sale nu contenește cu sarcasmele împotriva lor, tratându-i aproape ca pe niște dușmani personali. Rar a avut momente de comprehensiune, ca într-o scrisoare din 18722, în care recunoaște că la 1848, și mai înainte, latinismul a avut rost. Dar, ca și dl Maiorescu, de pe la 1880 încetează cu invectivele împotriva latinismului, pentru că de atunci primejdia stricării limbii încetează.
În Iorgu de la Sadagura -- întâia manifestare critică a lui Alecsandri -- el a criticat aproape tot ce avea să critice în viața sa. A criticat și restul de fanarioți, în Comisul
Agamemnon Kiulafoglu, grec de 45 de ani, care, după regulă, ca meridional libidinos, e însurat cu o româncă de 22 ani. (De la Alecsandri și până la dl Panait Macri, în "haiducii" săi, grecul e un satir ahtiat după femeile române tinerele și frumușele.) Kiulafoglu vorbește jumătate grecește, jumătate românește stricat. E tipul "grecului" care caută cu orice preț să parvină: "am trebuință acum de parale, pentru ca se me fac ispravnicos mai degrabă".
O paranteză: Tipul acesta, desigur foarte interesant, e utilizat de
Alecsandri mai mult pentru a stoarce un efect comic din chipul de a vorbi stricat al grecilor din vremea aceea. Toți câți au utilizat acest tip, gândindu-se mai mult la efectul comic al vorbirii, l-au caricaturizat cu mijloace așa de ieftine, încât nu l-au redat niciodată. Grecul din țările române de la începutul veacului al XIX-lea, fanariotul lacom și fără scrupule, inventiv când era vorba să triumfe, are o oarecare asemănare cu grecul pervers și lacom din Roma imperială, care a fost zugrăvit de Sienckiewicz în Quo Vadis. Chilon Chilonides este desigur un intelectual, este un paria persecutat, și nu aproape un stăpân, ca cei de la noi, dar lăcomia, șiretenia emigrantului, care are un singur scop: să trăiască bine cu orice preț, îi apropie, le dă un caracter de familie. Dramaticul unei asemenea existențe nu l-a simțit și nu l-a redat nimene la noi. Închid paranteza.
Alecsandri n-a uitat, în Iorgu de la Sadagura, nici pe evrei (Ițic zaraful, care se laudă că are "perciuni sudiți", supus străin), nici pe nemți (baron von Klaine Swabe. La C. Negruzzi, e baron Flaimuc), care, la începutul civilizării țării, au fost printre aceia care au importat această civilizație, ca medici, ingineri și alte profesiuni mai modeste etc.
Un singur lucru n-a criticat Alecsandri în Iorgu de la
Sadagura: pretenția scriitorului fără talent, care a format mai ales obiectul criticii"Junimii" și în special a dlui Maiorescu. Dar Alecsandri n-a trecut fără să bage de seamă și acest "ridicol". El a râs și a biciuit adesea pretenția fără talent. Așa, de pildă, în Doi morți vii (1851), el introduce, fără nici un rost altul decât ca să-și bată joc de literații netalentați, pe "tânărul poet" Acrostihescu (Alecsandri, după obiceiul lui și al vremii sale, cum am mai

văzut, numește personajele după îndeletnicirea lor sau după ridicolul pe care vrea el să-l arunce asupra lor). Acest Acrostihescu, căruia prietenii îi mai zic -- desigur cu învoirea lui Alecsandri -- și Odobașa, este un personaj care are gata la dânsul felurite ode pentru toate prilejurile:

"A c r o s t i h e s c u ... (scoate din buzunar un volum manuscris și caută filele): Aurora... La mormântul ei!... odă la împăratul... odă la șahul... odă la craiul!"

Și dacă el își pune poezia și în slujba șahului, asta nu-l împiedică să o înalțe sus de tot -- în teorie:

A c r o s t i h e s c u : "Poezia este o artă sfântă... o fiică cerească."

F l u t u r : Apoi, dacă-i o fiică cerească, n-o face să umble cu colinda la sărbătorile unora și altora... m-ai înțeles?

A c r o s t i h e s c u (în parte): Bestie incapace!" Acrostihescu, ca scriitor lipsit de talent de la începutul literaturii veacului al XIX-lea, vorbește în limba croită de filologi. De aici "bestie incapace" sau "ți s-o înflăcărat imaginăciunea" sau "emociuni" și alte expresii, pe care Alecsandri le pune, incidental, în gura lui Acrostihescu, care dealtmintrelea vorbește ca toată lumea. Faptul că Acrostihescu nu este consecvent cu sine însuși în sistemul său de a vorbi, întrebuințând rar de tot câteva forme artificiale, pus alăturea cu faptul că și la alte tipuri ale lui Alecsandri, ca și la Muza de la Burdujăni a lui Negruzzi, se observă aceeași neconsecvență, sau una și mai bătătoare la ochi: întrebuințarea, de către aceeași persoană, și a procedării latiniștilor și a celei a analogiștilor -- dovedește că scriitorii beletriști nu prea aveau o idee clară de diferitele sisteme lingvistice, ci le confundau pe toate în o singură și mare babilonie ridicolă, pe care o azvârleau în spinarea acelora care trebuiau să zugrăvească tagma stricătorilor de limbă și a croitorilor de limbi noi românești. Pe lângă multele cauze, pentru care tipurile lui Alecsandri nu sunt vii, o cauză, când e vorba de stricătorii de limbă, e și această neconsecvență, cel puțin pentru cei care cunosc "sistemele" lingvistice.

Alecsandri -- urmăm mai departe --, ca și "Junimea", n-a prețuit o operă literară numai fiindcă este românească. Nici pentru el producerea unei opere românești nu era un merit, dacă opera nu i se părea bună. Așa, de pildă, să se citească articolul de critică, publicat de Alecsandri în Propășirea, în anul 1844, îndreptat împotriva "stanțelor epice" (Prințul român) ale lui Aristia. Citez numai începutul:

"Bateți din palme, românilor, și strigați ura! căci în sfârșit, după o lungă-largă așteptare de vreo câteva mii de ani, v-ați învrednicit a dobândi un poem epic! ăCum ar fi salutat un V. A. Ureche, în 1844, primul poem epic!î Veacul vostru de glorie au sosit sub figura unui tom în 8o plin de versuri sucite și de idei încă și mai sucite. Bucurațivă, patrioților" etc..., după care urmează o bătaie de joc, căreia îi lipsește ironia și conciziunea, iar nu tendința și punctul de plecare, ca să fie maioresciană. În 1867, la apariția

Convorbirilor, Alecsandri le felicitează, pentru că pe steagul lor e scrisă și lupta împotriva prostuluigust.

*

Vasile Alecsandri are un loc special între criticii din

Moldova. El stă în mijloc între A. Russo și M. Kogălniceanu, de pe o parte, și C. Negruzzi și dl Maiorescu, pe de alta. De A. Russo îl deosebește "junimismul", de C. Negruzzi îl deosebește "patruzecioptismul".

Patruzecioptismul lui Alecsandri are, cum am văzut, mai mulți factori, dar factorul principal al patruzecioptismului său e naționalismul.

În Românii și poezia lor Alecsandri laudă pe țăran și-l idealizează tocmai din acest punct de vedere. El nu vorbește ca democrat, ci ca naționalist. Și când s-a dus în popor "să-i culeagă" poeziile, el n-a făcut-o decât foarte puțin ca democrat (ori ca romantic), el a făcut-o mai ales ca naționalist.

Pentru dânsul, țărănimea română n-a fost, mai deloc, clasa producătoare și obijduită, ca pentru un Bălcescu și alții, a cărei soartă trebuia îmbunătățită, ci păstrătoarea și reprezentanta românismului. În Iașii în 1844, după ce citează părerile unui personaj că "românul e ca ceara" și că se face turc, francez etc. după împrejurări, răspunde că aceasta e adevărat pentru o mică parte, pătura subțire de sus, dar că țăranul nu-și părăsește niciodată "obiceiurile, limba, portul". Aiurea, în Românii și poezia lor, deși - sceptic și critic! -- bănuiește că este "poate cam părtinitoare nobila sa exaltare" de a-și închipui neamul românesc ca "unul din neamurile cele mai înzestrate cu daruri sufletești", totuși, în paginile următoare, nu șovăiește de a vorbi despre poporul român -- țărănimea -- ca de un popor "menit a se urca la treaptă cât de înaltă", nu șovăiește de a face declarații de iubire acestui popor, care e "curat, înțelept, vesel și poetic în graiul său" și a cărui adâncă cumințenie, imaginație, spirit satiric, inimă bună se vădesc în proverbele, poeziile, obiceiurile sale.

"Eu, zice el splendid, de câte ori aud doina, îmi pare că aud Moldova plângând după gloria sa cea veche" Gândițivă la impresia produsă de doină asupra lui O. Carp sau Coșbuc. Pentru aceștia, doina e cântecul unei clase sociale, a plugarului -- pentru Alecsandri, ea este cântecul patriei, căci pentru el, încă o dată, țărănimea nu e o clasă socială, și încă nedreptățită, ci reprezentanta și păstrătoarea tradiției, a românismului:

"Într-o epohă ca aceasta, unde țările au a se lupta cu dușmani puternici, care cearcă a întuneca nu numai drepturile politice, dar și chiar naționalitatea românilor, poezia populară ne va fi de mare agiutor spre apărarea aceștia; oricât de măiestre să fie manifesturile cabinetului de Petersburg, românii tot români vor rămânea și vor dovedi că sunt români prin limba lor, prin tradițiile lor, prin obiceiurile lor, prin cânticele lor și chiar prin giocurile lor".

E clar că patruzecioptismul lui Alecsandri e mai mult naționalist, decât democratic.

El primește cu fericire colecția de proverbe a lui A.

Pann. E plin de orgoliu când poate dovedi lui Mérimée că "energia sălbatică" cuprinsă în vorbele "arde-mă pe cărbuni; eu voi muri fără a spune numele iubitului meu" nu e a lui Pușkin, cum credea scriitorul francez, ci dintr-un cântec popular românesc.

Acest boier franțuzit a iubit mult produsele spiritului și imaginației populare. Țăranul, în scrierile sale, formează orizontul albastru, pe care se profilează tipurile grotești ale clasei de sus. Nu e vorbă, și albastrul orizontului, și grotescul tipurilor sunt exagerate, și de cele mai multe ori fără artă, ori, mai bine, fără destulă artă.

E interesant cum zugrăvește Alecsandri coliziunea dintre "civilizația" claselor de sus, provenită din amestecul de civilizații și culturi, și viața și spiritul poporului de la țară. Țăranul român nu pricepea mai nimic din ceea ce făceau și desfăceau cei de sus, în vechiul regim.

Acum nu pricepe chiar deloc. Confuziunea ce rezultă ne-o zugrăvește Alecsandri în piesele sale, și el, care a luptat atât de mult împotriva stricătorilor de limbă, atribuie această confuziune aproape tot atâta reformelor lingvistice, cât și celor politice și sociale -- de aceea am spus, de la început, că critica lui socială, chiar când e justă, e superficială.

Dacă pentru explicarea confuziei în viața de la țară

Alecsandri n-ar fi dat o atât de mare importanță stricătorilor de limbă; dacă ar fi accentuat suficient adevărata cauză: reformele politice si sociale, el ne-ar fi dat pagini și mai interesante de critică socială, căci atingerea forme lor noi, introduse de curând, cu formele vechi de viață este, la noi, obiectul principal al oricărei critici sociale.

Câteva exemple din Rusaliile:

S u z a n a : Pare c-o mai vinit o hârtie și azi dimineață?

T o a d e r bărbatul său, vornicul satuluiî: O vinit, da. Ci-că să ne-apucăm de durat o casă comunală. D-nu Gălușcă ăGaluscusî ne-o vorbit un ceas întreg de costituți... una, de convenți... una, fac două; de patrie, de amoare...

S u z a n a : Ce moare bărbate?

T o a d e r : Poate că moare de curechiu, fiindcă s-apropie postu.

S u z a n a : Bine, dar ce are a face?

T o a d e r : El o fi știind, că ne-o mai spus să fim de azi înainte cetățeni.

S u z a n a : Cum cetățeni? Să vă-nchidă la cetate?

T o a d e r : Dracu să-i discurce (scapă jos condicile ce ține subțioară).

S u z a n a : Da aceste ce sânt, Toadire?

T o a d e r : Condici de însemnat toți trecătorii prin sat; tabloane de gâște, rațe, pui de găină, ouă, toate! Cică-s potrocoale de recesemință".

. . . .

Comic ieftin, nenatural, dar din care se vede ciocnirea dintre "civilizație" și viața românească de sat și din care se vede și greșeala de concepție, de a pune această ciocnire nu atât pe seama faptului, cât mai ales pe seama

limbii.

Când Veveriță, fruntaș, răspunde lui Răzvrătescu, subprefectul, care spune țăranilor să clădească un arest comunal: "-- Temniță la noi?... dar nu suntem scăpați din Ocnă!", Alecsandri face critică socială, bazându-se pe o neînțelegere de fapte, dar când lui Veveriță, care nu se dumerește ce e "comuna" de care vorbește Răzvrătescu, îi răspunde Gheorghe: "-- Adică cum una, cum alta! tot ca una, fata mea", atunci Alecsandri face iarăși critică socială, bazându-se pe neînțelegerea limbii.

Și mai departe, când Gheorghe zice: "-- Vasile, măi frate, d-apoi cică-i pentru binele nostru"... iar Veveriță răspunde: "-- Se poate, cumătri; însă vina noastră-i dacă nu-i pricepem? Ei ne grăiesc într-o limbă străină, parcă noi am fi pricopsiți ca dânșii..." --, e clar că Alecsandri pune mai ales pe socoteala limbii ceea ce ar fi trebuit să pună pe socoteala ciocnirii formelor noi cu obiceiurile vii ale pământului.

*

Dar toate direcțiile în care s-a manifestat, și toate contradicțiile chiar, pe care le-am relevat, patruzecioptismul, ca și junimismul său, țărănismul său patriarhalist, cântarea trecutului, ca și reformismul său, critica sistemelor lingvistice și a literaturii, ca și activitatea sa politică -- toate se reduc, la urma urmei, și se conciliază în tendința lui permanentă și dominantă: naționalismul, și naționalismul așa cum poate să apără într-un suflet conservator și artist, mai mult impresionabil decât cugetător și logic.

Evoluția spiritului critic - Critica socială extremă: Eminescu

Pe la sfârșitul deceniului al optulea al veacului trecut, statul român modern e constituit: Unirea definitivă a principatelor e un fapt îndeplinit și Principatele Unite au luat fizionomia unui stat "european".

Vremea prevederilor și a așteptărilor, deci a examinării elementelor civilizației străine pentru a valida ceea ce e bun și a invalida ceea ce e rău, a trecut. Acum s-a experimentat și nu mai rămâne decât a constata rezultatele experienței, a face bilanțul binelui și al răului, izvorât din introducerea formelor de viață apusene.

Critica, deci, ia un nou aspect. Ea nu mai are de examinat spre a alege, ci de constatat rezultatele. Și dacă problemele lingvistice și literare, atât de importante pentru vechea critică, tot mai sunt la ordinea zilei, ele nu se mai pun cu atâta putere, căci bunul-simț aproape a învins. La ordinea zilei acum se pune tot mai mult problema socială -- și, firește, din punctul de vedere al claselor care, având să sufere de pe urma stării celei noi de lucruri, au avut motivul să critice această stare.

Această nouă fază a criticii -- faza a treia, deci --, care începe pe la sfârșitul criticii "Junimii", e reprezentată la început de Eminescu, care, având în concepțiile sale lingvistice și literare multe puncte de contact cu "Junimea", și în cele politice câteva, se alipește de această grupare, păstrând însă o atitudine independentă și în mare parte deosebită de a "Junimii", ba uneori chiar contrară.

Această a treia fază a criticii este, și ea, un produs al culturii moldovenești, și Eminescu, ca și criticii anteriori, un A. Russo sau un Alecsandri, își dă seamă de rolul cultural al Moldovei, de rolul ei de învățătoare a românilor de pretutindeni:

"Moldova joacă în dezvoltarea modernă a românilor un rol însemnat. Aici, în mare depărtare de șarlatanismul intelectual, de suficiența și corupția centrului politic al țării, s-a făcut binefăcătoarea reacțiune în contra ignoranței și spiritului de neadevăr al academicienilor".

Eminescu e atât de încredințat de incapacitatea culturală a Munteniei, încât, când e nevoit să constate un fapt cultural pozitiv, în București, el își exprimă mirarea:

"C-o adevărată părere de bine am văzut însă pronunțându-se, spre marea

noastră mirare tocmai în București, o mișcare pedagogică sănătoasă..." 2

El se simte în sfârșit, atât de moldovean, încât, în vremea războiului, e foarte susceptibil de gloria soldaților din Moldova. În articolul Moldoveni și munteni, polemizând cu un ziar din București, zice:

"...ziarele bucureștene, atât liberale, cât și conservatoare ăsubliniat de Em.î, fără deosebire, ignorează acest adevăr și pare c-ar lua mai bine foc în gură, decât să spuie anume că moldovenii se poartă excelent pe câmpul de război".

În privința limbii, Eminescu n-a vorbit mult. Aceasta din două pricini. Mai întâi, pentru că nu se simțea competent, sau mai bine specialist. O declară singur:

"...nefiind filolog de competință, declar eu însumi că opiniile mele sunt cu totul personale și nu merită de a turbura lucrările filologilor noștri...".

În adevăr, în vremea lui Eminescu oamenii încep să se specializeze. În epoca anterioară, numită, din acest punct de vedere numai, cu drept cuvânt, eroică, în epoca lui Alecsandri, când era de făcut totul și când cei ce puteau face ceva erau foarte puțini -- pe atunci era vremea (și nevoia) spiritelor universale: Alecsandri face politică, scoate reviste, culege literatură populară, e director de teatru, scrie în toate genurile literare, în versuri și în proză, se ocupă cu gramatica etc. Iar la capătul evoluției, câtă am făcut-o până acum, găsim pe un Sadoveanu sau Brătescu-Voinești, care scriu într-un singur gen literar. (În Ardeal, unde condițiile de azi seamănă încă cu cele de la noi de acum patruzeci de ani, un Goga, specializat ca artist, e nevoit să se consacreze mai mult activității culturale decât literaturii.) Eminescu e printre cei dintâi care, dându-și seamă de seriozitatea lucrurilor, știe să se mărginească, să se specializeze, conștient de greutatea de a fi desăvârșit măcar într-o specialitate, chiar când îți consacrezi ei toate puterile sufletești. Eminescu a fost numai poet, căci proza sa este puțină și e poezie în proză. Afară de aceasta, a mai fost și un cetățean care și-a spus părerile sale -- și atâta tot. Că uneori s-a amestecat, incidental, și în alte ramuri, precum în filologie -- aceasta dovedește că el a apucat vremea oamenilor "universali".

Iar o altă pricină pentru care n-a vorbit mult în privința limbii este aceea arătată de mai multe ori până aici, și anume faptul că pe vremea sa nu mai era atâta nevoie de a lupta în contra stricătorilor de limbă. Eminescu e conștient de acest fapt și, constatându-l, mai recunoaște încă o dată rolul Moldovei în lupta de a feri limba de atentatele novatorilor:

"Lupta Moldovei contra numiților munteni nu este îndreptată în contra elementelor istorice ale Țării Românești, ci în contra celor neistorice. E o luptă comună la care tot neamul românesc ia parte instinctiv, cucerind bucată cu bucată bunurile lui naționale. Azi e limba pe care aceste stârpituri o prefăcuseră într-o păsărească neînțeleasă, mâini va fi poate organizația socială...".

Acum că cei care prefăcuseră limba "într-o păsărească neînțeleasă" n-au

fost tocmai "elemente neistorice", e altă vorbă. Se va vedea mai jos ce însemnează la Eminescu aceste "elemente neistorice". Dealtmintrelea, acela care a contribuit mai mult în Muntenia la prefacerea limbii "într-o păsărească neînțeleasă" a fost, cum se știe, și cum o spune aiurea și însuși Eminescu, Eliade Rădulescu, care n-a făcut parte, cel puțin în gândul lui Eminescu, din "elementele neistorice".

Cu toată "necompetența" sa, Eminescu, cum am spus, atinge de câteva ori și problemele lingvistice. Ba are și câteva încercări de fonetică: studii asupra pronunției dialectale.

În privința limbii, observăm două faze în cugetarea lui Eminescu.

Eminescu dinainte de 1874, când se afla în străinătate și în legături strânse cu românii din Ardeal și din Bucovina, când nu căzuse cu totul sub influența "Junimii", este un alt om decât Eminescu de după 1874, când devine membru al "Junimii". (Și vom vedea că, din alt punct de vedere, cel politic, Eminescu, pe lângă aceste două faze, mai trece și prin o a treia, aceea când e ziarist la Timpul în București.) În această primă fază, de dinainte de 1874, Eminescu, deși nu este etimologist ori analogist, nu simte aversiune împotriva reprezentanților acestor sisteme, după cum, și din punctul de vedere al idealului social, deși nu e un "patruzecioptist", face totuși concesii ideilor "înaintate", în orice caz are o atitudine binevoitoare față cu ele și, cum se știe, admiră, în Epigonii, pe mulți din acei care au reprezentat acele idei.

Dacă este împotriva purificării "absolute" a limbii de elemente străine, Eminescu admite, și chiar propune, o purificare moderată:

"Celor care vor o purificare absolută a limbii le vom răspunde că acele vorbe, pe care vor ei să le alunge, sunt așa de concrete, așa de încrescute în țesătura limbii române, încât trebuie să rupi țesătura toată ca să le scoți [...] Celor care nu vor acea curățire defel ăcare vor, ca A. Russo, ca "limba asta turcită, grecită..." să rămâie așaî, le vom răspunde că ei singuri sunt neconsecvenți, căci ei au lepădat o mulțime de vorbe grece și ruse, pe care le întrebuințau încă părinții lor, și multe din vorbele pe care le scriu dnii Florantin, Negruzzi ș.a. [...] s-or duce calea celor duse...".

El pricepe și explică cu simpatie geneza tuturor sistemelor extreme:

"Mi se va spune, poate, că părerea lui Pumnul nu e bună. Dacă nu e bună, aceea însă stă, că cronistice e dreaptă și scuzată. După extremul latinității, a etimologismului absolut, inaugurat de bătrânul Petru Maior, care scria construcțiuni latine în românește (extrem, ce pentru deșteptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios), după ridicarea la potență a aceluiași extrem de către următori, trebuia neapărat să vină contra lui extremul fonetismului absolut, a iubirii nemărginite a limbii numai românești și exclusivitate față cu limba latină și cele surori. Aceste extreme au fost condiționate de însăși natura lucrului -- nu poți defige mijlocul unei linii, până ce nu vei fi aflat punctele ei cele extreme".

Eminescu, mai departe, apără pe istoricii ardeleni împotriva dlui Maiorescu cu argumente decât care nu se pot găsi mai bine nici acum. Se știe că dl Maiorescu a vorbit întotdeauna cu dispreț despre istoricii ardeleni, mai întâi pentru că falsificau adevărul istoric și al doilea pentru că au fost niște simpli cronologiști. Eminescu răspunde:

"Acei oameni, acei istorici care au început istoria noastră cu o minciună, după cum zice dl Maiorescu -- de au scris tendențios și neadevărat, scuza cea mare nu o găsești tocmai în tendința și neadevărul lor? Trebuie cineva să fie mai mult decât clasic, pentru a pretinde de la cel persecutat [...] să fie în toate drept [...] Șincai -- chiar dacă n-ar fi atât de mare cum pretindem noi că este, totuși, el a fost la înălțimea misiunii sale -- la o înălțime cronistice absolută; pentru că, dacă criticul ce-l califică de mincinos ar fi avut bunăvoința de a cerceta istoria istoriei, atunci ar fi putut băga de seamă că procesul întru scrierea istoriei la orice națiune se începe mai întâi și constă din cronografie...".

Aceeași atitudine o are Eminescu și față de redactorii ziarelor din Ardeal, care-și împestrițau limba cu germanisme și pe care dl Maiorescu îi învinuia că conrup naționalitatea românească:

"Criticul ăPetrinoî... rumegă -- o copie cam infidelă a dlui Maiorescu -- ceea ce a zis acesta în Convorbirile literare despre limba română în ziarele din Austria [...] Eu, din partea mea, sunt mai puțin lugubru decât dl critic, și deși țin la desființarea acelor greșeli, totuși nu văd în existența lor deznaționalizarea noastră și corumperea poporului român" ăsubliniat de Eminescuî.

Și cu această ocazie, Eminescu se ridică, în principiu, împotriva atitudinii luate de junimiști față de fenomenele culturale ale vremii. Iată cum se exprimă el la începutul articolului din care am citat mai sus:

"După faimoasele critice, în sine bine scrise, ale dlui Maiorescu, trebuia neapărat să iasă la lumină o școală a sa de partizani, care, minus spiritul de o finețe feminină și minus stilul bun și limpede al d-sale, să aibă și ea aceleași defecte ce le are părintele, aceeași ridicare la nivelul secolului al XIX-lea, același aer de civilizațiune și gravitate, care, din nenorocire, sunt numai o mască, ce ascunde adeseori numai foarte rău tendința cea adevărată și ambițiunea personală".

Această atitudine a lui Eminescu se explică și prin concepțiile sale științifice, dar se explică mai cu seamă prin faptul că Eminescu, care învățase în Bucovina și Ardeal, care cutreierase toate ținuturile locuite de români și care se bucurase de bucuriile lor și suferise de suferințele lor, acum, când scrie, trăiește în Viena, între tinerii studenți ardeleni și bucovineni, încălzindu-se de luptele lor și îmbrățișându-le până la un punct aspirațiile, în orice caz pricepându-le. Această apropiere de ardeleni și de bucovineni, de ardelenism și de bucovinism, a avut și un alt rezultat: limba sa este plină de expresii întrebuințate numai peste munți, ca de pildă: "a

reflecta" (ș a răspunde), "a murit înainte de atâția ani", "vom abstrage de la unele deprinderi", "în Ungaria veră", "nu ni se pare consult", "dătorie" etc., expresii de care nu s-a dezbărat cu totul, în proză, nici mai târziu, de pildă când scria la Timpul.

"Ardelenismul" acesta Eminescu nu-l va pierde cu totul nici în faza a doua, nici atunci când nu va mai fi în strâns contact cu ardelenii și când va face parte din "Junimea", din școala care și-a bătut joc cu cea din urmă cruzime de ardelenism. Vorbind de o piesă localizată (Revizorul lui Gogol), în care localizatorul, dl P. Grădișteanu, pune în gura unui tip graiul ardelean șarjat, ridiculizat, Eminescu protestează, zicând că: "...a face ridicolă o pronunție înlăuntrul unui ș-aceluiași popor este procedura unui om care caută efect cu orice preț".

Dar această "procedură a unui om care caută efect cu orice preț" este procedura lui Alecsandri din unele comedii! Este procedura lui Caragiale din unele schițe! Este una din "procedurile" prin care "Junimea" se desfăta! În Amintirile sale, dl Panu ne istorisește ce efecte comice scotea V. Pogor din această "procedură"...

În această a doua fază însă, când Eminescu e sub influența "Junimii", atitudinea sa în privința sistemelor lingvistice, dacă nu e disprețuitoare ori pătimaș dușmană, e totuși deosebită de atitudinea din faza întâi.

În faza întâi, cum am văzut, Eminescu ia condeiul numai ca să apere ori să explice "sistemele"; acum îl ia -foarte rar, nu-i vorbă -- numai pentru ca să le atace.

Vorbind de etimologiștii ardeleni, Eminescu zice că ei, urmărind "așa-numita puritate a limbii", "au crezut de cuviință a prăda lexiconul latinesc și acele ale limbilor romanice..." Eminescu a schimbat tonul... Iar la argumentul că latiniștii au făcut aceasta pentru a dovedi latinitatea limbii, argument la care Eminescu cel din faza întâi era sensibil, acum (1877) răspunde că:

"Dar, peste tot, românii au dat prea mult pe părerea străinilor, pe când această părere ar fi trebuit să ne fie cumplit de indiferentă și atunci poate mergeam mai bine".

Aiurea se ridică împotriva "plăsmuirii meșteșugite" a limbii și cugetării "de către o anume academie", parcă "poporul în două mii de ani n-a avut nici limbă, nici cugetare...".

Dar acela împotriva căruia Eminescu este mai categoric e Eliade Rădulescu:

"Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrâuririi stricăcioase a lui Eliade" .

Am văzut că, mai târziu, în focul luptei sale împotriva păturii grecești suprapuse, "ruina frumoasei limbi vechi" Eminescu o pune în spinarea acelei pături suprapuse.

Dar preocuparea lui Eminescu de problema limbii nu are mare

însemnătate și e cu totul incidentală în cariera sa de scriitor. Încă o dată: trecuse vremea primejdiei, și Eminescu nu era omul care să sfarme uși deschise.

Înainte de a isprăvi cu această chestie, ni se pare interesant a releva o idee pe care Eminescu a exprimat-o în treacăt, dar care este foarte interesantă și care-l deosebește de junimiști. Este poporanizarea limbii științifice de către intelectualii satelor:

"...învățător și preot coboară cultura în jos și traduc limba cosmopolită, nesemnificativă și abstractă a științei, care e domeniul lumii întregi, în formele vii, mlădioase și încântătoare prin originalitate, a poporului".

Dar acest lucru nu s-a întâmplat și pricinile sunt multe: și faptul că cultura n-a străbătut, cum ar fi fost de dorit, la țară, și firea limbii românești, care, ca orice limbă romanică, este refractată la creațiuni de cuvinte voite - nu poate "da muguri" ca să întrebuințăm o expresie chiar a lui Eminescu. Germanii, rușii, ungurii au naționalizat mult limba științifică, noi n-o putem face. Oricum, dorința aceasta a lui Eminescu dă o notă caracteristică concepției lui și ne dovedește, și ea, ceea ce vom constata mai jos: că Eminescu a fost reprezentantul claselor de jos, vechi, românești.

Să mai adăugăm aici și faptul că -- întocmai ca și

Asachi, ca și C. Negruzzi, ca și Eliade, care vorbeau de "conservativi", "juste-milieu" și "radicali" etc. în limbă -- și Eminescu și-a dat seamă de legătura dintre tendințele politice și sistemele lingvistice: el constată că acei care au fost "unioniști" în politică au fost "unioniști" și-n limbă, adică partizani ai unei limbi literare făcută pe baza ambelor dialecte. Cu această ocazie, Eminescu citează România literară -- încă o dovadă că, și după dispariția ei, ea era cunoscută. (Numai dl Maiorescu să n-o fi cunoscut?) 2

Despre literatură -- lucru curios -- a vorbit puțin cel mai mare poet al nostru. Nu-i vorbă, nici primejdia înstrăinării literaturii nu mai era atât de mare pe vremea lui Eminescu, dar totuși ea era destul de mare ca să inspire încă grijă, în orice caz era mult mai mare decât primejdia stricării limbii.

Și Eminescu poate nici n-ar fi vorbit de literatură, dacă, în calitatea sa de redactor al părții neoficiale a Curierului de Iași, n-ar fi fost oarecum silit să-și spună cuvântul asupra activității Teatrului Național din capitala Moldovei, cu care ocazie el dă dovadă de o mare pricepere și de o serioasă cultură estetică, căci paginile sale asupra genurilor dramatice nu sunt deloc mai prejos decât paginile cele mai bune din dnii Maiorescu și Gherea. Dar discuția acelor lucruri nu intră în cadrul studiului nostru.

Și în privința literaturii observăm două faze în ideile lui Eminescu: înainte de a veni în Iași, Eminescu a mai avut ocazia să vorbească de teatru, ca colaborator al unor gazete din Ardeal, unde se agita ideea unui teatru românesc ardelean. Ideile literare ale lui Eminescu din această epocă se deosebesc de cele din epoca următoare. Dacă nu poate, de pildă, gusta piesele lui Bolintineanu, el gustă pe ale lui V.A. Ureche. Prin urmare, el nu

judecă încă literatura românească, ca junimiștii, "de la nivelul secolului al XIXlea", cum am văzut că se exprimă însuși el despre atitudinea disprețuitoare a dlui Maiorescu.

În această vreme, Eminescu -- reacționarul de mai târziu -- recomandă cu entuziasm pe Victor Hugo, pe acel "adorator al poporului și al libertății":

"Pe acest bard al libertății îl recomandăm cu multă seriozitate junimii ce va vrea să se încerce în drame naționale-române".

O altă idee esențială a lui Eminescu din această epocă e preocuparea -- antijunimistă -- de valoarea etică a operei de artă:

"Voim ca piesele, de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă se fie absolută [...], nu numai să placă, ci să și folosească, ba, înainte de toate, să folosească", și, din această cauză, se declară împotriva imitării autorilor de limbi oculte:

"Ca un post-script voi adauge un consiliu esențial, acela adică de a nu imita autori de limbi oculte, care n-au făcut calea în jurul lumii, d.e. ruși, maghiari, sârbi -din cauza simplă cum că aceștia au în adevăr câte ceva original, care place, însă elementul etic din ei e infectat".

Eminescu, cum se vede, în faza întâi e, ca și în privința limbii, comprehensiv, conștient de nevoile momentului, el își apără "sărăcia și nevoile și neamul" și, încă o dată, nu privește lucrurile de la "nivelul secolului al XIX-lea"...

În faza a doua, junimistă, nu că dezvoltă cine știe ce idei contrare celor din faza întâi, dar nu mai găsim nimic din acele idei și simțim bine că, dacă încă poate tot ar face caz de condiția etică a operei de artă, în orice caz, nu ar mai recomanda pe cvasi-socialistul Hugo, pentru că este cântărețul libertății. Acum și Eminescu privește lucrurile "de la nivelul secolului al XIX-lea". Relativ la teatru, el declară că publicul e și mai prost decât teatrul cel prost din Iași și, generalizând, scrie: "La noi în țară succesul mediocrității e foarte ușor și lupta tuturor elementelor mai bune peste măsură grea".

În această fază, Eminescu se ridică cu putere împotriva teatrului francez modern. Eminescu este dintre acei care, ori de câte ori pot găsi motivul, ocazia sau chiar pretextul de a arunca o săgeată împotriva culturii franceze, o aruncă cu bucurie. La noi antifranțuzismul, cu cât este mai pasionat, cu atât este o dovadă mai mult de reacționarism. "Noutățile" ne-au venit din Franța, și mai cu seamă "noutățile" în ordinea politică și socială, și orice reacționar, odată cu Franța revoluționară, a urât și Franța literară -- și cu drept cuvânt, căci toți și-au dat seamă ori au simțit că în literatura acestui popor, mai ales în perioadele lui de viață intensă, circulă spiritul lui critic ireverențios și frondeur -- cum se zice --, irespectuos, atentator la toate formulele tradiționale și sacro-sancte.

Iar față cu lipsa de cultură și de gust în lucrurile literare, în ce își pune Eminescu speranța? Natural că el, ca toți criticii dinaintea lui -- ca și-n

privința limbii, ca și-n privința politicii --, își pune toată speranța în Moldova, care "joacă în dezvoltarea românilor un rol însemnat".

Așadar, în privința limbii și a literaturii, Eminescu face parte din curentul critic moldovenesc, dând criticismului o nuanță mai pronunțată de eclectism: dreptul tuturor dialectelor; și admițând, în faza întâi, și oarecare înrâurire a sistemelor lingvistice novatoare.

*

Dar dacă pe la 1880 problema lingvistică și literară nu mai este atât de însemnată, primejdia înstrăinării fiind în mare parte înlăturată, problema socială se pune cu o putere covârșitoare.

Formele politice și sociale europene, introduse în țară, își dăduseră roadele. Înainte de a fi introduse acele forme, toate clasele sociale își puseseră mari speranțe în ele. Chiar boierimea mai inteligentă, nevăzând o mare primejdie în ele, le îmbrățișase. Iar țăranii, câți or fi știut de reformele ce se pregătesc, vor fi fost mulțumiți și ei. Se părea că acele schimbări vor aduce fericirea generală, bunăstarea tuturor claselor, armonia socială.

Dar lucrurile au fost altfel: realitatea a dezmințit așteptările.

E drept că acea parte a boierimii care a știut să se adapteze la noua stare de lucruri n-a suferit aproape nimic. Cel mult dacă libertățile și mai cu seamă accesul mulțimii la trebile statului, acordate de constituție, au putut s-o nemulțumească, nu atât pentru prezent, ci ca o amenințare pentru viitor, când acele libertăți și acel acces ar fi devenit realități. De aici s-a născut, în această clasă, un curent împotriva "relelor" politice, rezultate din noua stare de lucruri. Să se observe bine: un curent împotriva relelor politice, și nu economice! Teoretizarea cea mai conștientă a acestui curent s-a numit junimism. La acest curent s-au alipit câțiva mandarini ai păturii intelectuale, câțiva aristocrați ai profesiunilor liberale, dintre care cel mai însemnat a fost dl Maiorescu.

Dacă dl P. P. Carp a fost reprezentantul boierimii conservatoare, dl Maiorescu, al doilea corifeu al "Junimii", a fost reprezentantul mandarinatului intelectual. Iar când aceștia n-au vorbit în numele intereselor claselor de sus, au vorbit în numele "Statului", și nu în numele mizeriei claselor de jos.

Clasa cea nouă, burghezia comercială și financiară și arhiinfima burghezie industrială, ca și profesiunile liberale născute din noua organizare a țării -- aceste clase noi, care-și datorau existența noii stări de lucruri și a căror condiție de existență și înflorire era această nouă stare de lucruri--, au fost mulțumite, n-au criticat nimic, nici rezultatele politice, nici pe cele economice ale introducerii formelor europene.

Clasele însă care au suferit economicește pe urma acestei noi stări de lucruri, căzând în mizerie, și fără ca organizarea politică, care le-ar fi fost favorabilă, să le aducă vreun folos -- căci nu știau să se folosească de ea -- au fost: țărănimea, răzeșii și meseriașii. Țărănimea, neputându-se desființa,

a căzut într-o mizerie din ce în ce mai mare; răzeșii au fost ruinați și în parte desființați: meseriașii au fost în mare parte distruși.

Pe la 1880, procesul de sărăcire a țărănimii, datorită acelor împrejurări, care au izvorât din comercializarea agriculturii, ca și procesul de ruinare a răzeșilor, ca și procesul distrugerii meseriașilor, datorită importului de fabricate străine, este destul de înaintat, ca unii oameni, îndurerați de acest lucru, să dea alarma.

Și cei care dau alarma fac parte dintre intelectualii vremii, dintre oameni care, fie din pricina altruismului, fie din pricină că înșiși, prin naștere, făceau parte din clasele de jos, a căror durere, deci, o puteau simți în mod mai egoist, fie din pricina poziției de inferioritate, în care clasa intelectualilor începe să fie pusă acum, fie din pricina, mai intelectuală, a înaltelor interese de conservare a neamului, amenințat prin ruina temeliei sale, își însușesc nevoile acelor clase și fac, în numele acelor nevoi, procesul formelor sociale noi, și deci procesul acelei clase noi, a burgheziei, care reprezintă aceste forme și care se folosește de ele în exploatarea claselor de jos. Critica aceasta nu va fi, ca a junimiștilor, numai politică, ci și, mai ales, o critică economică. Acești intelectuali nu vor critica societatea din cauza lipsei unei cam metafizice corespondențe dintre fond și formă, ci din cauza suferințelor celor mulți și mici.

Și acești critici vor găsi un sprijin puternic în pătura intelectualilor, și nu numai în altruismul acestei pături, ci și în interesele ei de clasă, căci acum, după 1880, clasa aceasta, crescând din cauza înmulțirii școlilor, nu mai este o clasă privilegiată ca mai înainte; "proletariatul intelectual" își face apariția. Iar nemulțumirile acestei clase devin acute la exemplarele ei mai de lux și din cauza invidiei omului subțire, cu necesități multiple, lipsit de mijloacele de a le satisface (de pildă, grupul de scriitori din Dan).

Aceste interese -- ale țărănimii, ale răzeșilor, ale meseriașilor (foarte puțin ale născândului proletariat intelectual, și deloc invidia) -- vorbesc în critica socială a lui Eminescu. "Reacționarismul", ca și "antistrăinismul" lui Eminescu la aceste interese se reduce! Căutând principiul criticii lui, dezbrăcând această critică de frazeologia filozofiei de stat germane, ajungem la concluzia că Eminescu a făcut procesul noii organizații politico-sociale în numele intereselor acelor clase, deși, la o privire superficială, s-ar părea că Eminescu este un junimist care duce la extrem critica junimistă. În realitate, junimiștii au criticat o organizare politică, și critica lor a avut ca principiu, ca punct de plecare, interesele boierimii amenințate în viitor de către liberalism, pe când critica lui Eminescu, pe lângă critica anomaliilor politice, făcută din punct de vedere reacționar (și într-aceasta el e junimist), a fost mai cu seamă critica unei organizări sociale, din punctul de vedere al intereselor claselor de jos, al claselor vechi, "pozitive", cum le zice Eminescu (și aici nu mai e junimist).

Vom dovedi aceste lucruri. În privința problemelor sociale, Eminescu a

trecut, ca și în privința celor lingvistice și literare, prin mai multe faze, și anume prin trei.

Deosebirea dintre aceste faze, mai ales dintre întâia și a doua, nu stă atâta în ceea ce spune nou în faza a doua, cât în ceea ce nu mai spune în această fază.

În faza întâi -- deși fenomenalist -- concepe societatea ca un organism, concepție pe care, în afară de socialiști, n-au avut-o decât reacționarii, căci liberalii au fost raționaliști, deși se declară pentru domnia absolută, totuși, politicește, nu este partizan al conservatorilor români, declarând că ambele partide sunt egal de rele și spunând că "burghezia" se dă când cu albii, când cu roșii. Mai mult, în această fază, care ține până la intrarea lui în "Junimea", el are afirmații care, ca și cea de mai sus relativă la partide, sunt inimaginabile în faza a doua și mai ales în faza a treia. Într-un rând, laudă pe Dimitrie Brătianu, pe care mai târziu îl va ocărî cu cruzime; altă dată, declară că în Rusia s-ar face călăul tiranilor; aiurea prevede cu bucurie că republica franceză (subliniez ambele cuvinte!) va bate pe nemți după pace: altă dată, explică starea anormală a Austriei prin rămășițele trecutului etc.

Într-un loc, apostrofează clasele de sus că au făcut "din o parte din oraș tirana celorlalte cinci părți" ca să aibă "alegători pe sprinceană". (Mai târziu va fi pentru menținerea celor patru colegii.) Iar în privința influenței străine, în general, declară că educația străină e rea, căci "implică spirit străin", cultura străină însă nu e rea.

Această primă fază se caracterizează, deci, prin poziția independentă a lui Eminescu față de partidele politice, pe care le acuză laolaltă, precum și prin oarecare juvenilitate, dacă se poate spune astfel, a sentimentelor, prin oarecare "idealism" și concesii făcute "revoluționarismului". Dacă la acestea adăugăm și atitudinea lui Eminescu, tot din această fază, față de dl Maiorescu, despre care am vorbit mai sus, atunci ni se va lămuri și mai bine fizionomia morală a lui Eminescu dinainte de 1874.

În faza a doua, care începe cu stabilirea lui Eminescu la Iași și intrarea sa în "Junimea" și care se caracterizează mai ales prin ideile cuprinse în conferința sa, din

1876, despre "Influența Austriacă", Eminescu nu mai face nici o concesie "revoluționarismului". El dezvoltă acum pe larg teoria domniei absolute, singura formă bună de guvernământ. Acum el nu mai are o poziție independentă față de cele două partide, se ridică cu putere împotriva "franțuziților" (liberalilor) și începe să facă, incidental, teoria păturii grecești suprapuse din Muntenia (liberalii), rasă străină, "de baltă", căreia se datoresc toate relele țării, distrugerea, în vreme de 50 ani, a claselor pozitive.

Faza a treia se caracterizează prin înregimentarea sa în partidul conservator, în care devine un militant, și prin faimoasa teorie a păturilor suprapuse. Caracteristic acestei faze e și faptul că Eminescu, fiind acum

gazetar, nu-și mai poate exprima convingerile cu toată libertatea ca mai înainte.

Am văzut că în faza a doua, înainte de a intra în redacția ziarului Timpul, Eminescu a fost dușman al constituționalismului și partizan al domniei absolute. Când vine la Timpul, ne-am aștepta să combată constituționalismul, acea formă nouă de organizare politică și socială introdusă din străinătate, fără ca țara să fi avut nevoie de ea, acea formă care, după Eminescu, nu e bună nici pentru popoarele apusene, căci, cum zice el de atâtea ori (uitând însă pe Anglia și făcând anacronisme), tăria țărilor apusene se datorește absolutismului. Dar Eminescu, acum, nu mai e împotriva constituționalismului, sau nu mai e consecvent împotriva constituționalismului.

Deși, într-un loc, zice că ar trebui să ne "întoarcem parțial la trecut"; deși așteptarea ca formele noi să dea un rezultat bun o compară cu așteptarea ca în câteva ceasuri să avem o grădină bătrână din niște copăcei răsădiți fără rădăcină; deși formulează undeva lozinca ce ar trebui să urmăm în cuvintele: "Forme vechi, dar spirit pururea nou"; deși declară că acei care au introdus formele noi sunt străinii din Muntenia; totuși nu numai că, aiurea, declară că reîntoarcerea la trecut e imposibilă și utopică, dar face toate sforțările ca să dovedească cum că constituționalismul n-a fost introdus de liberali, ci de boieri, la 1859, și de conservatori, la 1866, că reformele de la Unire încoace (adică reformele cele "rele"... completarea formelor noi!) au fost făcute de conservatori, în sfârșit, așa cum fac și azi ziariștii de partid, când vor să arate că partidul lor a făcut totul.

Dar atunci pentru ce teribila luptă a lui Eminescu împotriva "roșiilor", dacă formele noi nu mai sunt rele ca în conferința de la 1876, ca în unele articole chiar de acum din Timpul (în care Eminescu își descopere profundul sufletului său)? Eminescu, firește, găsește argumentul: lupta conservatorilor -- și deci a sa -- împotriva "roșilor" e de dragul constituționalismului și al formelor noi. Eminescu se simte chemat ca, împreună cu partidul său, să con serve intactă constituția (cum se repetă banala istorie!) și să dea un fond formelor noi.

Iată-l dar, în Timpul, departe de reîntoarcerea totală la trecut din Influența austriacă, departe chiar de acea reîntoarcere "parțială" la trecut dintr-un articol de pe la începutul activității sale de ziarist la Timpul, departe de necesitatea "formelor vechi" din alt articol din Timpul etc.

Aceste contradicții se explică, desigur, prin necesitățile de oportunitate ale partidului în care lupta Eminescu. În realitate, marele nostru poet a fost întotdeauna împotriva formelor noi, și dacă la Timpul (unde dealtmintrelea nu s-a putut opri să nu arunce uneori fulgere împotriva acelor forme), le-a admis și le-a apărat, aceasta a făcut-o din motive de tactică ale partidului pe care-l reprezenta.

Fără a mai insista asupra tuturor contradicțiilor, vom mai releva una.

Eminescu, care în faza a doua acuză mișcarea de la 1848, acum, pentru a combate pretenția "roșilor" că ei au făcut totul în această țară, citează, între semnele de vigoare, și manifestările de independență națională, anterioare roșilor, și această mișcare de la 18482.

Un alt caracter, afară de contradicție, al activității lui

Eminescu din faza a treia este pasiunea și nedreptatea de care dă dovadă în scrierile sale. El merge așa de departe pe calea aceasta, încât insultă pe liberali, pentru că fac spitale rurale -- căci zice el, nicăieri nu sunt spitale la țară, și liberalii, care au pornit un fel de război de exterminare împotriva poporului, s-au simțit datori -- și nici pentru aceasta măcar Eminescu nu le e recunoscător -- să facă și ambulanțe.

*

Așadar, politicește, Eminescu a fost un reacționar ca și junimiștii. Dar în Eminescu nu vorbea interesul vreunei clase diriguitoare, ci al claselor mici, al meseriașilor, al răzeșilor și al țăranilor. Din acest punct de vedere a criticat Eminescu formele noi, care sunt rele, pentru că sărăcesc și distrug acele clase.

Ca să pricepem și mai bine deosebirea dintre Eminescu și junimiști, să ne gândim la atitudinea câtorva corifei ai "Junimii". Pe când Eminescu, cum am spus, a criticat societatea românească în numele claselor de jos, dl Maiorescu a criticat societatea românească din punctul de vedere al necorespondenței dintre fond și formă și a luptat pentru ideea de "stat", în numele statului, și nu al claselor de jos, ba dimpotrivă, a fost pentru preponderența celor de sus, ca și dl P. Carp, care, însă, a reprezentat ideea de "stat", încă și mai mult din punctul de vedere al claselor de sus decât dl Maiorescu. [...]

Eminescu reprezintă toate aceste clase vechi: "Istoria celor din urmă cincizeci de ani -- zice el --, pe care mulți o numesc a regenerării naționale, mai cu drept cuvânt s-ar putea numi istoria nimicirii răzeșilor și breslașilor".

Și adaugă imediat: "Nimicindu-se însă talpa țării, era neapărat ca și stâlpii să cadă. Au căzut și boierii".

Eminescu insistă pe larg asupra cauzelor ruinării claselor mijlocii. Meseriașii, zice el, au fost distruși: din cauza răpezii modificări a vieții, încât croitorii, de pildă, n-au putut să urmeze această răpede schimbare, și au fost înlocuiți de străini; din cauza concurenței fabricatelor străine; din cauza desființării breslelor, din cauza lipsei de măsuri de apărare a "dezrobiților"; din cauza egalității sociale, introdusă pripit în România, care a dat naștere "boieririi" claselor mijlocii, cărora a început să le fie rușine de muncă și să se arunce în funcționarism. De aici infiltrarea evreilor așa de adânc în organismul românesc: ei au umplut golurile lăsate de români. Formele noi de viață, zice Eminescu, distrugând clasa meseriașilor, membrii ei se-ngrămădesc la slujbe și: "...prin această grămădire la porțile privilegiilor și ale slujbelor, rămân goluri economice, pe care le umple un

element străin -- evreii. Unde bacalul boierit și-a închis dugheana, și-a deschis-o evreul, unde fiul blănarului s-a făcut cinovnic, blănarul evreu și-a deschis dugheană, unde ciubotarul român s-a făcut custode a urbei -- adică paznic de noapte --, acolo evreul și-a deschis ciubotărie".

În același timp, sunt sărăciți și răzeșii, prin procese nedrepte. (Eminescu nu spune cine a sărăcit pe răzeși. O spune acum dl Radu Rosetti.)

Iar "desfacerea parțială a latifundiilor", înmulțind numărul clasei feudale, "apăsarea devenind atomistică, țăranul începe a sărăci și a da înapoi", zice Eminescu. (Aceasta ar fi adevărat pentru vremurile anterioare, în formele vechi de viață, înainte de comercializarea agriculturii, înainte ca produsele agricole să ia caracterul de marfă cotată la bursă -- în vremurile când un boier, cu cât avea mai multe moșii, cu atâta putea să ia mai puțin de la țărani, căci nici nu prea avea ce face, pe atunci, cu ceea ce nu ar fi putut consuma.)

La aceasta Eminescu mai adaugă și aparatul formidabil al formelor noi, pe care a fost nevoit să-l susțină din munca lor acești țărani, singura clasă, după Eminescu, care produce într-o țară.

E clar, credem, ce interese -- ce dureri -- vorbesc în critica socială a lui Eminescu. Și, dacă ar mai rămânea vreo îndoială, programul economic expus în ultimul său articol din Culegerea din Timpul. "Conservarea elementului național [...] Conservarea mai cu seamă a proprietății mici în mâna proprietarului român, conservarea meseriilor în mâna meseriașilor români", nu mai poate lăsa nici o îndoială.

Să remarcăm că pentru Eminescu, cum se vede și din citația aceasta, păstrarea claselor vechi și păstrarea naționalității sunt două fețe ale aceleiași probleme.

*

Acum, după ce am văzut mai ales atitudinea lui Eminescu față de clasele sărăcite ori distruse de formele noi, să vedem atitudinea sa față de purtătorii formelor noi, să vedem procesul pe care îl face acestor oameni.

Eminescu, cum am văzut, învinuiește, în faza întâi, pe toți oamenii politici, numai pe roși mai pe urmă, că au copiat orbește Europa, aducând formele noi de viață. Această clasă a roșilor, zice Eminescu, e alcătuită din oameni fără meserie, corupți și incapabili de convingeri. Această clasă este tâmpită și leneșă; ea n-a produs nici un scriitor. (Ceea ce nu este perfect adevărat, și întrucât este adevărat, lucrul se explică prin aceea că această clasă și-a cheltuit energia pentru transformarea țării: am văzut că C.A. Rosetti, de pildă, făgăduia mult ca poet.) Această clasă tâmpită și leneșă a pus totuși mâna pe stat, pe o țară de oameni harnici și inteligenți. (Eminescu dă dovadă, cu acest prilej, de o curioasă concepție în sociologie, căci este nemaiauzit ca o clasă fără nici o însușire favorabilă în lupta pentru trai, și împotriva necesităților istorice, să pună mâna pe conducerea unui stat.) Această clasă parazită trăiește exploatând munca claselor pozitive. Ea le

exploatează prin frazeologie -- "export de grâne, import de fraze" -- și prin crearea a o sumedenie de funcții inutile. (Deși aiurea, pentru a combate guvernul care voia să desființeze unele funcții, zice că nu sunt mulți funcționari, ci răi. Acești roșii exploatează cu atâta mai crud, cu cât au gusturi foarte multe și foarte costisitoare, contractate la Paris -- gusturi care se plătesc cu sărăcia și mortalitatea țărănimii. În sfârșit, Eminescu prevede că, dacă domnia acestei clase mai durează, catastrofa, pieirea țării e de neînlăturat în cel mai scurt timp. (Că într-un loc Eminescu constată, în ultimii cincizeci de ani de la introducerea formelor noi, un progres, "mai cu seamă pe terenul politic", datorit "contactului cu civilizația, cu ideile apusului" -- aceasta este una din neconsecvențele lui.)

Dar întotdeauna la Eminescu, cum am văzut, chestia socială se confundă ori, mai bine, ia aspectul de chestie națională. Clasa cea nouă, dacă este rea și dacă a adus forme străine, trebuie să fie și de neam străin. De aici teoria păturii grecești suprapuse. Și dacă acești străini, adică roșii, au apărut în Muntenia, și nu în Moldova, aceasta vine de acolo că în Muntenia clasa "de baltă" (adică de câmp) nu e românească, e bulgărească și grecească -și mai ales grecească. Roșii și clasa funcționarilor sunt strănepoții acelor greci pe care i-a alungat și afurisit Matei Basarab (pe vremea lui Eminescu, istoria cunoștea un asemenea Matei Basarab), sunt urmașii fanarioților din veacul al XVIII-lea, sunt fiii grecilor de la 1821.

Eminescu e așa de cu pasiune pornit împotriva formelor noi, încât laudă vechiul regim, uitând că a fost fanariot. Laudă pe boierii vechi (mulți fanarioți ori fanariotizați etc.), laudă pe cei ce ajungeau la rândul boierilor -- "prin muncă"! (mulți fanarioți ori fanariotizați), laudă pe subprefecții vechi (mulți fanarioți ori fanariotizați), laudă legiuirile vechi, ca pravila împărătească (importație străină, tradusă din grecește). El urăște atât de mult liberalismul, încât acuză pe boierii Golești că s-au amestecat cu "roșii".

Ura lui Eminescu împotriva lieralismului, pe care el îl traduce prin "fanariotism", e așa de mare, încât el, deși antisemit, preferă pe evrei grecilor, cu alte cuvinte, preferă pe evrei liberalilor. Evreii, zice el, sunt de zece ori mai onești, mai morali, mai umani decât roșii, urmașii grecilor de la 1821!

Așadar rezumând, Eminescu -- critic al curentelor lingvistice, literare și politico-sociale -- a fost un reprezentant al claselor vechi, lovite ori distruse de formele străine, apusene, introduse în veacul al XIX-lea. Cum acele clase au coexistat în timp cu boierimea, Eminescu are simpatie și pentru această clasă veche. Din cauza urii sale împo triva formelor străine, el urăște nu numai pe cei care au introdus acele forme, ci și clasa care s-a născut de pe urma acestor forme noi, și pentru a înfiera mai puternic pe acei care au introdus formele străine, precum și pe cei care au fost creați de ele, Eminescu îi declară, și pe ei, de străini. De aici xenofobia lui Eminescu, mai

puternică împotriva celorlalți străini, care ne-au dat și adus formele noi, decât împotriva evreilor. Să observăm, în treacăt, că la noi mai toate clasele sunt mai mult ori mai puțin antisemite; dar împotriva altor străini nu se ridică decât reprezentanții claselor de jos, distruse de formele noi aduse din străinătate. Xenofobia lui Eminescu este încă o însușire care-l deosebește de junimiști, care au fost uneori învinuiți chiar de cosmopolitism, pe nedrept, bineînțeles.

Idealul (și uneori și programul) politic și social al lui Eminescu este reîntoarcerea la trecut. El nu poate concepe o altă stare decât cea trecută, în care categoriile sociale, în numele cărora vorbește, să fie mai fericite, ori măcar să nu fie distruse. Eminescu, spirit simplist în chestiile sociale, se oprește mai degrabă asupra unei forme, reală odată, deci concretă, decât să conceapă niște forme viitoare, alcătuite din dezvoltarea și combinarea elementelor prezente. La aceasta a contribuit, desigur, și firea sa particulară, acea poetizare a trecutului, acea tendință de a face abstracție de părțile rele și urâte ale trecutului și de a exagera pe cele bune și frumoase. La aceste cauze ale reacționarismului său a mai contribuit, întărindu-le, o a treia, îndeletnicirea sa continuă cu istoria trecutului, care, bineînțeles, la rândul ei, e un efect al celorlalte. Studiul istoriei e desigur nu numai folositor, dar și indispensabil, nu numai pentru orice om de cultură, dar mai ales pentru un om care se ocupă cu problemele politice și sociale. Dar el poate să aducă și primejdii mari. Numai acela care pricepe viața prezentă, numai acela care are destulă vigoare de a trăi viața prezentă, numai acela care are destulă energie vitală de a voi desfășurarea vie a vieții -- "act de creațiune constantă, mișcare, dislocare și improvizație de fiecare clipă" --, numai acela care are destulă putere de inițiativă într-însul ca să nu se mulțumească a fi un simplu urmaș, ci și un creator, numai acela care imită pe strămoși creând mai departe, cum au făcut și ei, în loc de a-i copia -- numai acela se poate folosi cu adevărat de istorie, transformând-o în substanță vie, în factor de progres, căci "trecutul nu poate fi interpretat decât prin cea mai mare putere a prezentului". Observ, în treacăt, că la noi, unde studiile istorice sunt poate singurele serioase, reacționarismul păturii culte se explică, în parte, și prin preocuparea cu aceste studii, lipsite de contraponderea studiilor de altă natură, ca sociologia, economia politică, biologia, filozofia biologică etc.

Eminescu a fost, din toate aceste cauze, unul dintre cei care se mulțumesc a fi urmași. În Sărmanul Dionis, cea mai caracteristică bucată pentru psihologia lui, el se complace în visul că trăiește pe vremea lui Alexandru cel Bun. El nu poate concepe viața decât ca o copie a trecutului. La această stare sufletească a mai contribuit și un alt fapt: firea lui, înnăscută ori câștigată mai târziu, lipsa lui de voință, neputința lui de a reacționa -- catehizată în

Glossa --, care este și cauza psihică a pesimismului său, cum am arătat aiurea.

După Eminescu, vor veni alți reprezentanți ai acelorași dureri, care vor face societății românești același proces, dar care vor căuta soluții aiurea decât în trecut. Aceștia vor fi socialiștii de altădată, care reprezintă a patra fază a criticii și care sunt o apariție tot moldovenească. Dar vom vedea că, nepricepând nici ei realitatea, vor recomanda tot soluții utopice -- utopia revoluționară, în loc de utopia reacționară a lui Eminescu.

Evoluția spiritului critic - Critica socială extremă: Socialiștii

După cum la o privire superficială s-ar părea că Eminescu a fost un ultra-junimist -- și am văzut că în realitate n-a fost așa --, de asemenea, la o privire superficială, unora li s-ar părea că socialiștii au fost reprezentanții proletarilor, iar altora că ei au plecat de la niște teorii citite în cărți și au încercat să facă aici un partid, care nu a corespuns nici unui interes adevărat. În realitate, ei au plecat de la dureri și interese adevărate, de la aceleași dureri și interese de la care a plecat și Eminescu.

În critica socialiștilor de altădată vorbesc interesele țărănimii, ale răzeșilor și ale meseriașilor, și aproape deloc ale născândului proletariat. "Proletarianismul" și "internaționalismul" socialiștilor de altădată, ca și "reacționarismul" și "antistrăinismul" lui Eminescu la aceste interese se reduc! Căutând principiul criticii socialiste, dezbrăcând această critică de frazeologia socialismului german -- după cum la Eminescu am dezbrăcat-o de aceea a filozofiei de stat germane --, ajungem la concluzia că socialiștii, pe căi deosebite de ale lui Eminescu, dar care de cele mai multe ori se întâlnesc, au făcut același proces al aceleiași organizări sociale, în numele acelorași interese ale acelorași clase, ca și Eminescu.

Iar remediile propuse de socialiști, deși exprimate în frazeologia altor programe, au fost inspirate în mare parte de situația reală, făcându-se numai foarte puține concesii, cum vom vedea, programelor "proletariatului".

Evanghelia vechiului socialist a fost Ce vor socialiștii români?. În acest studiu-program, se analizează clasele sociale din România, relele societăți, și se propun și soluții.

E frapant că în acest studiu se analizează toate clasele sociale pe larg, afară de... proletariat. Iar proletariatul nu e analizat, pentru un motiv foarte simplu, pentru că nu există! Mai mult: socialiștii dovedesc cu o serie întreagă de argumente că industria mare e imposibilă în România:

"Deci, oricum vom învârti și suci lucrurile, este văzut că burghezimea noastră n-are cel mai mic teren pentru a întemeia o industrie națională, pentru organizarea producțiunii industriale".

Și dacă nici în viitor socialiștii nu prevăd o industrie națională, e clar că ei nu pot spera, nici pentru viitor, în existența unui proletariat. Socialiștii de pe atunci nu doresc nici proletarizarea țărănimii:

"Și ce vom avea în viitor în schimb cu jertfirea producătorilor mici? Vom avea o aristocrație bogată, în ale cărei mâini va fi adunat pământul țării românești, o aristocrație dobitoacă, crudă, tâmpită, ca și cea din străinătate, și vom avea proletariat agricol. Frumos viitor!... Grâul produs de proletarii agricoli va trece în străinătate, și mai mult decât azi, pentru a aduce juvaere, pălării, mătăsuri, catifele etc. Am putea descrie încă multe din relele..." etc.

Și dacă nu există proletariat, dacă prevăd imposibilitatea proletariatului industrial și nu doresc proletariatul agricol, atunci în numele căror interese se ridică socialiștii? În numele căror clase fac procesul societății românești de pe vremea lor?

Socialiștii se ridică împotriva acelorași "roși" ai lui

Eminescu, cărora ei le zic "burghezi". Și, ca și Eminescu, ei deplâng mizeria țărănimii și nimicirea meseriașilor, și în numele acestor clase se ridică împotriva formelor noi:

"Meștera noastră burghezime, pentru a zidi clădirea netemeinică a întocmirii burgheze capitaliste ăintroducerea formelor noi de către roși, ar zice Eminescuî, și-a luat totodată sarcina, cu știre ori ba, de a nimici, de a expropria pe proprietarii țărani, de a îngropa în zidul acestei întocmiri pe țăranul român; întocmai după cum Meșterul Manole a zidit pe soția sa în zidurile mănăstirii de la Argeș".

Dezvoltându-se gusturile de bun trai ale acestei "burghezii", importul crește, și cu cât crește el, cu atâta crește exportul de cereale, cu alte cuvinte, exportul hranei popo rului, încât: "producătorii mor de foame, în timp ce hrana lor se trimite peste nouă țări și nouă mări cu drumurile de fier făcute pe seama poporului".

Și zugrăvind această mizerie a țărănimii, pricinuită de formele noi, socialiștii, ca și Eminescu, constată că sub vechii boieri, înainte de formele noi, țăranii stăteau mai bine.

Aceeași burghezime aduce nu numai sărăcirea țărănimii, ci și distrugerea industriei mici, a vechii industrii casnice țărănești, ca și a meseriașilor din orașe:

"Cu cât crește importul și mai ales acea parte a importului care face concurență producțiilor țării, cu atâta aceste producte și ramurile de industrie ce le produc pier, se sting. La țară, pier industriile casnice, la orașe, industriile și meseriile vechi. Despre însemnătatea ruinii producțiunii orășenești vom vorbi mai jos, cât despre ruinarea industriei casnice de pe la sate este ușor de văzut că lucru de seamă nu poate fi".

. . . .

"Meseriașii noștri, expropriați prin concurența unei fabrici din Austria, nu vor merge în acea fabrică să lucreze ca salariați, ci vor pieri de foame și de alte lipse aice, în patria lor".

Dar socialiștii nu uită să suspine după nici o clasă veche ("reacționară"). Ei arată cum introducerea formelor noi ruinează și o altă ocupație

productivă, cărăușia:

"Drumul de fier ia țăranului cărăușia din mâini și-l leagă de orașe, care îi sug toată vlaga ce i-a mai rămas, după ce și-a luat proprietarul partea. Cu drumul de fier vine o exploatare care îi dă lovitura de moarte, și ne unim în totul cu poetul nostru când zice...", și se citează Doina lui Eminescu:

Și cum vin cu drum de fier etc...

Amintesc aici, încă o dată, jalea lui Delavrancea după această clasă a căruțașilor și aversiunea lui pentru clasa nouă, burgheză.

Unde sunt "proletarii" în tot acest proces ce-l fac socialiștii formelor noi?

Dar poate mai interesant încă decât analiza ce fac socialiștii societății românești din vremea lor este programul practic pe care-l propun. În acest program este numai o singură cerere pentru "lucrătorii de fabrici". Cu totul în dezacord cu constatarea lipsei de industrie în România, deci cu lipsa de lucrători de fabrici, programul cere ajutorul statului pentru societățile de lucrători care ar voi să deschidă fabrici. E, evident, un chip de a-și achita conștiința socialistă, căci de unde erau să găsească lucrători de fabrică, dacă nu erau încă fabrici?

Încolo tot programul "socialist" e un program țărănist, cam utopic în idealul lui, dar foarte cuminte în concesiile pe care este dispus să le facă: "a lucra individual, pe pământul împărțit în bucăți", program care ar putea fi însușit de orice democrat înaintat și cam utopic, fie el chiar dușman al socialismului.

Iar dacă la acestea vom adăuga munca practică, mai caracteristică decât programele, a vechilor socialiști, care se mărgineau aproape numai la organizarea petiționării țăranilor pentru a li se vinde de la stat, sau cu ajutorul statului, parcele de pământ necesare pentru traiul lor, atunci vom înțelege și mai bine ce dureri concrete au dat naștere socialismului de altădată.

Socialiștii au criticat formele noi, pentru că erau în dauna unor clase vechi, "reacționare". În lupta lor practică, au luptat mai în special pentru una din aceste clase "reacționare", pentru țărănime.

*

Să vedem acum mai amănunțit cum critică socialiștii pe acei pe care Eminescu i-a numit "roși" și pe care ei îi numeau "burghezi". Vom vedea că și aici critica socialiștilor e la fel cu a lui Eminescu. Socialiștii, dacă n-au ajuns la teoria păturii suprapuse străine (și nu aveau motive să ajungă: erau "internaționaliști"!), apoi, în critica "burgheziei" (a "roșilor" lui Eminescu), se întâlnesc perfect cu dânsul.

Ca și Eminescu -- și ca și junimiștii --, socialiștii susțin că formele "burgheze" au fost introduse fără să fie necesitate de condițiile sociale ale țării:

"Istoria va învinui cu drept cuvânt pe tinerimea de la 1848 cum că a copiat fără critică instituțiile burgheze, atunci când aceste instituții arătaseră

ce frumuseți cuprind".

Prin această critică, socialiștii înțelegeau alegerea acelor lucruri care ar fi fost favorabile... țărănimii și meseri așilor, deoarece procesul pe care-l fac "burghezimii" e, cum am văzut, făcut în numele acestor clase!

Această clasă, "burghezia" -- zic socialiștii, ca și Eminescu --, venită din Paris, cu gusturile exigente și stricate, având nevoie de un mare import de lucruri scumpe pentru satisfacerea acestor gusturi, dă grâul țăranului pe mătăsurile franțuzești și, cu cât "sus cresc cererile", cu atât "jos", din cauza formelor noi, "se-mpuținează producția".

Clasele de jos sunt sărăcite, zic socialiștii, ca și Eminescu, printr-un număr nespus de mare de slujbași, "o droaie de prefecți, subprefecți, comisari, șpioni polițienești, controlori, controlori de controlori, copiști..., magistrați, portărei, avocați" etc., etc., creați de formele noi, "care iau mare parte din producțiune, consumând-o fără nici un folos" -- prin slujbași care se recrutează din vechile clase pozitive, "îndepărtându-se de la producțiune tot mai multe brațe". Această stare socială e apoi caracterizată, cum constată și Eminescu, "prin dezvălirea corupției, lipsei de rușine, de convingeri, de conștiință la partidele noastre politice". Și, tot ca și Eminescu, iarăși, socialiștii văd catastrofa, "moartea chiar a existenței noastre naționale", dacă programul lor nu se aplică imediat.

*

Așadar, socialiștii, deși profesau social-democratismul, în realitate vorbeau în numele și în favoarea claselor apăsate, "reacționare", și cele mai românești. Ei profesau, ca social-democrați, "internaționalismul"... Vom vedea că, în fond, ei n-au fost internaționaliști.

Pentru aceasta, să vedem atitudinea lor față de alte probleme -- acolo unde, nefiind vorba de politică, unde programul neimpunându-le nimic, putea să apară fondul lor adevărat.

Acești reprezentanți ai claselor vechi și mai cu seamă ai țărănimii în privința limbii și a literaturii au fost și în teorie, dar mai cu seamă în practică, adevărați "țărăniști" cu o nuanță de "moldovenism", ducând principiile și procedeele școlii critice moldovenești până la extrem. Socialiștii de pe atunci își fac un merit de a scrie cât mai aproape de limba poporului și întrebuințează cât pot expresiile moldovenești, considerând oarecum expresiile muntenești ca mai "străine". Un alt izvor din care ei scot cuvinte și forme ale cuvintelor e literatura bisericească veche. (Ei scriu, de pildă, beserecă etc.) Ei își fac un punct de onoare de a întrebuința cât mai puține neologisme, este o emulație între dânșii ca să găsească echivalentele românești ale neologismelor, și dorința lor supremă este a scrie o bucată întreagă fără nici un neologism... Acești reprezentanți ai "proletarilor" au fost cei mai "țărăniști" și mai "moldovinești" oameni. Stilul lor mișună de "hăul", de "jariștea", de "pojarul" etc... Închipuiți-vă, în Apus, pe socialiști (șreprezentanți ai proletarilor) făcând școli lingvistice și literare țărăniste,

făcând din țărănism un articol din cele două-trei ale crezului lor! Și culegând expresii și forme din textele vechi religioase! Din acest punct de vedere, socialiștii sunt adevărați urmași ai lui Alecu Russo, care -- mai mult decât oricare alt critic, decât chiar Kogălniceanu, căruia Russo îi bănuiește că întrebuințează prea multe neologisme în Steaua Dunării -- a fost împotriva oricăror schimbări și înnoiri în limbă, rugându-se de no vatori să lase românilor "limba asta așa grecită, turcită", cum s-a format în cursul vremii.

Acest arhinaționalism lingvistic și literar al reprezentanților "proletariatului" "internațional" ne dă dreptul să spunem că, dacă doctrina nu ar fi impus acestor oameni internaționalismul, ei ar fi fost printre cei mai încărnați naționaliști.

În arhinaționalismul lor lingvistic și literar, care mergea alăturea cu doctrinele lor împrumutate și care, în orice caz, nu izvorau din acele doctrine, în acest arhinaționalism, în care socialiștii își exprimau adevărata lor fire, vedem noi că fondul lor prim a fost naționalist. Poate că dacă ar fi simțit că "eticheta" îi "obligă" să nu fie naționaliști nici în limbă și literatură, ei ar fi fost și aici împotriva "firii" lor, ar fi fost franțuziți, neologiști etc.

Democrat, aristocrat, naționalist, internaționalist etc. -- omul se naște așa. Aceste lucruri sunt organice. Și naționalismul socialiștilor, manifestat, în vremea când erau robi ai formulelor, numai în limbă și literatură -- naționalism de care acei socialiști au dat dovadă când au scăpat de jugul formulei și pe care unii l-au dus până la șovinism și xenofobie -- ne face să credem că fondul prim al socialiștilor, reprezentanți și ei ai claselor mijlocii și ai celei țărănești și protivnici ai acordării de drepturi la evrei, a fost un fond naționalist. Vechii socialiști, care au fost niște internaționaliști de formulă, în fond au fost niște naționaliști, dar cărora le-ar fi fost rușine să se declare naționaliști.

*

Acum, când am văzut că critica socialiștilor se aseamănă cu aceea a lui Eminescu, că și ei și el se ridică împotriva formei sociale din vremea lor în numele intereselor claselor de jos oropsite și sărace, că se ridică nu numai împotriva aspectului politic al formelor noi, ca junimist, ci și împotriva felului de împărțire a bogăției naționale, revendicând o mai mare parte pentru categoriile sociale obijduite -acum pricepem mai bine ceea ce am mai relevat altă dată, că sufletul reacționarului Eminescu n-a fost așa de străin pentru socialiști, că, cu toată deosebirea de soluții, socialiștii au simțit în Eminescu un suflet tovarăș, de unde a urmat că mai toți socialiștii, dacă nu toți, au fost eminescieni, găsind în poezia maestrului răsunetul propriilor lor dureri. Desigur că poezia lui Eminescu e condiționată și de alți factori; dar factorul social e, fără îndoială, tristețea produsă de ruina claselor "pozitive", și această tristețe, care n-a găsit răsunet în patruzecioptiști, a

găsit răsunet în tinerimea îndurerată de mizeriile claselor vechi, care a îmbrățișat "socialismul".

Din acestea se va înțelege apoi și alt fapt: acela că Eminescu a fost considerat, acum vreo treizeci de ani, de către speța lui Cuconu Leonida și Farfuride, ca un socialist. Chiar pentru acei care nu cunoșteau proza lui -- nemulțumirea, atacul la formele sociale, revolta ce respiră poezia sa erau de ajuns pentru ca Eminescu să fie calificat, de către vulgul care știa ceva despre dânsul, ca socialist!

*

Așadar, în critica societății, Eminescu și socialiștii seamănă perfect. Și dacă tinerimea a fost atrasă de acești oameni, aceasta se datorește în genere criticii, și nu soluțiilor propuse. (Și tot critica, iar nu soluțiile junimiștilor, au atras mulți tineri de valoare în partidul junimist.)

Acele soluții, la ideal, erau: pentru Eminescu, reîntoarcerea la trecut (la care trecut?); pentru socialiști: societatea socialistă sau, mai bine-zis, "viitoare"...

Dar nici Eminescu nu crede (în majoritatea articolelor sale) realizabil idealul lui, și nici socialiștii. Și Eminescu și socialiștii se mărginesc la un program, mai vag al lui Eminescu, mai precis al socialiștilor, un program favorabil claselor mijlocii și țărănimii.

Deosebirea dintre dânșii este numai politică. Eminescu este un conservator. Lui îi repugnă liberalismul politic, dar se resemnează. Se resemnează însă cu greu și, ca să dăm un exemplu care ilustrează totul, el e împotriva reducerii celor patru colegii electorale la trei. Democratismul, pentru Eminescu, e sinonim cu demagogismul. Când înșiră formele posibile de guvernământ, el scrie: despotismul, oligarhia și... demagogismul -- acolo unde altul ar scrie democratismul. De aceea, ura lui cea mai mare e împotriva celui mai înaintat democrat dintre patruzecioptiști, împotriva lui C. A. Rosetti.

Socialiștii, dimpotrivă, voiesc democratizarea țării. Ei cer votul universal. De aceea, omul pe care-l vor stima mai mult dintre patruzecioptiști va fi același C. A. Rosetti.

Când socialiștii protestează împotriva asemănării lor cu junimiștii, n-au dreptate în totul, căci în critica introducerii formelor noi se aseamănă; dar protestul lor e în mare parte îndreptățit, căci socialiștii, în deosebire de junimiști, au criticat aceste forme din punctul de vedere al claselor de jos și apoi, ca soluție, au dat soluții economice și politice favorabile acestor clase.

Cu Eminescu, asemănarea e și mai mare, cum am văzut: deosebirea stă mai mult în soluțiile politice.

Spiritul critic în Muntenia - Sinteza de criticism și patruzecioptism: A. Odobescu

Am văzut că în Muntenia, din deosebite cauze, nu s-a putut dezvolta un curent critic, ca în Moldova.

De aici nu urmează că toți scriitorii din Muntenia au căzut victime exagerărilor novatoare. Un Alexandrescu, un Bălcescu, un I. Ghica au rezistat contagiunii. Dealtmintrelea, criticismul moldovenesc, care a luptat împotriva curentelor extrem novatoare din toate părțile locuite de români, nu și-ar fi ajuns scopul dacă n-ar fi dat rezultate și aiurea decât în Moldova. Faptul că un Alexandrescu, un Bălcescu sau un Ghica au fost în legături cu criticii din Moldova, colaborănd chiar la revistele critice moldovenești, dovedește și înrâurirea acestui curent asupra scriitorilor munteni, și faptul că orice spirit critic de aiurea a trebuit să se alipească la marele curent critic moldovenesc.

Dar un Alexandrescu, un Bălcescu și chiar un I. Ghica la început de fapt n-au fost critici. Ei n-au luptat împotriva novatorilor nici în teorie, ca Russo, nici prin opere artistice de propagandă, ca Alecsandri în comediile sale. Cel mult dacă au influențat pe contemporanii lor prin exemplu, deci indirect -- așa, de pildă, cum i-a influențat Alecsandri prin poeziile sale. Și, după cum influența exercitată prin exemplu de către Alecsandri prin poezii nu se poate socoti, firește, ca o activitate de critic -- și nici n-am socotit-o --, tot așa, nici opera lui Alexandrescu ori Bălcescu nu se poate socoti ca o atare activitate, deși, încă o dată, aceste opere au putut să aibă un rol însemnat în ferirea publicului de influența novatorilor.

Este un personaj care ar putea fi citat aici, și anume Eliade Rădulescu. În Gramatica sa de la 1827, el are în privința limbii o atitudine justă și reprezintă bunul-simț. El declară, ca și Russo, ca și Odobescu mai târziu, că nu scriem pentru strămoși, ca să schimbăm limba latinizândo, ci pentru contemporani. Dar, totuși, nu putem pune pe Eliade în rândul spiritelor critice, pentru că atunci când presiunea sistemelor lingvistice a crescut, când rolul criticii ar fi fost mai urgent, el n-a mai putut rezista, și, de la 1840, cu al său Paralelism, ajunge unul dintre cei mai aprigi și mai primejdioși propagandiști ai reformării limbii, încât persoana lui devine ținta atacurilor unui Russo, Alecsandri, Eminescu etc.

Iar în literatură, importanța prea mare ce o dă Eliade traducătorilor din

limbile străine (lucru de care, cum am văzut, nu s-a entuziasmat niciodată școala critică moldovenească) și lipsa oricărui interes și înțelegere pentru curentul poporan sunt tot atâtea trăsături care ne fac să-l considerăm printre importatorii, foarte merituoși dealtmintrelea, ai culturii străine, dar nu printre adevărații ei asimilatori.

Și nici în politică, cum am avut prilejul să arăt aiurea, Eliade nu poate fi socotit ca un spirit critic, ci ca un novator exagerat, chiar și atunci când profesa conservatismul, un conservatism doctrinar, importat de aiurea, exotic.

Un om care reprezintă cu adevărat spiritul critic în Muntenia este Odobescu, pe care îl găsim, de la început, de la primii pași pe care îi face în publicistică, colaborator al României literare. E semnificativ faptul că publicația la care se adresează tânărul muntean Odobescu este această revistă critică din Iași. Și tot atât de caracteristic e faptul că, mai târziu, când are revista sa, Revista română, el publică, în 1863, urmarea Cugetărilor defunctului Russo, care nu-și putuse tipări opera întreagă, România literară fiind nevoită să-și suspende apariția. Iată un exemplu că critica, oriunde a apărut, a fost condiționată de critica din Moldova și s-a subordonat ei.

Este cunoscută lupta lui Odobescu, începută în 1871, împotriva latiniștilor prin repetatele critici ce aduce, ca membru al Academiei, dicționarului lui Laurian și Massim. Autorii dicționarului, zice Odobescu, nu pun în dicționar limba românească vorbită și scrisă, nu fac din dicționar "oglinda limbii din trecut până în prezent", ci recomandă crearea unei limbi mai asemănătoare cu limba latină, o limbă cum li se părea lor că trebuie să se fi vorbit într-o epocă mai veche. Dar, zice Odobescu, noi scriem pentru cei de azi, și nu pentru cei din trecut. Iar ideea că acel dicționar ar putea să pătrundă în tinerime și că limba din el ar putea să devină limba urmașilor îi provoacă o adevărată spaimă.

Intrând în detalii, el recomandă Academiei să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor românești și în etimologism și să nu fie "prodigă" în neologisme. Să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor, căci slavonismele -- mai ales de ele era vorba -- sunt justificate prin uz, și dacă le-am alunga, am răpi originalitatea limbii române, care, în deosebire de alte limbi romanice (care sunt latine, plus germanice etc.), e alcătuită din limba latină, plus slavona. Slavonismele care trebuiesc alungate, și nici ele toate, sunt cele datorite influenței a doua slavone, traducerilor bisericești, și încă acele care fac parte din limba bisericească actuală nu trebuiesc înlocuite decât foarte încet, pentru că limba bisericească are un caracter venerabil, care cu greu poate fi atins.

Să nu fie "prodigă" în neologisme, căci nu sunt necesare decât acele neologisme, care denumesc idei ori lucruri noi, pentru care nu există cuvinte băștinașe; de aceea, să se scoată "galicismii nejustificați" introduși

prin traduceri servile din limba franceză.
Să nu fie prea riguroasă în etimologism: forma cuvintelor să fie cum e în limba vie -- mâine nu mene --, căci, încă o dată, nu scriem pentru trecut, ci pentru prezent. Odobescu se ridică, deci, cu putere împotriva ortografiei ardelene în genere și a celei a lui Cipariu în specie.
Odobescu își dă seamă de greutatea de a scăpa de aceste "sisteme" care ne-ar putea face să ne pomenim cu două limbi: una în Ardeal și alta aici. Și anume: în Ardeal o limbă creată prin concesii făcute arhaismelor și aici o alta, creată prin concesii făcute limbilor neolatine moderne. El chiar observă că, grație acestor sisteme -- și contribuind și provincialismele, ca și lipsa de comunicații intelectuale --, gazetele unei provincii au ajuns să nu fie înțelese în celelalte provincii.
Dar Odobescu, să nu uităm, e muntean, și ca atare nu poate scăpa cu totul de influența "sistemelor". El va fi de părere, de pildă, că trebuie să reînviem arhaismele pierdute de ordine latină -- ceea ce n-ar fi spus-o un Russo --, iar în propria-i ortografie, va face concesii "etimologismului", scriind, de pildă, pucin (puțin), véră (vara) etc. Dar vom stărui în curând asupra "muntenismului" acestui critic.
Aceeași atitudine de critic o are Odobescu și în privința literaturii. Se-nțelege de la sine că acest estetician fin nu a putut -- ca și Alecsandri, ca și dl Maiorescu și ceilalți critici -- să se entuziasmeze de o operă românească, numai pentru că e românească. Dar avem de relevat ceva mai important: în opera sa găsim ideea că literatura românească nu se poate naționaliza și înfrumuseța decât prin inspirarea de la literatura populară. Această idee, eminamente moldovenească, Odobescu trebuie s-o fi împrumutat de la critica din Moldova. Dar el n-a stăruit asupra acestei probleme capitale -- lucru în care noi vedem, iarăși, "muntenismul" său.
Acest "muntenism" apare clar în ideile lui politice. Odobescu, sufletește, a fost un Alecsandri, cu toate deosebirile dintre dânșii: Odobescu -- spirit disciplinat, capabil să se specializeze într-o ramură a științei; Alecsandri -tip ideal de diletant. Încolo, același epicureism și scepticism, aceeași plăcere a îndeletnicirii cu lucrurile frumoase, același aristocratism rafinat.
Dacă Odobescu ar fi fost moldovean, ori ar fi trăit în Moldova, el chiar de ar fi fost un "părtaș din acea generație de la 1848, care-și hrănea inima cu cele mai vii și mai înalte aspirațiuni", cum numește pe oamenii care au făcut pe '483, totuși ca "înclinat, dealtmintrelea, mai mult din fire, către ocupațiunile literare și istorice", cum zice imediat tot el despre sine, probabil că n-ar fi avut în politică nici măcar atitudinea destul de cumpănitoare a lui Russo, ci atitudinea lui Alecsandri, care, și el, la 1848, a fost "părtaș" al mișcării revoluționare, dar care, spirit sceptic și rafinat, "înclinat" și el "din fire către ocupațiile literare", a devenit mai târziu conservator. Trăind însă în Muntenia, țara "liberalilor", a "roșilor", în țara luptei pentru transformarea României, el a fost un "patruzecioptist", un

"roș".
Bineînțeles că vorbim de ideile și de activitatea lui Odobescu de până la 1880, din perioada de formare a statului român, din vremea când partidul liberal, mai mult "roș", nu-și schimbase încă fizionomia și aspirațiile, schimbare dată pe față prin retragerea lui C.A. Rosetti. Odobescu e ceea ce s-a numit mai târziu un "țărănist".
Constatând că pământul e pe nedrept al "ciocoiului" și că țăranul e "rob", prevede că în curând pământul va fi "înapoiat" țărănimii. Mai mult. El nu se arată ca un poporanist, când, conștient de datoria ce o are față de țărănime, a cărei muncă îi dă posibilitatea să se cultive, se simte obligat să-i dea și el în schimb ceva din cultura pe care el o poate căpăta grație acelei munci a țărănimii. El vrea ridicarea politică a țărănimii, participarea ei la trebile statului, prin schimbarea sistemului electoral și ridicarea ei culturală și economică, prin crearea de școli și bănci populare.
În deosebire de criticii "Junimii", el recunoaște că țara a progresat și exagerând, desigur, constată că fondul corespunde formelor, ceea ce-l face să fie un admirator al Franței, care, zice el, ne-a civilizat.
Și fiindcă acei care au adus acele forme, acea civilizație, sunt liberalii, el le aduce laude și face parte dintre ei. Și, dându-și seamă de rolul burgheziei muntene în redeșteptarea națională și în introducerea formelor noi, Odobescu are cuvinte de laudă pentru "Bucureștiul" liberal, care, observă el, a silit și pe dușmanii liberalismului să devină liberali.
Acest "liberalism" îl face să ia o atitudine prietenoasă față de evrei, la 1879, în vremea revizuirii constituției. Acest "liberalism" îl face pe munteanul Odobescu să fie un iredentist. (Moldovanul Eminescu, cu tot patriotismul său și cu tot sentimentul său adânc al unității neamului românesc, zicea că iredentismul ține de teoriile ieftine, ca pacea universală etc.)
Dacă vom adăuga la toate acestea și cântarea trecutului în felul lui Bolintineanu: evocarea vremurilor de bărbăție pentru a îmbărbăta prezentul -- o stare sufletească caracteristică mai degrabă la scriitorii munteni decât la cei moldoveni --, ni se va lămuri, în sfârșit, figura lui Odobescu: sinteză de criticism și de patruzecioptism pur.
Sinteza aceasta e simbolizată chiar prin publicațiile în care-și începe cariera sa de scriitor. Ca critic, l-am văzut că se alipește la România literară din Iași. Ca "patruzecioptist", îl vedem colaborator al Românului lui C. A. Rosetti, unde și-a publicat aproape toate articolele, de care ne-am folosit mai sus. Această alipire a lui Odobescu la aceste două publicații ne dă, ea singură, fizionomia specială, și unică dintr-un punct de vedere, a acestui om, și ne arată posibilitatea sintezei criticismului moldovenesc cu patruzecioptismul muntenesc.
Această dualitate -- care, în realitate, este o armonie: Odobescu a fost un suflet armonios --, această dualitate l-a făcut pe Odobescu, care avea în sine

un junimist, să nu se alipească de "Junimea", de care-l îndepărta patruzecioptismul său, specific spiritelor din Muntenia.

Mai târziu, după 1880, după desființarea vechiului partid liberal, atunci când începe haosul și nedumerirea în viața politică a țării, când România trece prin una din cele mai ingrate perioade ale istoriei ei contemporane, Odobescu apucă alte căi, mânat de alte considerații, care nu mai interesează.

Spiritul critic în Muntenia - Critica socială extremă: Caragiale

Caragiale face parte din aceeași generație ca și Eminescu. Alăturea de acesta, el reprezintă și caracterizează perioada a doua a literaturii române moderne.

Din punct de vedere social, literatura sa este expresia acelora care, veniți în urma relelor produse de formele noi pentru anumite clase, se ridică împotriva acestor forme, pentru că au adus nenorocirea acelor clase. Critica sa, ca și aceea a lui Eminescu și a socialiștilor, este excesivă, extremă.

Știu că sună cam curios epitetul de "critică" alăturat la opere literare atât de obiective ca ale lui Caragiale. Când am vorbit de critica lui Alecsandri, întemeindu-mă pe operele sale dramatice, nu putea să încapă nici o obiecție, căci acele opere, cum mărturisește însuși autorul lor, au fost opere ŕ thčse, scrise cu un anumit scop, extern artei: de a fixa anumite tipuri, care începeau să dispară, pentru a le transmite posterității și cu scopul, și mai extern artei, de a biciui anumite năravuri, spre a moraliza pe contemporani.

Desigur, Caragiale nu a scris cu nici un scop extern artei. El a fixat o lume întreagă, pentru că, văzând-o, cunoscând-o, și pricepând-o, a simțit nevoia să exteriorizeze ceea ce crease în închipuirea sa, ajutat de o putere neasemănată de expresie. Dar de aici nu urmează că opera sa obiectivă este oglindirea indiferentă a lumii din afară, în cazul acesta special: a societății românești.

Pretenția de conștiință în care se oglindește exact lumea din afară, pretenția de conștiință-oglindă, când e vorba de acele aspecte ale lumii pe care nu le putem percepe și interpreta decât din punctul de vedere al idealului nostru omenesc, decât prin acel ideal, este o pretenție nejustificată, pe care am analizat-o altădată, vorbind tot despre Caragiale. Subiectivitatea artistului (și chiar a teoreticianului) are un rol esențial în perceperea și interpretarea lumii morale.

Dar Caragiale e un satiric, un mare satiric și, de când e lumea, satiricii au avut pretenția că planează mai presus de puterile oarbe care mână pe oameni, că tocmai ei, satiricii, își dau seama, prin marea lor pătrundere intelectuală, de acele forțe oarbe. Că genul satiric presupune, la acei care-l cultivă cu succes, o mare putere intelectuală, e sigur, dar că în concepția lumii ei sunt numai niște inteligențe "pure" și că temperamentul cu

înclinațiile și aversiunile lui nu joacă nici un rol, aceasta nu se poate susține. Ba, mai degrabă, se poate susține că tocmai sa tiricul este mai părtinitor, ca să spunem cuvântul propriu, că tocmai el, pentru că are un puternic punct de vedere personal, este mai personalist, mai selectiv, ca să întrebuințăm un barbarism. Dar selecția nu se poate concepe fără un criteriu. Iar acel criteriu, e clar, nu poate fi dat decât de idealul omenesc al satiricului. Am vorbit de atâtea ori de personalitatea morală care străbate fatal în opera unui romancier oricât de obiectiv ar fi el. Și, dacă la un romancier -- care poate, prin definiție, să fie mai olimpian, mai conștiință-oglindă --, acea personalitate străbate în operă, este evident că în opera unui satiric, care e stăpânit de sentimente puternice față de lumea ce zugrăvește, acea personalitate se va vădi și mai mult.

Pretenția de conștiință-oglindă am văzut că au avut-o toți criticii, și a avut-o și satiricul de altădată V. Alecsandri. Am văzut însă că Alecsandri, în realitate, a privit și el sociatatea românească prin prisma unui ideal, așa încât și opera sa e părtinitoare. Am văzut că pe Clevetici reușește să-l ridiculizeze cu cruzime, pe când pe Sandu Napoilă, deși vrea să-l ridiculizeze, îl face să apară aproape un om simpatic și de bun-simț. Dar Alecsandri, în orice caz, voind să ridiculizeze pe Sandu Napoilă, a căutat cu tot dinadinsul să se comporte cu societatea românească ca o conștiință-oglindă.

Caragiale, însă, n-are un Sandu Napoilă. El n-a fost afectat de ridicolele atitudunii reacționare din țara aceasta, ci numai de ridicolele atitudinii liberale, patruzecioptiste, democrate, revoluționare, ori cum voiți s-o mai numiți. Să fi zugrăvit Caragiale cât de drept, cât de obiectiv, ridicolele atitudini revoluționare, și să nu-și fi exprimat nicăieri teoretic idealurile sale sociale, tot am avea posibilitatea și dreptul să-l clasificăm printre adversarii revoluți onarismului, printre prietenii reacționarismului, numai în urma acestei constatări: că el n-a ridiculizat decât o atitudine și n-a ridiculizat niciodată, nicăieri, atitudinea cealaltă, reacționară, care o fi având desigur ridicolele ei.

Dar, de fapt, Caragiale n-a fost întotdeauna obiectiv.

Uneori a exagerat peste marginile permise satiricului. Și acolo unde a exagerat, păcătuind și împotriva artei, acolo, deci, unde nu poate fi vorba că a redat realitatea, acolo Caragiale "s-a descoperit", cum s-ar zice, și-a arătat sentimentele sale, idealul său omenesc, ura sa împotriva atitudinii revoluționare. Trecând peste exagerațiile lui în privința lui Rică Venturiano, ne oprim asupra unui singur caz, Mița Baston din D-ale carnavalului:

"N a e : Vrei scandal cu orice preț?

M i ț a : Da (ridicându-se), vreau scandal, da... pentru că m-ai uitat pe mine, le-ai uitat pe toate; ai uitat că sunt fiică din popor și sunt violentă; ai uitat că sunt republicană, că-n vinele mele curge sângele martirilor de la 11 februarie; (formidabilă), ai uitat că sunt ploieșteancă -da, ploieșteancă!

Năică, și am să-ți torn o revuluție -- da, o revuluție --, să mă pomenești!..." și aiurea, tot Mița: "... Jur pe tot ce mi-a rămas mai scump, jur pe statuia Libertății de la Ploiești, că are să fie o istorie..." E clar că n-a existat niciodată o femeie în fundul mahalalei bucureștene care, în disperarea ei de concubină părăsită, să invoce republicanismul, pe 11 februarie, statuia Libertății de la Ploiești ș.c.l. ... Aici Caragiale și-a dat satisfacția de a terfeli, cam fără nici un apropo, revoluționarismul român, și aceasta, dealtmintrelea, în dauna artei sale.

Așadar, nu numai că marele nostru satiric nu ridiculizează niciodată pe reacționari, dar încă exagerează, peste marginile permise de artă, ridicolele "revoluționarismului".

Dar nu e numai atâta. Caragiale, cu tot obiectivismul său (care, cum vedeți, nu e până la sfârșit nedezmințit), găsește prilejul să se amestece direct în bucăți curat literare, pentru a da lovituri "liberalismului". Admirabila sa bucată Boborul o isprăvește prin aceste cuvinte:

"Așa s-a sfârșit Republica noastră! Așa Reacțiunea a sfâșiat cea mai eroică pagină a liberalismului român!"

Iată-l, dar, pe Caragiale zugrăvind cât poate mai bine o aventură ridiculă și declarând că aceasta e "pagina cea mai eroică a liberalismului român", măsurând gradul de eroism al liberalilor după gradul ridicolului manifestat! Și să se bage bine de seamă: aici nu vorbește un personaj din nuvelă, vorbește însuși Caragiale, amestecându-se direct în opera sa. În schimb, are Caragiale o singură "pagină eroică" a conservatismului și a reacționarismului român? Și repet din nou: atitudinea reacționară nu s-o fi pretând și ea la ridicul?

Dar, mergem mai departe: Caragiale și-a expus și teoreticește concepțiile sale sociale și politice, pe care, în opera sa literară, numai le întrevedem:

În articolul său Politică și Cultură, Caragiale scrie: "Noi, ceștia chemați grabnic la viața de Stat prin instaurarea principiului naționalităților, ne găsim astăzi, și firește trebuie să fim mândri de aceasta, ca în situația lui Alexandru Machedon -- am zis cam, fiindcă este o mică deosebire: pe câtă vreme vârtejul produs de acesta a fost extensiv, vârtejul nostru este intensiv; cum am zice, Alexandru a amețit o lume ca trombele și ciclonii călători, iar noi ne amețim singuri ca dervișii învârtitori.

Firește. Statul tânăr, înființat după împrejurări, are nevoie grabnică de o societate. Statul improvizat, în loc de a fi forma de echilibru al forțelor sociale la un moment dat, caută să fie fondul și izvorul născător al acelor forțe. De unde statul ar trebui să fie rezultatul natural al societății, ne pomenim că societatea trebuie să fie produsul artificial al Statului. Statul improvizat, simțind că pășește în gol, are nevoie numaidecât de un razim pe ce să-și pună piciorul: îi trebuie neapărat o societate, pentru liniștea lui, pentru asigurarea față cu el însuși că existența lui are o rațiune mai temeinică decât norocul, poate necredincios, al câtorva momente. Neavând

așadar pe cine să-i impună lui reforme, se gândește el mereu la dânsele; neavând o societate care să-i ceară ceva după nevoile ei, închipuiește el niște nevoi sociale, cărora le decretează pe dibuite satisfacerea. El tot speră și nu obosește a spera că va face să rezulte de la dânsul o societate etc.

Iată exprimată, mai bine poate decât oriunde, critica

"liberalismului", concepţia junimistă, eminesciană și socialistă -- și care este un adevăr -- că formele, la noi, au premers fondului, că s-a importat o organizare politico socială, corespunzătoare unei altfel de societăți decât a noastră, unei societăți în care clasa care dă tonul e burghezia, clasă inexistentă la noi.

Caragiale, așadar, a fost un dușman al "liberalismului", tot atât de intransigent și de ireductibil ca și Eminescu, și încă mai fără milă decât acesta. Și nu e o întâmplare că Muntenia, lipsită în epoca precedentă de spiritul critic, a dat pe cel mai nemilos critic al "liberalismului". Acolo unde a apărut și a înflorit liberalismul, acolo trebuia să apară și criticul lui cel mai profund, căci numai un muntean a putut avea ocazia să vadă liberalismul -- partidul "roș" -- în toată desfășurarea aspectelor lui.

Altădată, după 1840, a putut apărea și în Moldova critică un satiric social: Alecsandri. Acuma, acest satiric nu putea să apară decât în Muntenia. (Și să se observe că și școala pe care a format-o Caragiale n-a avut nici un reprezentant în Moldova.) În Moldova n-au existat, sau n-au existat ca tipuri desăvârșite, deci reprezentative, un Jupân Dumitrache, un Conu Leonida, un Farfuridi, un Rică Venturiano etc. "Comediile" lui Caragiale, ca să vorbim deocamdată numai de ele, sunt atât de "muntenești", încât și actorii care au știut să le interpreteze mai bine au fost toți munteni, dacă nu mă înșel. În Iași chiar, acel care a făcut creațiuni de neuitat din Conu Leonida, din Trahanache a fost un muntean, neuitatul Arceleanu. Iar astăzi, dl Vernescu-Vâlcea ne înfățișează un admirabil Jupân Dumitrache. Și lucrul e firesc: un actor, când interpretează un tip, în realitate îl creează, și orice creațiune presupune o îndelungată observație, o observație fără voie, de toate zilele, care permite actorului de a memora mii de atitudini, din care, ca și scriitorul, alege inconștient, sintetizând în creațiunea sa observațiile lui nenumărate.

Revenim. Așadar, Caragiale a criticat -- a "combătut", am putea zice -- liberalismul. Aceasta e semnificația socială și filozofică a "comediilor" sale. (Vom vedea că opera sa de mai târziu, Momente etc., are o altă semnificație.)

S-a spus că marele nostru dramaturg a zugrăvit în comediile sale mahalaua. Dar aceasta nu este adevărat: dacă personajele din O noapte furtunoasă, din Conu Leonida față cu reacțiunea și din D-ale carnavalului sunt mahalagii -- și încă pentru Rică Venturiano trebuie să facem excepție: el e un "intelectual" --, apoi personajele din comedia cea mai bună, din O scrisoare pierdută, nu sunt mahalagii. Trahanache e mare proprietar; nevasta

lui o "damă mare"; Farfuridi, Brânzovenescu, Cațavencu sunt avocați, sunt "intelectuali", cei dintâi, împreună cu Trahanache, sunt "stâlpii puterii" dintr-un oraș de provincie; Tipătescu e un înalt funcționar și un om cult; Agamiță Dandanache, un stâlp al partidului liberal etc.

Așa că, cel puțin despre O scrisoare pierdută, nici vorbă nu poate fi de zugrăvirea mahalalei. Despre o singură comedie, D-ale carnavalului (cu toate că conține frazele citate mai sus, în care se ridiculizează liberalismul), se poate spune, într-adevăr, că are ca temă zugrăvirea mahalalei. Această comedie are un aer deosebit -- am putea spune că face o figură aparte -- de celelalte comedii ale lui Caragiale, nu numai pentru că este mai slabă, căci se întemeiază pe trucuri și pe vorbe de spirit, dar și pentru că are altă semnificație: adică n-are semnificația de a fi o șarjă directă împotriva liberalismului, ci, dacă e s-o legăm cu liberalismul, una foarte indirectă; întrucât psihologia personajelor și limbajul lor sunt efecte și ale stării noi de lucruri, introdusă de liberali. (La drept vorbind, D-ale carnavalului e lipsită de semnificație, și acesta e marele ei defect estetic.)

Deși personajele din O noapte furtunoasă și din Conu

Leonida față cu reacțiunea sunt mahalagii, aceste două comedii sunt, pentru toată lumea, de același fel, din aceeași familie, au aceeași semnificație ca și O scrisoare pierdută, în care personajele nu-s recrutate din mahala.

Prin ce lucru, atunci, toate aceste personaje, și din mahala, și din clasele de sus, sunt la fel de stupide? Apoi prin starea de lucruri pe care o reprezintă, prin concepția și atitudinea lor politică, așa cum știu ele să priceapă politica, să se exprime, să se manifeste -- prin liberalismul lor.

În aceste comedii, Caragiale biciuește o concepție, s-ar putea zice un partid. Și dacă acei prin care biciuiește acea concepție și acel partid sunt uneori mahalagii, aceasta e altă vorbă. Am văzut că ei pot fi și din clase înalte. În O noapte furtunoasă și în Conu Leonida față cu reacțiunea, Caragiale nu scrie ca să zugrăvească mahalaua, ci ca să biciuiască liberalismul, întocmai ca și în O scrisoare pierdută. Și dacă în O noapte furtunoasă și în Conu Leonida față cu reacțiunea Caragiale își ridiculizează personajele și pentru structura lor sufletească grosolană, și pentru amestecul de civilizație și orientalism în purtarea lor zilnică -- le ridiculizează însă, mai ales, în ipostazul lor de reprezentanți ai liberalismului.

Și cu ce talent, și cu ce logică implacabilă! Personajele din O noapte furtunoasă, pe lângă că au atât de frapant individualitatea lor, apoi sunt și atât de simbolice! Jupân Dumitrache este clasa care dă substrat liberalismului român; Nae Ipingescu reprezintă formele noi, "guvernământul", Rică Venturiano, în calitatea lui de redactor la

Vocea patriotului naționale, e chintesența intelectualismului liberal. Vocea patriotului naționale de la "15/27 Răpciune", în care Nae Ipingescu citește "Republica și Reacțiunea sau Venitorile și Trecutul" și în care e

vorba de "a mânca de la datoriile etc." -- nu vedeți aici pe liberalul, pe "roșul" "pașoptist", cu limbajul lui latinist și franțuzit, împotriva căruia a luptat școala critică? Dar versurile lui Rică Venturiano adresate Ziței! Nu vedeți pe poetul netalentat și ridicol, răsărit în urma introducerii stângace a culturii apusene, pe poetul împotriva căruia a luptat atât dl Maiorescu! Dar Zița, cu limba ei împestrițată de franțuzisme, care vorbește cu dispreț despre "mitocanul de Țârcădău", bărbatul ei! Nu vedeți în ea pe Gahița Rozmarinovici ori pe Coana Chirița a lui Alecsandri, pe femeia care a apucat să se "civilizeze" mai înainte de bărbați?! Vorbind de teatrul lui Alecsandri, am arătat cum femeile au fost mai primitoare de cultură străină decât bărbații. Și spuneam de pe atunci că "civilizația" pătrunzând cu vremea tot mai jos, în păturile sociale, Caragiale nu mai dă peste un amestec ridicol de civilizație și barbarie în clasele cele mai de sus, civilizate complet, în formă acum, ci în clasele mai de jos, ori în clasele de parveniți.

Am văzut că personajele din O noapte furtunoasă sunt simbolice. Dar și legătura dintre dânsele e simbolică. Jupân Dumitrache, Nae Ipingescu și Rică Venturiano se înțeleg perfect, se stimează, toți au ca țintă a dușmăniei lor pe "ciocoi" și ca ciment al legăturii lor ura împotriva "ciocoiului", și toți jură -- și sunt gata să facă și infamii pentru ea -- în numele "sfintei constituții", pe care dealtmintrelea n-o înțeleg, cum Jupân Dumitrache și Nae Ipingescu nu înțeleg nici lucrurile scrise în Vocea patriotului naționale, deși le admiră -- simbol, și acesta, al neînțele gerii formelor noi, pe care totuși le admiră. În sfârșit, coaliția dintre aceste categorii noi -- burghezime, organele guvernământului și intelectualitatea liberalismului -- e simbolizată admirabil prin expresia triumfătoare, prin recomandația supremă, cu care se fac cunoscute personajele unul altuia, la sfârșitul piesei: "E d-ai noștri!"...

Numai pentru "scârțai-scârțai", cum îl credea Jupân Dumitrache pe Rică, înainte de a-l ști cine e, numai pentru micul funcționar, servitor al claselor care formează substratul formelor noi, numai pentru acesta are Jupân Dumitrache dispreț. "Scârțai-scârțai" nu e puterea intelectuală, ca Rică, nici cea guvernamentală, ca Nae Ipingescu, nici cea bănească, ca Jupân Dumitrache: el e un "bagabont", un "coate-goale". El nu e o pârghie a stării noi de lucruri, ci un mititel șurub al mașinii.

În Conu Leonida față cu reacțiunea, Caragiale, voind să scoată un puternic efect comic, pune frazele cele mai războinic-revoluționare în gura unui personaj ridicol de fricos, care tremură și de umbra lui. Pentru a face cât mai puternic contrastul dintre frica personajului și "ideile" profesate de el, Caragiale le exagerează pe acestea din urmă. De aceea -- uzând împărătește de toată permisia acordată satirei de a exagera --, Conu Leonida apare în opera lui Caragiale, ca tipul extrem al "revoluționarului": Conu Leonida e pur și simplu "republican" și, dacă ar avea și el un "Galibardi", cu "o mie de volintiri", ar schimba România în republică. În această comedie, Caragiale ridiculizează și "mentalitatea" republicană ploieșteană.

Comedia cea mai bună, pentru că este o satiră mai adâncă a unui fenomen social mai important, este O scrisoare pierdută. Aici nu se zugrăvește liberalismul român patruzecioptist în ultima-i fază (1883), reprezentat, nu ca în O noapte furtunoasă, prin masa anonimă ce forma substratul acestui liberalism, ci prin conducători. În această comedie, Caragiale satirizează numai liberalismul, căci, cum am văzut, aici nu mai e vorba de o clasă -- mahalaua -- ori numai de anumite caractere ridicole, ori inteligenții obtuze. Aici e vorba de toate categoriile sociale care întrupează formele noi, reprezentându-le: profesiile liberale, intelectualii, Farfuridi, Brânzovenescu, Cațavencu, Tipătescu: proprietarii mari, Trahanache; politicienii de la centru ai partidului, Agamiță Dandanache; dăscălimea, Ionescu, Popescu; micii funcționari, Pristanda; cetățenii de ultimă treaptă, Cetățeanul turmentat; femeile care fac politică, Zoe; în sfârșit, "alegători, public", adică toate clasele orășenești. Pe de altă parte, între aceste personaje sunt și oameni deștepți, ca Tipătescu; și oameni șireți, dacă nu deștepți, cum e Cațavencu; și oameni proști, ca Trahanache, Farfuridi etc. Apoi oameni morali, din punctul de vedere al moralei personale, ca Trahanache, Farfuridi poate, dar care, când e vorba de "politică", devin imorali sau mai degrabă amorali; oameni imorali ca Tipătescu, Cațavencu etc. În sfârșit, din punct de vedere politic, unii, cea mai mare parte, "moderați"; alții, "subversivi" în vorbe, cum e Cațavencu; alții, material pentru demagogia subversivă, ca Ionescu și Popescu (e o întreagă filozofie în numele ce le dă Caragiale acestor doi); alții, unelte ale infamiei celor de sus, ca nenorocitul Pristanda; alții, materie inertă, ca Cetățeanul turmentat, care nu știe "cu cine să voteze"... Din această comedie lipsește "burghezul" liberal, Jupân Dumitrache, și poetul ridicol, Rică Ven uriano, pentru ca galeria să fie completă. În schimb, deși nu sunt puși în scenă, dar îi vedem și îi simțim și pe supremii guvernanți din capitală, care dau ordine să se comită toate infamiile spre a fi ales Agamiță Dandanache, pentru a salva pe o "persoană înaltă", care pierduse un bilet de dragoste.

Așadar, tot felul de clase, tot felul de inteligențe, tot felul de caractere -- toți au ceva comun prin care sunt și mizerabili și ridicoli, și acel ceva este liberalismul lor, sau noua stare de suflet datorită liberalismului român. Iar cel mai mizerabil, și singurul care este umilit la urma urmei în această comedie, umilit pentru că nu reușește, este Cațavencu. Și cine este Cațavencu, care ține celebrul său discurs, în "anul de grație 1883", cum zice el? Cațavencu este un "revizionist", antagonistul timidului revizionist, în realitate antirevizionist, Farfuridi. Cațavencu, revizionist "avansat", în anul 1883 (când s-a făcut alegerea pentru camera de revizuire) simbolizează gruparea lui C.A. Rosetti. Cel mai infam din piesă este întruparea curentului celui mai înaintat, mai democratic, din fostul partid liberal, curentul rosettist. Iar Cațavencu nu reușește, pentru că curentul rosettist, cum se știe, a fost în minoritate. Și Caragiale terfelește cu ultima cruzime această

minoritate învinsă.
Și încă ceva. "Demagogismul" lui Cațavencu, prin care Caragiale a atacat și a ridiculizat pe C. A. Rosetti, e un procedeu cunoscut, de care am vorbit aiurea, când spuneam că cine combate cu insistență "demagogismul" o face cu dorința de a compromite democratismul. Să se mai observe apoi că această ură, îndreptată cu mai mare putere mai ales împotriva rosettismului, am văzut-o și la Eminescu. Și o vedem și la Alecsandri în poezia adresată generalului Florescu. C. A. Rosetti a fost, cum era și firesc, omul cel mai urât de cei din "dreapta".
O scrisoare pierdută, fiind publicată în 1884, în vremea dezbaterilor pentru revizuirea, constituției, imediat după alegerea camerei revizioniste, pe lângă, desigur, o minunată comedie, este și un pamflet de ocazie împotriva evenimentelor la ordinea zilei. Dar vremea a șters acest caracter al piesei.
O noapte furtunoasă și Conu Leonida față cu reacțiunea sunt din 1879, iar O scrisoare pierdută, din 1884. Așadar, în primele sale opere, Caragiale luptă exclusiv împotriva liberalismului. De acum încolo, opera lui Caragiale nu va mai avea această semnificație, el nu va mai porni teribila sa artilerie împotriva liberalismului. Vom vedea împotriva cui. Dar este interesant de observat că lupta lui Caragiale exclusiv împotriva liberalismului roș, patruzecioptist, revoluționar încetează cu O scrisoare pierdută, din 1884, adică atunci când vechiul partid liberal se desființează, când în partidele politice se face o turburare și un haos, când partidele ajung să nu se mai deosebească mult, când nu mai poate fi vorba de "republicani" și de "reacționari", când încetează, cum am văzut, și lupta d-lui Maiorescu, și lupta lui Alecsandri. Și să se mai observe un lucru: Caragiale a criticat liberalismul în aceeași vreme ca și Eminescu, ca și socialiștii. Caragiale marchează și el cu putere data de 1800, despre care am vorbit de atâtea ori.
*
După aceasta, satira lui Caragiale își va schimba obiectivul. Începând cu D-ale carnavalului (1885), urmând cu câteva schițe în Convorbiri literare și isprăvind, mult mai târziu, cu admirabilele Momente, Caragiale va satiriza, dacă voiți, mahalaua. Dar trebuie să ne înțelegem asupra acestui cuvânt. Mahalaua pe care o satirizează Caragiale nu e o categorie socială, clasa de mici burghezi, de mici funcționari, care stă în suburbie și ale cărei mijloace materiale, ca și intelectuale, sunt restrânse. Mahalaua pe care a satirizat-o Caragiale e o categorie sufletească. E vorba de mahalaua intelectuală, în care intră oameni din toate categoriile sociale, în orice caz, din multe categorii sociale: și mici burghezi, și funcționari inferiori, dar și oameni bogați, sus-puși, și funcționari superiori, și chiar uneori progenituri din clasa "nobilă". În 25 de minute, în Telegrame, în Vizită în Five o'clock, în Reportaj, în Boris Sarafoff!, în Ultima oră, în Atmosferă încărcată, în Highlife, în Cadou, în Diplomație, în Mici economii nu e vorba de clasa

socială mahala. În aceste bucăți, personajele sunt, toate, din lumea "bună", uneori dintre "stâlpii societății", dintre oamenii care sunt puși pe ultima scară a situației sociale și ca rang, și ca avere.

Dar cu toată această deosebire de clasă a personajelor, ele fac parte, toate, din aceeași categorie sufletească -culturală mai bine, dacă se poate întrebuința acest cuvânt. Când le citim, toate schițele lui Caragiale sunt de aceeași natură, au același aer, în ele e vorba de același lucru. Și acest lucru este ridicolul ce rezultă din neasimilarea civilizației, din spoiala de civilizație, din contrastul dintre pretenție și realitate, din amestecul de civilizație și barbarie -- amestec manifestat în idei, în simțiri, în purtări și în limbaj.

Limbajul, dialogul este partea esențială a acestor schițe.

Mai întâi, pentru că ele sunt foarte dramatice -- Caragiale fiind mai înainte de toate un dramaturg -- și în genul dramatic limbajul are tot rolul: prin el se zugrăvește personajul. Și apoi pentru că limbajul, prin incoerența și împestrițarea lui, e de ajuns, el singur, să ne arate și incoerența ideilor unei societăți informe, ori în stare de formare, și acel amestec de civilizații, redat prin amestecul de cuvinte vechi și nouă, stropșite, schimonosite ca și ideile pe care le prezintă. Dar toate personajele schițelor sale fac parte din clasele noi, din acele categorii de oameni, care au primit formele noi și le reprezintă, le exercită. Burghezimea mică muntenească, burghezimea mare, funcționarii mici și mari, gazetarii etc. Și de toate acestea cine este vinovat? Cine a făcut aceste lucruri? Desigur, patruzecioptiștii, liberalismul. Așa că, în critica mahalalei, Caragiale critică tot liberalismul, numai cât nu direct, ci în efectele lui. Cu dispariția patruzecioptismului, la 1884, dispare și critica acestui patruzecioptism. Dar efectele lui rămân, și critica lui Caragiale, acum, se îndreaptă asupra acestor efecte.

Este interesant cum se oglindește în opera lui Caragiale infuziunea "civilizației" noi în diferitele pături sociale. Și aceasta apare clar, dacă observăm cum se contagiază diferitele personaje de limbajul cel nou, simbolul formelor noi, neasimilate cu adevărat. Această infuzie, de care vorbim, și care vine de sus, de la conducători, se face pe lângă altele, mai cu seamă prin politică, prin propaganda principiilor patruzecioptiste în presă mai ales -- și prin literatura cea proastă. O noapte furtunoasă e caracteristică din acest punct de vedere. Iată, de pildă, Chiriac. În convorbirea lui cu Nae Ipingescu și cu Jupân Dumitrache, unde e vorba de afaceri publice, de gardă națională și de celelalte, de "izirciț", de "rezonul la așa motiv" etc., el vorbește în limbajul cel nou ridicol. În vorbirea lui însă cu Veta, unde Chiriac nu mai este un ruaj al "statului", unde nu mai este vorba de afacerile publice, de formele noi -- acolo el vorbește curat românește și numai ici și colo întrebuințează câte un cuvânt nou, ridicol. Această apariție rară a cuvintelor ridicole, acolo unde nu e vorba de afacerile publice, este o contagiune. Limbajul lui Chiriac, calfă de cherestegiu, se contagiază de

limbajul lui Chiriac, sergent în garda civică și cititor al Vocii patriotului naționale. Și iată-l și pe Spiridon. El e candidat de calfă, de sergent în garda civică și de cititor al Vocei. El vorbește curat, dar, de pe acum, a învățat și el câteva expresii de la anturajul său. Vorbind de Rică, el știe să-l numească: "persoana în chestie", "persoana madam Ziței" etc. E interesant să comparăm pe Veta cu Zița. Zița a învățat la pension, e o "fată romanțioasă", citește romane de senzație -- "Dramele Parisului, câte au ieșit, toate le-am citit", zice ea. Așadar, ea a venit în... serioasă atingere cu "civilizația". Și limbajul ei este cum îl știi: "pamplezir", "alevua", "monșerul meu" etc. Veta însă, care se vede că n-a învățat la pension, că nu citește romane, care e romanțioasă într-un chip foarte practic -- ea vorbește curat românește, ca și Chiriac în ipostazul lui de calfă, dar e contagiată și ea de limbajul nou, presură ici și colo câte o expresie nouă, căci Veta, deși nu face politică, ci gospodărie în marginea Bucureștilor, suferă și ea influența anturajului ei: a lui Jupân Dumitrache, a lui Chiriac, a Ziței.

Așadar: pastruzecioptiștii au creat pe Rică Venturiano, "redactorul" ziarului pe care-l citește Jupân Dumitrache; Rică a creat, prin ziarul său și prin discursurile sale, pe Jupân Dumitrache; Jupân Dumitrache creează, prin influența sa, pe Veta. Pe de altă parte, aceiași patruzecioptiști, aducând cultura străină, au creat pe autorii de mahala și pe organizatorii de pensioane; aceștia au creat pe Zița; Zița creează pe Veta. Iată lanțul.

Această "civilizație", așadar, străbătând de sus în jos, a dat un aspect ridicol tuturor claselor, și acest ridicol este mahalaua pe care o zugrăvește Caragiale, mahalaua sufletească, recrutată din mai toate clasele. Numai boierimea, care a avut vreme și posibilitate să-și asimileze, în formă, această civilizație; și țărănimea, la care încă n-a ajuns, sau nu ajunsese "civilizația" aceasta pe vremea lui Caragiale, numai aceste clase nu i-au dat contingent în opera lui satirică -- și, bineînțeles, nici intelectualii adevărați. Acum, evident, această "civilizație" străbate tot mai jos în păturile sociale: cu cât străbate mai jos, cu atâta unele pături sociale de sus pierd aspectul ridicol și cu atâta alte pături mai de jos, influențându-se de această civilizație, iau la rândul lor acel aspect.

Să ne oprim acum puțin, în treacăt, asupra câtorva categorii de personaje din schițele lui Caragiale, spre a vedea cum zugrăvește el această "mahala", sau, mai bine, ce zugrăvește, ce aspecte i-au izbit mai mult, ce învinuire aduce el acestei mahalale, de ce lucru, deci, face el răspunzător liberalismul român. În sfârșit, cu alte cuvinte, spre a vedea ce sunt și cum sunt aceste clase noi, pe care se întemeiază formele noi în care trăim.

Mai întâi, acum, în schițele sale, Caragiale zugrăvește mai mult clasa mijlocie -- și mai rar celelalte categorii zugrăvite în Scrisoarea pierdută. Bucăți ca Highlife, ca Five o'clock, ca Telegrame etc., în care să zugrăvească pe "stâlpii puterii", sunt într-o proporție redusă. În majoritatea schițelor sale, personajele sunt mai ales funcționarii de toate felurile, care

formează de fapt, în mare parte, mica noastră burghezie. Aceşti oameni se numesc, mai toţi, Ionescu, Georgescu, Vasilescu, Popescu, Protopopescu, Iconomescu, adică oameni "fără strămoşi", cum se zice, feciorul lui Ion, al lui Gheorghe, al lui Vasile, feciorul popei, al protopopului, al iconomului etc.

Aceste nume sunt foarte caracteristice. Ele arată mai întâi joasa extracţie a personajelor -- invazia straturilor celor mai de jos în viaţa socială -- şi apoi lipsa de personalitate a acestor personaje, insignifienţa lor -- caracterul de turmă. Aceste personaje, ridicate spre suprafaţă, sunt pasta amorfă pe care formele noi lasă aceeaşi pecete, pocită şi vulgară.

Şi, mai întâi, toată această turmă este lipsită de interesele adevărate ale vieţii, umplându-şi în chip mizerabil golul sufletesc, de fiinţe dezrădăcinate, cu tot felul de îndeletniciri fără rost. Iată familia care se zbuciumă să petreacă o zi la Sinaia (Tren de plecare), zbucium din care nu profită decât doar madam' Georgescu, care ascultă, noaptea pe lună, "menuetul lui Pederaski", cântat de ofiţerul de administraţie Mişu. Ori, iată, mai caracteristic, acei oameni (De închiriat) care, în lipsă de altceva, de alte evenimente, se mută din jumătate în jumătate de an, fără alegere, în case şi mai rele decât cele unde au stat -- stare sufletească ce culminează în acea hazlie întâmplare a celor două cucoane care au case alăturea, făcute absolut la fel, şi care, după ce oftează luni întregi că nu-şi pot închiria casele şi invidiază pe toţi cei ce se mută cărânduşi penibil cioburile, sfârşesc prin a se muta una în locul alteia! Această schiţă mai simbolizează şi nestabilitatea, lipsa de viaţă aşezată, zdruncinul rezultat din introducerea formelor noi. În altă schiţă, Caut casă, Caragiale simbolizează această lipsă de viaţă aşezată, prin casele de închiriat din Bucureşti şi, ca contrast, ca simbol al vieţii aşezate de altădată, evocă, cu atâta poezie, casa gospodărească de modă veche, din Ploieşti, în care şi-a petrecut copilăria sa, casa lui Hagi Ilie (observaţi numele!), cu ogradă, cu grădină, cu cerdac mare, cu lilieci.

Această pătură socială e apoi şi proastă. Prostia aceasta, mai ales, formează obiectivul satirei lui Caragiale. Atâţi "amici" din opera sa, Lache, Mache, Tache, stăpâni pe câteva cunoştinţe banale şi nerumegate, exprimate într-un stil ridicol de incoerent şi într-o limbă ridicol de împestriţată, umplu paginile cele mai frumoase ale lui Caragiale. Citiţi, de pildă, minunata O lacună...

Prostia aceasta, lipsa de cultură, mahalagismul acesta, Caragiale ni le arată şi sub haina bogăţiei. În Five o'clock, barbaria şi vulgaritatea unor mahalagioaice ordinare se desfăşură într-un palat luxos, plin de obiecte de artă scumpe. Mai mult decât oricare alta, această schiţă ne arată cât e de uşor să-ţi asimilezi partea materială a civilizaţiei, dar cât e de greu s-o asimilezi pe cea sufletească. Ce n-avem noi? Toate instituţiile, toate darurile tehnicii moderne, dar cine reprezintă acele instituţii! Cine se foloseşte de

acele daruri! Gândiți-vă cât geniu omenesc presupune un tren, și cine, ce barbar primitiv se lăfăiește într-un vagon-restaurant, în expresul care vine de la Vârciorova la București.

Această pătură socială e și adânc imorală, Caragiale are trei schițe (Cadou, Diplomație, Mici economii), în care ne arată cum bărbații își vând femeile fie pentru bani, fie pentru protecție, adică tot pentru bani. Și le vând în modul cel mai natural, așa că am putea zice că inferioritatea lor sufletească merge până acolo, încât ei nu sunt imorali, ci, mai jos, amorali.

Aceeași imoralitate, căptușită cu prostie, caracterizează și presa, acea instituție care este școala oamenilor maturi și care e menită să formeze opinia publică (Boris Sarafoff!, Sinuciderea din str. Fidelității etc.).

Și aceștia formează publicul român, clasa conștientă a țării, "țara legată"! Aceștia sunt clasele noi, create de liberalism! Iată opera liberalismului, masă pe care se sprijină organizarea statului român modern! -- pare a zice Caragiale.

Am văzut că, dacă în O scrisoare pierdută Caragiale ne arată pe conducători, în O noapte furtunoasă, în persoana lui Jupân Dumitrache, Caragiale ne arată pe cetățeanul care formează masa noului regim. Dar Jupân Dumitrache e un om simplu, el cunoaște câteva fraze generale ale "demagogiei" liberale. El reprezintă mai mult temperamentul masei anonime. Iată însă acum, mai târziu, pe cetățeanul conștient, pe omul care se preocupă de toate problemele la ordinea zilei, pe acel care nu-și dă votul deloc în necunoștință de cauză, pe un om care are puterea critică de a găsi neajunsurile tuturor partidelor. E un alegător ideal, un om care nu va vota, care nu va delega la conducerea țării pe orișicine, ci numai pe cine, în urma maturei sale judecăți asupra "situației", îl va socoti vrednic să descurce lucrurile și să conducă cu dibăcie carul Statului. E "amicul Nae", eroul din geniala schiță a lui Caragiale intitulată Situațiunea. Amicul Nae nu e numai un tip psihic, caracterizat prin aceea că, în momentul când îi naște femeia, interesul lui cel mai arzător este "situațiunea" țării, ci și, și mai ales, un tip social, tipul mijlociu al cetățeanului alegător care-și spune cuvântul său în mod conștient. Da, da! Toți fac politică conștientă acum, toți au "opiniuni". În admirabila sa schiță Atmosferă încărcată, oricât se căznește un biet om pașnic să scape teafăr într-o zi de furtună politică, nu poate izbuti să nu fie înjurat din toate părțile, căci în toate părțile dă peste oameni, cunoscuți sau necunoscuți, care au "opiniuni" și care-l înjură pentru opiniile pe care nu le are, ori pentru că n-are opinii.

Desigur că marele nostru satiric nu e un om bun. O spun aceasta fără grijă, căci sunt convins că pentru el aceasta nu e un blam. Să mă explic în ce constă răutatea lui Caragiale. Pe Caragiale, în opera sa cu caracter social, nu-l inspiră decât răul. Muza sa este răutatea, vulgaritatea și prostia contemporanilor săi. Și nu că vede lucrurile mai rele decât sunt, dar el nu vede decât răul. În opera sa socială el n-a zugrăvit decât stupiditatea

omenească. Dar se va zice: "Așa e societatea pe care a zugrăvit-o. Fiind obiectiv, n-a putut s-o zugrăvească decât rea". Dar nu e așa. Oare Miticii, Georgeștii și Protopopeștii n-au nimic omenesc în ei? Să fie ei numai proști, răi și, în cazul cel mai bun, sterilizați de adevăratele sentimente omenești? Am putea răspunde, mai întâi, că nu se poate să existe oameni care să n-aibă nimic omenesc. În opera cea mai naturalistă ori realistă cu putință, în opera lui Tolstoi, nu e nici un om numai rău (după cum nu e nici unul numai bun). Apoi, am putea să aducem ca mărturie oamenii vii, din viața reală. Există asemenea oameni, numai răi, cum ni-i zugrăvește Caragiale?

Să amintim de bucata dlui Brătescu Întâmplare, în care un Mitică, un tip de-al lui Caragiale, cu aceeași mentalitate și stil, se arată un om cu sentimente atât de adânci și adevărat omenești, încât, cu un erou caragialian, schița dlui Brătescu stoarce lacrimi cititorilor. Tot așa Un om etc. Dar dl Brătescu are alt temperament, și deci altă viziune.

Dar chiar și Caragiale are o bucată, o singură bucată, în care se vede măcar o licărire de bunătate în sufletul

Miticilor. E Inspecțiune. În această schiță apar câțiva Ionești și Mitici, plini de milă pentru soarta unui casier, care dispare de frica unei inspecții ce trebuia să aibă loc a doua zi. Dar s-ar putea zice: "Caragiale e un satiric, și ca satiric n-a avut, n-a trebuit să aibă în vedere decât ceea ce merită satirizat, deci numai defectele, și nici o calitate". Am putea răspunde că, într-o satiră, biciuindu-se defectele într-un om rău, sau în mai mulți, pot încăpea și alte personaje, care să nu fie rele. Și am putea dovedi cu atâtea opere satirice din literatura universală.

Dar să zicem că e așa, că un satiric nu aude în scenă decât defectele, decât ceea ce merită disprețuit. Caragiale însă a scris și bucăți de altă natură, nu numai satire. A scris nuvele, o dramă etc. Există în el un singur personaj simpatic luat din clasele noi, ori, în general, din clasele de sus? Afară de femeia din Păcat, care se îndrăgostește de seminarist și care trebuia numaidecât să fie simpatică, pentru economia nuvelei, și care încă face parte din aristocrație, din clasa de care Caragiale nu și-a bătut joc?

Nu! nu! Caragiale urăște ori disprețuiește prea mult clasa burgheză, clasele noi, ca să poată vedea în reprezentanții ei acel "grăunte de aur", care se găsește în orice om și de care vorbește nu știu ce scriitor. După cum nu găsește nimic bun și folositor în formele noi, tot așa el nu poate vedea nimic bun în indivizii care susțin ori reprezintă aceste forme. El urăște atât de mult clasa cea nouă, încât o prigonește, cum s-ar zice popular, până-n pânzele albe, până în copiii ei mici, care sunt antipatici (Domnul Goe, Vizită). Dacă n-am ști că, prin Domnul Goe și prin Vizită, Caragiale satirizează o clasă socială, dacă n-am ști că aceste două bucăți sunt tot literatură socială (și nu psihologică), atunci faptul că, de câte ori Caragiale a zugrăvit în schițele sale copii, i-a zugrăvit cu antipatie, ne-ar îndritui să credem că marele nostru scriitor nu numai că nu e om bun, dar că e chiar un

om foarte rău, că în aceste schițe se răzbună de neplăcerile ce le-o fi avut de la copii, care, prin neastâmpărul firesc al vârstei lor, nu pot fi decât plicticoși și antipatici, când nu-i iubești. Dar nu, încă o dată: în aceste două schițe e vorba tot de clasa mizerabilă, pe care el o urăște și o disprețuiește atât de mult! Ba chiar și Bubico să nu se creadă că arată antipatia lui Caragiale pentru câini: Bubico e copilașul unei mahalagioaice, și ceea ce-l agasează pe Caragiale e plăcerea mahalagioaicei, exprimată prin acele gingășii: "zăhărel", "lăptic"...

*

Dar în numele cui se ridică Caragiale împotriva acestei lumi noi, creațiune a liberalismului? În numele cărei concepții, cărui sentiment? Și, fiindcă e vorba de o anumită stare de lucruri, de o anumită clasă, în numele cărei stări de lucruri, a cărei clase se ridică Caragiale, când ia biciul să lovească noua stare?

Știu că dl Maiorescu a afirmat, cu o siguranță absolută, absența oricărei tendințe "politice" din comediile lui Caragiale:

"Căci pentru orice om cu mintea sănătoasă -- zice d-sa -- este evident că o comedie nu are nimic a face cu politica de partid; autorul își ia persoanele sale din societatea contemporană cum este, pune în evidență partea comică așa cum o găsește, și același Caragiale, care astăzi își bate joc de fraza demagogică, și-ar fi bătut ieri joc de ișlic și tombateră și își va bate joc mâine de fraza reacționară..."

Lucru pe care îl spune și dl Gherea, când, bănuind lui Caragiale lipsa unui "ideal înalt" -- care ar fi dat operei sale o mai mare valoare --, declară că: "dl Caragiale e indiferent în materie politică".

Dacă e "indiferent în materie politică", atunci pentru ce Caragiale n-a satirizat, măcar o dată, o singură atitudine reacționară? Dl Maiorescu zice că ieri Caragiale șiar fi bătut joc de ișlic și tombateră. Aici e vorba: ieri! Poate că ieri și-ar fi bătut joc de ișlic și tombateră, dacă ieri, când încă nu se introdusese liberalismul, Caragiale ar fi fost nemulțumit de ișlic și de tombateră și dacă, poate, ar fi sperat și el în viitorul liberalism. Dar e vorba de azi, când s-a introdus liberalismul și când acest liberalism avea un adversar, pe restul ișlicului și al tombaterei de ieri. Azi Caragiale nu și-a bătut joc decât de "demagogismul" liberal. "Ieri", "azi" și "mâine" ale dlui Maiorescu n-au alt rost decât să încurce chestia!

Și apoi -- și în acest moment mă mir mai mult de dl Gherea -- e cu putință ca tocmai un om de impresionabilitatea, de vioiciunea, de inteligența extraordinară a lui Caragiale să n-aibă nici o opinie asupra vieții sociale și politice din țara sa? Cum, când și cel din urmă conțopist își are "soluțiile" sale, un om cu o atât de intensă viață intelectuală, ca marele nostru scriitor, să nu aibă nici o opinie în această "materie"?

Că marele nostru satiric n-a fost "indiferent în materie politică" și că, dacă n-a avut "un înalt ideal", cum zice dl Gherea, adică un ideal

revoluționar, a avut totuși un ideal înrudit cu idealul conservator, poate reacționar, cred că am arătat în cele ce preced.

Mai important este să întrebăm (cum am făcut și când a fost vorba de Eminescu etc.) de unde izvorăște atitudinea lui Caragiale, ce interese nesocotite ori jignite, ce dureri vorbesc în satira lui? Interesele claselor de jos ori interesele boierimii vechi? Căci aceste clase extreme de la baza și din vârful piramidei sociale au fost jignite de noua stare de lucruri, care a favorizat clasele de la mijlocul piramidei, ca să isprăvim vorba tot cu această banală comparație.

Răspunsul nu e tot atât de ușor de dat, ca în privința lui Eminescu și a celorlalți, deoarece aici nu mai avem de a face cu un teoretician, ci cu un artist obiectiv care satirizează, dar care n-are cum arăta în numele cui anume satirizează.

Am putea să părăsim opera și să găsim un răspuns în activitatea sa politică. Dar nu acesta poate fi metodul nostru, căci voim să ne întemeiem mai ales pe scrisele autorilor. Și dealtmintrelea, Caragiale n-a avut vreo activitate politică pronunțată. El a fost cândva, în vremea ce ne interesează, junimist, dar aceasta, dacă ne arată atitudinea sa politică antiliberală -- lucru ce-l cunoaștem din opera analizată mai sus --, nu ne poate spune nimic în privința intereselor sociale ce au vorbit în satira sa, căci între junimiști, cum am văzut aiurea, pe lângă reprezentanții claselor boierești, au fost mulți care reprezentau clasele de jos, lovite de noua stare de lucruri și care au fost atrași de junimism nu din pricina soluțiilor junimismului, ci din pricina criticii ce o făcea junimismul stării noi de lucruri. Între aceștia am văzut că a fost și Eminescu.

Caragiale, cândva după 1890, a cochetat puțin cu socialismul. Mi se pare că a ținut și o conferință la clubul socialist din București. Aceasta ne-ar spune ceva: intelectualii de după 1880, reprezentanți ai intereselor claselor de jos, știm, au fost ori junimiști, ori socialiști, cum am arătat mai sus. Și dacă junimistul Caragiale a oscilat un moment spre socialism, poate am putea avea dreptul să concludem că el a fost un junimist de categoria a doua, de categoria lui Eminescu. La această încheiere ne-ar duce și faptul că Caragiale n-a făcut parte nici din clasa boierească (ca dl P. Carp), nici din cea a mandarinatului profesiunilor liberale (ca dl Maiorescu).

Dar avem o dovadă, indirectă, ce e drept, chiar în opera sa literară, că marele nostru satiric face parte din categoria Eminescu, dintre intelectualii îndurerați de mizeria claselor de jos și în special a țărănimii.

Cariera literară a lui Caragiale se împarte în trei perioade: întâia e a comediilor, în care atacă liberalismul; a doua, de care încă n-am vorbit, e a Năpastei, a Făcliei de Paști și a nuvelei Păcat; a treia, a Momentelor etc., când satirizează mahalaua, produs al liberalismului. Această operă întreagă se poate clasifica, apoi, în două categorii: în perioada întâi și a treia, Caragiale e un scriitor satiric; în perioada a doua, e un scriitor tragic. Mai

departe: ca satiric, Caragiale e un pictor de moravuri; ca tragic, un pictor de stări sufletești, cu alte cuvinte, satira lui e socială, tragedia lui e psihologică.

În Năpasta și în Păcat, personajele sunt luate din clasa țărănească. Niciodată în opera sa tragică el n-a luat personaje din clasele noi, din "mahala". În operele lui satirice, dimpotrivă, niciodată n-a luat personaje din clasa țărănească.

Așadar, Caragiale nu și-a bătut joc niciodată de țărănime; iar când a scris tragedii, niciodată n-a crezut că clasele noi merită onoarea de a servi ca material pentru tragedie -- pentru sentimentele puternice, serioase, grave. Această onoare a făcut-o numai clasei țărănești, nici măcar celeilalte clase simpatice, boierimii. Acest lucru, singur, ar fi poate de ajuns ca să ne arate încotro a fost îndreptată simpatia lui Caragiale, în numele cui, al căror oameni adevărați a făcut el procesul claselor noi.

Dar nu e numai atât. Acest om care, cum am văzut, când e vorba de clasele noi nu ne apare ca un om bun, care nu a putut vedea, ca dl Brătescu-Voinești, acel "grăunte de aur" în exemplarele din acele clase, când e vorba de tărănime, și numai atunci, îl vedem într-o atitudine de simpatie pentru tipurile sale. În Dăomnulî Goe, în Vizită etc. se știe cu câtă antipatie zugrăvește Caragiale pe copii, pe mame, raporturile dintre copii și mame -- din clasele ce formează "mahalaua". Acum iată începutul nuvelei Păcat:

"Un băietan voinic -- barba de-abia-i mijește, și sub căciula de oaie părul creț și des... și niște ochi blânzi -- și mintos tânăr. Când a plecat de-acasă să meargă la București, p-atâția ani în școli, mama lui -- de treabă femeie! -- l-a sărutat de-atâtea ori, i-a potrivit părul, i-a netezit căciula și iar l-a sărutat, și i-a zis:

-- Niță, mamă, te duci frumos și sănătos: să-ți ajute Dumnezeu și Maica Domnului să-mi vii înapoi tot așa!

Și cât era de cuminte bătrânica, nu s-a mai putut stă pâni... a biruit-o plânsul. De multe ori a dat el să plece, și ea l-a ținut să-l mai mângâie încă..." etc.

Ce departe suntem de toate personajele și întâmplările din Momente! Ce lume deosebită aici!

Desigur, Caragiale nu idealizează pe țărani. Nu toţi sunt buni, dar chiar când sunt răi sunt oameni adevărați. Dragomir din Năpasta e un asasin -- nu-i vorbă, un criminal pasional! Ileana din Păcat e o ființă crudă. Dar nimene nu e ridicol! Caragiale n-a găsit, n-a văzut, nu l-a lăsat inima să vadă ridicolul în viața țărănimii, cum n-a găsit, n-a văzut, nu l-a lăsat inima să vadă ceva omenesc în viața claselor noi.

Dar să mergem mai departe. Și în Năpasta și, mai cu seamă, în Păcat, Caragiale pune față-n față țărănimea cu clasele orășenești. Când toată "societatea" dintr-un orășel, senatori, magistrați, ofițeri, burghezi, își fac o plăcere proastă și crudă din scalâmbăturile nerușinate ale perversului vagabond orfan, în vârstă de vreo opt-nouă ani, Mitu Boierul, numai "o

țărancă bătrână, care e-n rândul întâi al spectatorilor, rușinată de refrenul pe care copilul i-l aruncă ei cu o intenţie diabolică", își caută loc să scape de privirile întoarse asupra-i și singură ea, plină de milă, "se-nchină și zice depărtându-se:

-- Cine știe ce păcate! Să ferească Dumnezeu pe orice copil."

Și pe când "oamenii de societate", lacomi de acest spectacol infam, încurajează pe micul pervers ("Domnul senator îl tratează cu cafea și rom, alt "amic" îl mai îmbie încă cu un păhărel... și încă unul..."), numai un preot de sat, popa Niță, "cu pumnii încleștați, se sui pe trotuar și apostrofă, cu accentul celei mai mari indignări pe cei ce râdeau:

"E păcat, domnilor! gândiți-vă! Creștini!... Frumos!...

Mare păcat!"

Și popa Niță, să se bage de seamă, nu știa încă cine e

Mitu Boierul.

Dar mai este un lucru -- atât în Năpasta, cât și în

Păcat --, un lucru care îi stă la inimă lui Caragiale, căci îl utilizează în ambele bucăți și îl prezintă cu multă insistență și cu o indignare abia conținută de obiectivitatea ce-i impun condițiile artei. Acest lucru e justiția celor de sus față de țărănime.

În Momente, unde e vorba de clasele noi, când atinge justiția, ca în Boris Sarafoff!, Caragiale numai o ridiculizează. Ce-i pasă, pare-că, de chipul cum se face justiția între dânșii, cei din "mahala"? Când e vorba însă de țărănime, Caragiale nu mai râde.

Cine n-a tremurat de indignare, ori n-a plâns de milă, la Năpasta, de suferințele bietului Ion nebunul, victimă a unei erori judiciare, căruia i s-au smuls prin bătaie, la instrucție, mărturisiri neadevărate, care l-au dus la ocnă și la nebunie?

Dar în Păcat Caragiale insistă pe larg asupra injustiției justiției, când e vorba de țărani, făcând o critică socială amară. Și, în același timp arătând imoralitatea și venalitatea justiției lor, celor din oraș, față cu cinstea și omenia celor de la sate, mai arată încă o dată, și prin aceasta, infamia celor de sus față cu cei de jos, își mai arată încă o dată antipatia față cu unii și simpatia față cu ceilalți.

Și, în adevăr, pe când Popa Niță face o faptă bună și morală, strângând băietul de pe drumuri, "societatea bună" din oraș, privată de o "plăcere", găsește în procuror, privat și el de această plăcere, unealtă prin care să se răzbune împotriva popei că le-a răpit această distracție. Și procurorul, în numele legii, răstindu-se la popă, cât pe ce să "scape" pe Mitu de abuzul ce-l făcuse popa, răpindu-i libertatea de a muri beat sub un gard, dacă cumătrului Cuțitei, om cunoscător cum stau lucrurile la târg, nu i-ar fi venit buna idee de a învăța pe popă să conrupă prin bani "integritatea" procurorului. Atunci acesta nu numai că se înmoaie, dând procesului-verbal o altă încheiere, în favoarea popei, ci ține și un discurs, la masă, lăudând

"caritatea" popei -- "acestui om de bine"... (Mai târziu, procurorul acesta devine prefect, reprezentantul, deci, în județ al puterii centrale, al statului român modern.)

Dar în această nuvelă, Caragiale înnegrește pe conducători cu tot negrul paletei sale, numai ca să facă cât mai teribil contrastul dintre omenia celor de la țară și ticăloșia conducătorilor. Lui Caragiale nu-i este de ajuns că procurorul e atât de vulgar venal; el mai introduce în nuvelă și pe polițaiul orașului, care e un escroc laș: când preotul se duce la prefect (fostul procuror) pentru a-i cere un serviciu, și când leșină, polițaiul, în timpul leșinului, îi fură din buzunar punga cu bani, cu banii pe care preotul îi adusese ca să câștige favoarea prefectului. Dacă din punct de vedere artistic această îngrămădire de infamii poate e un defect -- și o lipsă de realism --, apoi din punctul de vedere al concepției sociale a lui Caragiale ea e foarte interesantă, foarte caracteristică și foarte elocventă.

Antipatia pentru clasele de sus și simpatia pentru țărănime Caragiale le-a exprimat și direct, o singură dată, în unicul său articol politico-social, din care am mai citat, Politică și cultură.

"...această lume de strânsură ăclasele de susî mișună aci deasupra unui element etnic hotărât. Sub tot acest Babel există o limbă românească, care-și are geniul ei; sub toată această vultoare, vecinic mișcătoare, există un popor statornic, care-și are calitățile și defectele lui specifice, bunul lui simț, o istorie plină de suferințe, nevoi, simțiri și gândiri proprii".

Încă o dată: din viața acestui popor a extras el tragedia, din viața "strânsurii", comedia vieții românești.

Amintesc, în treacăt, și cele spuse de Caragiale acum, în 1907..., în broșura sa, în care dă ca soluție desființarea stării actuale și chemarea țării ca să spună ea ce vrea -iasă ce-o ieși din voința ei...

Din toate acestea, la un loc, se pare că am avea dreptate, dacă am conclude că junimistul Caragiale a satirizat în opera sa noua stare de lucruri, mișcat de "suferințele și nevoile" claselor de jos, îndeosebi ale țărănimii.

...Îndeosebi ale țărănimii, căci mica burghezie din

Muntenia, mai ales din orașele "revoluționare" București și Ploiești, a fost un instrument în mâinile patruzecioptiștilor și a căpătat imediat și ea fizionomia și atitudinea modernă, așa cum apare în schițele lui Caragiale.

Și, poate, din cauză că l-a durut inima mai cu seamă de țărănime, care pe atunci n-avea de suferit de la evrei, și nu de mica burghezie -- poate din cauza aceasta Caragiale n-a fost antisemit. Dacă nu cumva din cauza, ori, și din cauză că, acestei puternice inteligențe antisemitismul i-a repugnat ca o manifestare instinctivă, aproape zoologică; din cauză că acest nobil intelectual n-a voit să aibă nimic comun cu băcanul din colț, cum se zice, furios că e concurat de evreii mai aprigi în lupta pentru trai.

E inutil să mai facem aici aprecierile noastre asupra atitudinii ce a avut Caragiale în fața evenimentelor istorice care au transformat România, căci

n-am face decât să repetăm ceea ce am spus despre Eminescu și despre socialiști.

Caragiale reprezintă, ca și aceștia, critica socială extremă a liberalismului, făcută în numele celor mici și obijduiți de formele noi.

Încheiere

Poporul român, în tot cursul istoriei sale, până în veacul al XIX-lea, a suferit influența culturală a unor curente orientale, afară de mici excepții; cultura polonă în veacul al XVII-lea, cultura franceză a Franței vechi la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

În veacul al XIX-lea, istoria a pus românilor următoarea problemă: România va rămâne mai departe o țară orientală, semiasiatică, ori va intra în rândul popoarelor europene, în cultura europeană?

Și această problemă a fost rezolvată tot de istorie. Din diferite cauze, România nu s-a putut sustrage influenței europene. Civilizația europeană, mai ales sub forma și prin influența franceză, a străbătut până în țările noastre. A srtăbătut, ca și în restul Europei, prin presiune, prin imitație și de nevoie.

Prin presiune, căci o țară din Europa nu poate scăpa de invazia unei civilizații, care e și superioară și care tinde să dea întregului continent -- și chiar întregului glob -- aceleași forme politice și același fel de cultură.

Prin imitație, căci o civilizație superioară fascinează, prin însuși faptul că e superioară. Să ne amintim de impresia ce a făcut civilizația europeană asupra lui Radovici din Golești și de schimbarea ce s-a produs în sufletul acestui boier de neam mare în urma acelei puternice impresii.

De nevoie, căci civilizația apuseană, și mai ales sub forma franceză, se traducea în ordinea politico-socială prin două idei ori sentimente, fecunde și absolut necesare țărilor române, ruinate și îngenuncheate, prin democratism și naționalism.

Țările române erau la discreția marilor puteri vecine, și cei care simțeau rușinea și nenorocirea acestei situații -- oamenilor cu dor de a scoate poporul român de sub jugul acestor vecini și de a face din acest neam oropsit un mare popor, cu dreptul de a-și spune cuvântul său --, nu puteau să nu fie fascinați de concepția naționalistă, datorită Franței revoluționare.

Iar dacă țara era îngenuncheată de vecini puternici, apoi marea majoritate a țării, elementul ei viu, acel care producea bogăția și care păstra neatins spiritul național -- bogăție și spirit care aveau să alcătuiască viitorul patriei române --, elementul acela era subjugat unei clase care îl înăbușa. Și dorința spiritelor luminate de a scoate la iveală, de a pune în valoare tot ce putea da acest element își găsea o justificare, o teoretizare, o stea conducătoare, în acele concepții răspândite de Franța revoluționară, numite democratism.

Naționalismul și democratismul -- și democratismul mai ales ca mijloc pentru naționalism -- iată ce a făcut pe oamenii luminați să introducă în țările române cultura apuseană -- cultura care ar fi străbătut aici și fără aceasta, prin presiune.

Odată ce cultura apuseană trebuia să străbată aici, din cauzele amintite mai sus, problema capitală ce se punea era aceea de a ști ce anume să se introducă din această cultură și cum să se introducă această cultură; de a face toate chipurile să se introducă ceea ce era necesar și să se țină piept la acele elemente ale culturii străine care nu ne erau necesare.

Și era necesar tot ceea ce putea să facă din acest popor un popor de viitor, și nu era necesar tot ceea ce putea să înăbușe unele însușiri fericite, specific naționale.

Cultura străină avea să pună în valoare energiile poporului, iar nu să atrofieze cumva unele din aceste energii.

Ca să întrebuințăm o comparație cam vulgară, cultura străină avea să hrănească organismul viu al poporului român, făcându-l robust și apt pentru munca creatoare, și nu trebuia să aibă rolul acelor substanțe care, în loc să dea vigoare organismului, îl slăbesc, îl predestinează morții, fie prin nepotrivirea cu cerințele organismului, fie prin supraalimentație.

Pentru a ști ce și cum să ne însușim din cultura străină, trebuia o mare putere de discernământ; trebuia priceperea și a culturii străine, și a împrejurărilor sociale ale țării, și a sufletului acestui popor, și concepția clară a idealului ce avea să fie urmărit. Trebuia, cu alte cuvinte, un spirit critic luminat, dar în același timp constructiv, care să prezideze la introducerea și asimilarea acestei culturi.

Definirea acestui spirit critic, rolul lui, evoluția lui -acestea formează subiectul paginilor ce preced.

Am văzut în aceste pagini că influența culturii apusene s-a simțit în toate aspectele vieții românești. Am stăruit mai mult asupra acelora care ni s-au părut mai interesante: limba, literatura, organizarea politico-socială. Și credem că, vorbind de aceste aspecte ale culturii, implicit am vorbit și de celelalte, care se reduc toate la ceea ce s-ar putea numi moravuri, felul vieții sociale etc.

Fiind fatală, dar și necesară, introducerea culturii apusene, fiind de absolută nevoie discernământul critic în introducerea acelei culturi, este evident că numai acei oameni au apucat calea adevărată, au lucrat spre adevăratul progres al țării care au întrupat în ei și tendința de a introduce cultura apuseană, și spiritul critic, spiritul de discernământ, vederea clară a ceea ce era necesar și ce nu.

Imitatorii fără rezervă ai culturii apusene, ca și acei care au fost numai critici refractari ai oricărei activități novatoare, au trebuit, fatal, să greșească. Ei n-au avut atitudinea necesară, unica necesară, pentru a face ca cultura apuseană să dea aici roadele cele mai bune. Cei dintâi au căutat să

introducă și ceea ce nu trebuia, cei de-ai doilea au căutat să oprească a se introduce și ceea ce trebuia.

De aceea am accentuat cu toată puterea meritul școlii critice moldovenești, reprezentată strălucit printr-un om rezumativ, care e Mihail Kogălniceanu. Acest caracter rezumativ și reprezentativ al lui Kogălniceanu ne apare clar, numai luând cunoștință de direcțiile și felul activității sale multilaterale:

El vrea să avem o literatură nouă și este partizan al influenței literaturilor străine, dar dă în același timp scriitorilor un îndreptar prin cronicile pe care le dezgroapă și prin literatura poporană. El vrea să schimbe organizarea țării, dar în același timp studiază istoria trecutului și starea actuală de atunci a țărilor române, ca să știe ce li se potrivește și ce nu din ceea ce poate fi importat. Și nu mai insist, căci am vorbit pe larg despre Kogălniceanu în cursul acestui studiu.

Și câtă vreme acest organizator al României moderne este omul care imprimă tuturor fenomenelor sociale concepția sa -- până pe la 1866 --, spiritul novator și spiritul critic merg împreună într-o fericită sinteză. Vorbesc, bineînțeles, în general, căci în unele din reformele sale a fost nevoit să facă concesii, împotriva convingerilor sale.

După aceea, aceste două tendințe se separă. Liberalismul muntean, în manifestările lui extreme, rămâne să reprezinte spiritul novator; junimismul moldovenesc rămâne să reprezinte spiritul critic, negativ. Această ruptură a fost o nenorocire pentru istoria contemporană a României. Unii merg fără discernământul trebuitor; ceilalți neagă necontenit utilizarea întregii opere a celor dintâi. Unii merg fără un plan bine definit; ceilalți vor să rămânem pe loc.

Și cum pe loc nu se putea sta, și nu se poate sta niciodată; și cum critica devine expectativă și curat negativă, introducerea culturii apusene este lipsită de ajutorul, atât de necesar, al spiritului critic.

"Junimea" vrea să stăm pe loc, dacă nu chiar să ne întoarcem puțin îndărăt. Eminescu vrea să ne întoarcem îndărăt. Socialiștii vor să sărim cine știe unde, în necunoscut.

Dar nu puteam sta nici pe loc, nici merge înapoi, nici face sărituri în necunoscut și în imposibil. Și, deci, predi ca acelora care voiau aceste lucruri nu putea să fie decât o predică în pustiu. Iar retragerea în expectativa critică a atâtor capete eminente -- absența atâtor capete eminente de la munca pentru a merge, cuminte și cu discernământ, mai departe -- și-a dat roadele sale. Și această absență, pe lângă alte lucruri, explică starea în care suntem astăzi.

Căci, dacă limba literară a fost ferită de marile primejdii și urmează a se fixa pe încetul, poate prea pe încetul; dacă literatura românească a devenit autonomă de "politică" și urmează a se naționaliza, apoi starea politico-socială e atât de rea, încât nu este nimeni să n-o constate cu durere.

Și suntem siguri că dacă spiritul novator ar fi mers alăturea cu spiritul critic, ca în vremea, ca în persoana lui Kogălniceanu -- spiritul novator îmbărbătând spiritul critic, timid prin firea sa, spiritul critic moderând spiritul novator, temerar prin firea sa --, suntem siguri că țara noastră ar avea astăzi un alt aspect.

Dar s-a întâmplat altfel. Se vede că așa a fost să fie...